

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ

Γιά τόν
Μακιαβέλι...

Έκδόσεις Ήριδανός

*Άντόνιο Γκράμσι: Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική και για το
σύγχρονο κράτος*

ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΑΚΙΑΒΕΛΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ
Φ.Κ.

ΠΡΙΔΑΝΟΣ

Τίτλος Ἰταλικῶ Ἠρωτοτύπου:

Note sul Machiavelli sulla Politica e sullo Stato moderno, Einaudi

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΙΑΔΑΝΟΣ

Ζωσιγόρου Περγάτης 79, 114 73 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.-Fax: 210.88.39.957, 210.38.47.660

ISBN 960-335-046-X

Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΗΓΕΜΟΝΑΣ

Σημειώσεις για την πολιτική του Μακιαβέλη

Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ *Ἡγεμόνα* εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ συστηματικὴ πραγματεία, ἀλλὰ γιὰ ἓνα βιβλίο *Ἰζωντανό*, ὅπου μέσα στὴ δραματικὴ μορφή τοῦ *μύθου* συγχωνεύονται ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη. Ἀνάμεσα στὴν οὐτοπία καὶ τὴ σχολαστικὴ πραγματεία, τίς μορφές ποῦ ἐπαιρνε ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη μέχρι τὸν Μακιαβέλη, αὐτὸς ἔδωσε στὴν ἀντίληψή του τὴ φανταστικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ μορφή, ὅπου τὸ διδακτικὸ καὶ ὀρθολογιστικὸ στοιχεῖο προσωποποιεῖται σ' ἓναν ἀρχηγό, ποῦ ἀντιπροσωπεύει εὐπλαστα καὶ *ἄνθρωπομορφικὰ* τὸ σύμβολο τῆς *συλλογικῆς θέλησης*. Ἡ διαδικασία τῆς διαμόρφωσης μιᾶς καθορισμένης συλλογικῆς θέλησης, γιὰ ἓναν καθορισμένο πολιτικὸ σκοπὸ δίνεται ὄχι μέσα ἀπὸ σχολαστικὲς ἐρευνες καὶ ταξινομήσεις ἀρχῶν καὶ κριτηρίων γιὰ μιὰ μέθοδο δράσης, ἀλλὰ σὰν ποιότητα, διακριτικὰ χαρακτηριστικὰ, καθήκοντα, ἀνάγκες ἐνὸς συγκεκριμένου προσώπου, πράγμα ποῦ κάνει νὰ δουλεύει ἡ

καλλιτεχνική φαντασία εκείνου που θέλει κανείς να πείσει και δίνει μια πιο συγκεκριμένη μορφή στα πολιτικά πάθη¹.

‘Ο *‘Ηγεμόνας* του Μακιαβέλη θα μπορούσε να μελετηθεί σαν ένα ιστορικό παράδειγμα του ‘μύθου’ του Sorci, δηλαδή μιας πολιτικής ιδεολογίας που παρουσιάζεται όχι σαν ψυχρή ούτοπία ούτε σαν θεωρητικός συλλογισμός, αλλά σαν μια συγκεκριμένη δημιουργία της φαντασίας που επενεργεί πάνω σ’ ένα λαό διασκορπισμένο και θρυμματισμένο για να του ξυπνήσει και οργανώσει τη συλλογική θέληση. ‘Ο ούτοπιστικός χαρακτήρας του *‘Ηγεμόνα* βρίσκεται στο γεγονός ότι ο *‘Ηγεμόνας* δεν υπήρχε στην ιστορική πραγματικότητα, δεν παρουσιαζόταν στον Ιταλικό λαό με χαρακτηριστικά άντικειμενικής αμεσότητας, αλλά ήταν μια καθαρή θεωρητική αφαίρεση, το σύμβολο του άρχηγού, του ιδανικού ηγέτη· αλλά τα παθητικά, μυθικά στοιχεία, που περιέχονται σ’ όλοκληρο τον μικρό αυτό τόμο, με μια δραματική κίνηση που δημιουργεί έντονη αίσθηση, συγκεφαλαιώνονται και ζωντανεύουν στον έπαιλο, στην επίκληση προς έναν ηγεμόνα, ‘ που υπάρχει

1. Θα έπρεπε κανείς να ψάξει ανάμεσα στους πολιτικούς συγγραφείς πριν τον Μακιαβέλη αν υπάρχουν συγγράμματα με τη μορφή του *‘Ηγεμόνα*. Και το κλείσιμο του *‘Ηγεμόνα* συνδέεται μ’ αυτόν τον ‘μυθικό’ χαρακτήρα του βιβλίου: αφού παρουσίασε τον ιδεώδη άρχηγό, ο Μακιαβέλης, σε μια περιεκτική που άφινει έντονη καλλιτεχνική έντύπωση, επικαλείται τον πραγματικό άρχηγό που ιστορικά τον προσωποποιεί: αυτή η θερμή επίκληση κερθεφτίζεται σ’ όλο το βιβλίο δίνοντάς του άκριδώς το δραματικό χαρακτήρα. Στα *Προλεγόμενα* του L. Russo, ο Μακιαβέλης αναφέρεται σαν καλλιτέχνης της πολιτικής και μια φορά υπάρχει και η έκφραση ‘μύθος’ αλλά όχι άκριδώς με την έννοια που πιο πάνω προσδιορίσαμε.

στην πραγματικότητα'. Μέσα σ' όλόκληρο τὸ βιβλίο ὁ Μακιαβέλης διαπραγματεύεται τὸ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἡγεμόνας γιὰ νὰ ὀδηγήσει ἓνα λαὸ νὰ ἰδρῦσει ἓνα καινούργιο κράτος καὶ ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος γίνεται μὲ λογικὴ αὐστηρότητα, μὲ ἐπιστημονικὴ ἀπόσταση· στὸν ἐπίλογο ὁ ἴδιος ὁ Μακιαβέλης γίνεται λαὸς, συγγέεται μὲ τὸ λαὸ, ἀλλ' ὄχι μὲ ἓνα λαὸ σὲ 'γενικὴ' ἔννοια, ἀλλὰ μὲ τὸ λαὸ πού ὁ Μακιαβέλης ἔχει πείσει μὲ τὴν προηγούμενη λεπτομερῆ ἀνάλυση τοῦ θέματος. Αὐτοῦ τοῦ λαοῦ ὁ Μακιαβέλης γίνεται καὶ νιώθει νὰ εἶναι συνείδηση καὶ ἔκφραση, νιώθει ἓνα μαζί του : φαίνεται πῶς δηλ ἡ 'λογικὴ' ἐργασία δὲν εἶναι παρά ἓνα ἀντικαθρέφτισμα τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ, ἓνας ἐσωτερικὸς συλλογισμὸς, πού γίνεται μέσα στὴ λαϊκὴ συνείδηση καὶ πού βρίσκει τὴν κατάληξή του σὲ μιὰ φωνὴ συγκινητικὴ καὶ ἄμεση. Τὸ πάθος, ἀπὸ συλλογισμὸς πάνω στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό, ξαναγίνεται 'ἀψιθυμιὰ', πυρετός, φανατισμὸς στὴ δράση. Νά γιατί ὁ ἐπίλογος τοῦ 'Ηγεμόνα δὲν εἶναι κάτι ἐξωτερικὸ, 'προσκολλημένο' ἀπ' τὰ ἔξω, ρητορικὸ, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸν ἐξηγήσουμε σὰν ἀναγκαῖο στοιχεῖο τοῦ ἔργου, μάλιστα σὰν τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ἀνταυγάζει τὸ ἀληθινὸ του φῶς πάνω σ' ὄλοκληρο τὸ ἔργο καὶ τὸ κάνει νὰ εἶναι κάτι σὰν 'πολιτικὸ μανιφέστο'.

Μποροῦμε νὰ μελετήσουμε πῶς ὁ Sorel, ἀπὸ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἰδεολογία - μῦθο δὲν ἔφτασε στὴν κατανόηση τοῦ πολιτικοῦ κόμματος, ἀλλὰ σταμάτησε στὴν ἀντίληψη γιὰ τὸ ἐπαγγελματικὸ συνδικάτο. Εἶναι ἀλήθεια πῶς γιὰ τὸν Sorel ὁ 'μῦθος' δὲν ἔβρισκε τὴν ἀνώτερή του ἔκφραση στὸ συνδικάτο σὰν ὀργάνωση μιᾶς συλλογικῆς θέλησης, ἀλλὰ στὴν πρακτικὴ δράση τοῦ συνδικάτου καὶ

μιας συλλογικῆς θέλησης πού εἶναι ἤδη σέ ἐνέργεια, πρακτική δράση πού ἀνώτερη πραγματοποίησή της θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ γενική ἀπεργία, δηλαδή μιὰ 'παθητική δραστηριότητα', ἄς τό πούμε ἔτσι, μέ ἀρνητικό καί προκαταρκτικό χαρακτήρα (ὁ θετικός χαρακτήρας δίνεται μονάχα ἀπό τή συμφωνία πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ στίς συνεταιρισμένες θελήσεις), μιὰ δραστηριότητα πού δέν προβλέπει μιὰ δική της φάση 'ἐνεργητική καί ἐποικοδομητική'. Στόν Sorge λοιπόν μάχονταν δυο ἀναγκαιότητες: τοῦ μύθου καί τῆς κριτικῆς τοῦ μύθου, ἐφόσον 'κάθε προδιαταγμένο σχέδιο εἶναι οὐτοπιστικό καί ἀντιδραστικό'. Ἡ λύση ἐγκαταλείφθηκε στήν παρόρμηση τοῦ παράλογου, τοῦ 'αὐθαίρετου' (μέ τήν μπερξονική ἔννοια τοῦ *élan vital*), ἡ τοῦ 'αὐθόρμητου'¹.

Μπορεῖ ὁμως ἕνας μύθος νά εἶναι 'μη ἐποικοδομη-

1. Θά ἔπρεπε νά σημειώσουμε ἔδῳ μιὰ σιωπηρή ἀντίφαση ἀνάμεσα στόν τρόπο πού ὁ Croce τοποθετεῖ τό πρόβλημά του γιά τήν ἱστορία καί τήν ἀντι-ἱστορία καί ἄλλους τρόπους σκέψης τοῦ Croce: ἡ ἀντιπάθειά του πρὸς τὰ 'πολιτικά κόμματα' καί ὁ τρόπος πού βάζει τό ζήτημα τῆς 'προβλεψιμότητας' τῶν κοινωνικῶν γεγονότων (πρβλ. *Conversazioni critiche*, πρώτη σειρά, σελ. 150 - 152, κριτική ἀνάλυση τοῦ βιβλίου τοῦ Ludovico Limentani, *La previsione dei fatti sociali*, Torino, Bocca, 1907: ἄν τὰ κοινωνικά γεγονότα εἶναι ἔδύνατο νά προβλεφθοῦν καί ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς πρόβλεψης εἶναι μιὰ σκέτη κουδέντα, τό παράλογο δέ μπορεῖ νά μὴ κυριαρχεῖ καί κάθε ὀργάνωση ἀνθρώπων εἶναι ἀντι-ἱστορική, εἶναι μιὰ 'προκατάληψη': δὲ μένει παρὰ νά λύσουμε καθένα μέ τή σειρά του καί μέ ἄμεσα κριτήρια τὰ μεμονωμένα πρακτικά προβλήματα πού ἔχουν τεθεῖ ἀπό τήν ἱστορική ἐξέλιξη. (Πρβλ. τό ἄρθρο τοῦ Croce, *Il partito come giudizio e come pregiudizio* στό *Cultura e vita morale*) καί ὁ ὁπορτουρισμός εἶναι ἡ μόνη δυνατή πολιτική γραμμή.

τικός*, μπορούμε να φανταστούμε μέσα στην διάταξη τῶν διαισθήσεων τοῦ Sorrel, ὅτι εἶναι ἀποτελεσματικό ἓνα ὄργανο πού ἀφίνει τῆ συλλογική θέληση στην ἀρχική καί στοιχειώδη τῆς φάση τῆς ἀπλῆς τῆς διαμόρφωσης, μὲ διαχωρισμὸ (μὲ 'σχίσμα'), ἔστω καί μὲ τῆ βία, δηλαδὴ καταστρέφοντας τίς ἠθικὲς καί νομικὲς ὑπάρχουσες σχέσεις; Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ συλλογική θέληση πού εἶναι σχηματισμένη μὲ τέτοιο στοιχειώδη τρόπο, δὲ θὰ πάψει ξαφνικὰ νὰ ὑπάρχει, διασκορπισμένη σὲ ἀπειρες ξεχωριστὲς θελήσεις πού κατὰ τῆ θετικὴ φάση ἀκολουθοῦν διαφορετικὲς καί ἀντίθετες κατευθύνσεις; Κι ἂς ἀφίσουμε τὸ ζήτημα πῶς δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καταστροφή, ἄρνηση, χωρὶς μιὰν ἐξυπνοοῦμενη οἰκοδόμηση, κατάφαση, καί ὄχι μὲ 'μεταφυσικὴ' ἔννοια, ἀλλὰ 'πρακτικά, δηλαδὴ πολιτικά, σὰν πρόγραμμα κόμματος. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ εἶναι φανερό ὅτι προϋποτίθεται πίσω ἀπὸ τὸ αὐθόρμητο μιὰ καθαρὴ μηχανιστικὴ λειτουργία, πίσω ἀπὸ τὴν ἐλευθερία (προαίρεση—*élan vital*), ἓνα μέγιστο αἰτιοκρατίας, πίσω ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ ἓνας ἀπόλυτος ὕλισμός.

Ὁ σύγχρονος ἡγεμόνας, ὁ μύθος - ἡγεμόνας, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα πραγματικὸ πρόσωπο, ἓνα ἄτομο συγκεκριμένο· μπορεῖ νὰ εἶναι μονάχα ἓνας ὀργανισμὸς· ἓνα σύνθετο στοιχεῖο τῆς κοινωνίας, πού σ' αὐτὸ ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μιὰ συλλογικὴ θέληση, ἀναγνωρισμένη καί συγκεκριμενοποιημένη μερικὰ μέσα στὴ δράση. Τὸν ὀργανισμὸ αὐτὸ τὸν ἔχει ἤδη δώσει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξι καί εἶναι τὸ πολιτικὸ κόμμα: στὸν πρῶτο του πυρῆνα συνοψίζονται σπέρματα τῆς συλλογικῆς θέλησης πού τείνουν νὰ γίνουν γενικὰ καί συνολικά. Στὸ σύγχρονο κόμμα μόνον μιὰ ἄμεση καί ἐπικείμενη ἱστορικο - πολιτικὴ

δράση, πού χαρακτηρίζεται από την ανάγκη για μιὰ γρήγορη και κεραυνοβόλα μέθοδο ενέργειας, μπορεί νὰ ἐνσάρκωθεῖ μὲ μυθικὸ τρόπο σ' ἓνα συγκεκριμένο ἄτομο· ἡ ἐπιτάχυνση μπορεί νὰ γίνει ἀναγκαία μόνον ἀπὸ ἓνα μεγάλο κίνδυνο ἐπικείμενο, μεγάλο κίνδυνο πού ἀκριβῶς δημιουργεῖ κεραυνοβόλα τὴν πυράκτωση τῶν παθῶν καὶ τοῦ φανατισμοῦ, ἐκμηδενίζοντας τὸ κριτικὸ πνεῦμα καὶ τὴν εἰρωνικὴ διαβρωτικότητα πού μπορούν νὰ καταστρέψουν τὸν 'χαρισματικὸ' χαρακτήρα τοῦ ἀρχηγοῦ (πράγμα πού ἔγινε στὴν περιπέτεια τοῦ Boulanger). Ἄλλὰ μιὰ ἄμεση δράση αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φύση, δὲ μπορεί νὰ εἶναι μακρόπνοη καὶ νὰ ἔχει ὀργανικὸ χαρακτήρα: θὰ εἶναι σχεδὸν πάντοτε τοῦ τύπου παλινὸρθωση καὶ ἀναδιοργάνωση καὶ ὄχι τοῦ τύπου πού εἶναι κατάλληλος γιὰ τὴν ἰδρυση καινούργιων κρατῶν καὶ καινούργιων ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν δομῶν (ὅπως ἦταν ἡ περίπτωση στὸν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλη, ὅπου ἡ πλευρὰ τῆς παλινὸρθωσης ἦταν ἓνα ρητορικὸ μόνον στοιχεῖο, πού συνδέεται δηλαδὴ μὲ τὴ φιλολογικὴ ἀντίληψη τῆς Ἰταλίας πού κατὰγεται ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ πού θὰ ἔπρεπε νὰ παλινὸρθώσει τὴν τάξη καὶ τὴν ἰσχὺ τῆς Ρώμης)¹, τοῦ τύπου τοῦ 'ἀμυντι-

1. Πέρα ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸ πρότυπο τῶν μεγάλων ἀπολύτων μοναρχιῶν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, ὁ Μακιαβέλης παρακινήθηκε στὴν πολιτικὴ του ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐνὸς ἰταλικοῦ ἐνωτικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση τοῦ παρελθόντος τῆς Ρώμης. Χρειάζεται ὥστόσο νὰ τονίσουμε ὅτι δὲν πρέπει ἐξ αἰτίας αὐτοῦ νὰ συγχέουμε τὸν Μακιαβέλη μὲ τὴ φιλολογικὴ - ρητορικὴ παράδοση. Διότι αὐτὸ τὸ στοιχεῖο δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ καὶ οὔτε κυρίαρχο, καὶ ἡ ἀνάγκη ἐνὸς μεγάλου ἐθνικοῦ κράτους δὲν συνάγεται ἀπ' αὐτὸ, καὶ ὕστερα ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ ἴδια παραπομπὴ στὴ Ρώμη, εἶναι λιγότερο ἀφρηρημένῃ ἀπ' ὅσο θὰ φαίνονταν νὰ τοποθε-

κού' και όχι του πρωτότυπου δημιουργικού, όπου δηλαδή, προϋποτίθεται ότι μια συλλογική θέληση, που ήδη υπάρχει, έχει εξασθενήσει, σκορπίσει, έχει υποστεί μια επικίνδυνη και απειλητική κατάπτωση, μά όχι αποφασιστική και καταστροφική και χρειάζεται ανασυγκέντρωση και δυνάμωμα, και όχι μια συλλογική θέληση που έπρεπε να τη δημιουργήσεις εκ πονο, πρωτότυπα και να την κατευθύνεις έτσι προς συγκεκριμένους και ορθολογιστικούς σκοπούς, αλλά που το συγκεκριμένο τους και το ορθολογικό τους δεν έχει ακόμα επαληθευτεί και υποστεί την κριτική από μια ιστορική εμπειρία πραγματική και καθολικά γνωστή.

‘Ο ‘άφηρημένος’ χαρακτήρας της αντίληψης του Sorci για το ‘μύθο’ φαίνεται στην απέχθειά του (που παίρνει τη μορφή του πάθους μια ήθικης αποστροφής) για τους *γιακωβίνους*, που ασφαλώς στάθηκαν μια ‘κατηγορική ενσάρκωση’ του ‘Ηγεμόνα του Μακιαβέλη. ‘Ο σύγχρονος ‘*Ηγεμόνας* πρέπει να έχει ένα μέρος αφιερωμένο στο *γιακωβινισμό* (με την ολοκληρωμένη σημασία που αυτή η έννοια πήρε ιστορικά και πρέπει να έχει νοητικά), σαν παράδειγμα για το πώς διαμορφώθηκε συγκεκριμένα και έχει επενεργήσει μια συλλογική θέληση που τουλάχιστο σε όρι-

τούνταν ακριβώς μέσα στο κλίμα του ανθρωπισμού και της αναγέννησης. Στο βιβλίο VII του *arte della guerra* διαβάζουμε: «αυτή η επαρχία (ή Ιταλία) μοιάζει να είναι γεννημένη για να αναστήσει ξανά τα πεθασμένα πράγματα, όπως φάνηκε με την ποίηση, τη ζωγραφική και τη γλυπτική», γιατί λοιπόν δε θα ξανάβρισκε τη στρατιωτική άρετή; κτλ. Θα πρέπει να συγκεντρώσει κανείς τους άλλους υπαινιγμούς του είδους αυτού για να προσδιορίσει τον χαρακτήρα τους με ακρίβεια.

σμένες πλευρές ήταν δημιουργία ex novo, πρωτότυπη. Και χρειάζεται να προσδιοριστεί ή συλλογική θέληση και ή πολιτική θέληση γενικά με τη σύγχρονη έννοια· ή θέληση σαν ενεργητική συνείδηση της ιστορικής αναγκαιότητας, σαν πρωταγωνιστής σ' ένα αληθινό και πραγματικό ιστορικό δράμα.

“Ένα από τα πρώτα μέρη θα έπρεπε ακριβώς να αφιερωθεί στη ‘ συλλογική θέληση ’, βάζοντας έτσι το ζήτημα : ‘ Πότε μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν οι προϋποθέσεις για να μπορέσει να ξυπνήσει και να αναπτυχθεί μια έθνικη - λαϊκή συλλογική θέληση ’ ; “Όστερα μια ιστορική (οικονομική) ανάλυση της κοινωνικής δομής της δεδομένης χώρας και μια ‘ δραματική ’ παρουσίαση των προσπαθειών που έγιναν μέσα στους αιώνες για να ξυπνήσει αυτή η θέληση και οι λόγοι για τις διαδοχικές αποτυχίες. Γιατί στην ‘Ιταλία δεν υπήρχε ή απόλυτη μοναρχία τόν καιρό του Μακιαβέλη ; Είναι ανάγκη να ξαναγυρίσουμε μέχρι τη ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (ζήτημα γλώσσας, διανοουμένων κτλ.), να κατανοήσουμε τη λειτουργία των μεσαιωνικών κοινοτήτων, τη σημασία του καθολικισμού, κτλ. : χρειάζεται, με δυο λόγια, να κάνουμε ένα σκίτσο, συνθετικό αλλά ακριβές, της Ιταλικής ιστορίας.

Το λόγο για τις διαδοχικές αποτυχίες στην προσπάθεια να δημιουργηθεί μια έθνικη - λαϊκή συλλογική θέληση πρέπει να τον αναζητήσουμε στην ύπαρξη των καθορισμένων κοινωνικών ομάδων που διαμορφώνονται από την διάλυση της κοινοτικής αστικής τάξης, στον ιδιαίτερο χαρακτήρα των άλλων ομάδων που αντικαθρεφτίζουν τη διεθνική λειτουργία της ‘Ιταλίας, σαν έδρας της ‘Εκκλησίας και σα θεματοφύλακα της ‘Αγίας Ρωμαϊκής Αυτο-

τοκρατορίας, κτλ. Αὐτὴ ἡ λειτουργία καὶ ἡ ἐπακόλουθη θέση προσδιορίζει μιὰν ἐσωτερικὴν κατάστασιν ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε 'οἰκονομικο-συνεταιριστικὴ', ποὺ εἶναι, ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη, ἡ χειρότερη ἀπὸ τὶς μορφὰς τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, ἡ λιγότερο προοδευτικὴ καὶ περισσότερο ἀποτελεματωμένη: ἔλειψε πάντα, καὶ δὲ μποροῦσε νὰ συγκροτηθεῖ, μιὰ ἀποτελεσματικὴ γιακωβί-νικη δύναμη, ἡ δύναμη ἀκριβῶς ποὺ στὰ ἄλλα ἔθνη ἐξύπνησε καὶ ὀργάνωσε τὴν ἐθνικὴ λαϊκὴ συλλογικὴ θέλησιν, καὶ ἴδρυσεν τὰ σύγχρονα κράτη. Ὑπάρχουν τελικὰ οἱ προϋποθέσεις γι' αὐτὴ τὴ θέλησιν, ἡ ποῖός εἶναι ὁ πραγματικὸς συσχετισμὸς ἀνάμεσα σ' αὐτὰς τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς ἐναντίας δυνάμεις; Παραδοσιακὰ οἱ ἐναντίας δυνάμεις ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τῶν γαιοκτημόνων καὶ γενικότερα ἡ γαιοκτησία στὸ σύνολό τῆς μὲ τὸ ἰδιαιτέρο ἰταλικό τῆς χαρακτηριστικὸ ποὺ εἶναι μιὰ εἰδικὴ 'ἀγροτικὴ ἀστικὴ τάξις', κληρονομία παρασιτισμοῦ ποὺ ἀφέθηκε στοὺς νέους καιροὺς ἀπὸ τὴ διάλυσιν, σὰν τάξις, τῆς κοινοτικῆς ἀστικῆς τάξεως (οἱ ἑκατὸ πόλεις, οἱ πόλεις τῆς σιωπῆς). Οἱ θετικὲς προϋποθέσεις πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν ὑπαρξιν τῶν κοινωνικῶν ομάδων τῶν πόλεων, ποὺ ἔχουν κατάλληλα ἀναπτυχθεῖ μέσα στὸ πεδίο τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ ἔχουν φτάσει ἐνα ὀρισμένον ἐπίπεδον ἱστορικο-πολιτικῆς κουλτούρας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ὅποιαδήποτε διαμόρφωσις ἐθνικῆς - λαϊκῆς συλλογικῆς θέλησης, ἂν οἱ μεγάλες μάζες τῶν ἀγροτῶν καλλιεργητῶν δὲν εἰσβάλλουν ταυτόχρονα στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Σ' αὐτὸ ἀποσκοποῦσε ὁ Μακιαβέλλης μὲ τὴ μεταρρύθμισιν τοῦ στρατοῦ, αὐτὸ ἔκαναν οἱ γιακωβίνοι στὴ γαλλικὴ Ἐπανάστασιν, μ' αὐτὴ τὴν ἐννοίαν πρέπει νὰ διαπιστώσουμε ἕναν πρῶτον γιακωβινισμό τοῦ Μακιαβέλλη, τὸ σπέρμα (περισσότερον ἢ λιγότερον

γόνιμο) τῆς ἀντίληψῆς του γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἐπανάσταση. Ὅλη ἡ ἱστορία ἀπὸ τὸ 1815 καὶ μετὰ δείχνει τὴν προσπάθεια τῶν παραδοσιακῶν τάξεων νὰ ἐμποδίσουν τὴ διαμόρφωση μιᾶς συλλογικῆς θέλησης αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ὀικονομικο - συνεταιριστικὴ ἔξουσία μέσα σ' ἓνα διεθνικὸ σύστημα παθητικῆς ἰσορροπίας.

Ἐνα σημαντικὸ μέρος τοῦ σύγχρονου Ἠγεμόνα θὰ πρέπει νὰ ἀφιερωθεῖ στὸ ζήτημα μιᾶς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μεταρρύθμισης, δηλαδὴ στὸ ζήτημα τῆς θρησκείας ἢ μιᾶς ἀντίληψης γιὰ τὸν κόσμο. Καὶ σ' αὐτὸ ἐπίσης τὸ πεδίο βρισκουμε μέσα στὴν παράδοση ἀπουσία τοῦ γιακωβινισμοῦ καὶ φόβο τοῦ γιακωδινισμοῦ (ἡ τελευταία φιλοσοφικὴ ἔκφραση ἐνὸς τέτοιου φόβου εἶναι ἡ μαλθουσιανὴ στάση τοῦ B. Croce ἀπέναντι στὴ θρησκεία). Ὁ σύγχρονος Ἠγεμόνας πρέπει καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι κήρυκας καὶ ὀργανωτὴς μιᾶς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μεταρρύθμισης, πράγμα πού σημαίνει τὴ δημιουργία τοῦ ἐδάφους γιὰ μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς λαϊκῆς συλλογικῆς θέλησης πρὸς τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀνώτερης καὶ καθολικῆς μορφῆς σύγχρονου πολιτισμοῦ.

Αὐτὰ τὰ δύο βασικὰ σημεῖα : ὁ σχηματισμὸς μιᾶς ἐθνικῆς λαϊκῆς συλλογικῆς θέλησης, πού ὁ σύγχρονος Ἠγεμόνας εἶναι ταυτόχρονα ὁ ὀργανωτὴς καὶ ἡ δραστηρία καὶ ἐνεργητικὴ τῆς ἔκφρασης, καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ μεταρρύθμιση, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴ δομὴ τῆς ἐργασίας. Τὰ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ προγράμματος ὀφείλουν νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸ πρῶτο μέρος, δηλαδὴ θὰ ἔπρεπε μὲ ἄδραματικὸ τρόπο νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ διάλογο, νὰ μὴν εἶναι μιὰ ψυχρὴ καὶ σχολαστικὴ ἔκθεση συλλογισμῶν.

Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πολιτιστικὴ μεταρρύθμιση καὶ

επομένως πολιτική ανύψωση τῶν καταπιεζομένων στρωμάτων τῆς κοινωνίας, χωρίς μιὰ προηγούμενη οικονομική μεταρρύθμιση καὶ μιὰν ἀλλαγὴ στὴν κοινωνικὴ κατάσταση καὶ στὸν οικονομικὸ κόσμον; Γι' αὐτὸ μιὰ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρρύθμιση δὲ μπορεῖ παρά νὰ συνδεθεῖ μὲ ἓνα πρόγραμμα οικονομικῆς μεταρρύθμισης, μάλιστα τὸ πρόγραμμα τῆς οικονομικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ἀκριβῶς ὁ συγκεκριμένος τρόπος πού παρουσιάζεται κάθε πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρρύθμιση. Ὁ σύγχρονος Ἡγεμόνας καθὼς ἀναπτύσσεται, ἀνατρέπει ὅλο τὸ σύστημα τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν σχέσεων, ἀφοῦ ἡ ἀνάπτυξή του σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι κάθε πράξη θεωρεῖται σὰν ὠφέλιμη ἢ βλαβερή, σὰν ἐνάρετη ἢ κακὴ, μόνο στὸ βαθμὸ πού ἔχει σὰ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸν ἴδιον τὸν σύγχρονον Ἡγεμόνα καὶ χρησιμεύει στὸ νὰ αὐξήσῃ τὴ δύναμή του ἢ νὰ τῆς ἀντισταθεῖ. Ὁ Ἡγεμόνας παίρνει μέσα στίς συνειδήσεις τὴ θέση τῆς θεότητας ἢ τῆς κατηγορικῆς ἐπιταγῆς, γίνεται ἡ βάση γιὰ ἓνα σύγχρονον λαϊκισμό καὶ μιὰ πλήρη λαϊκοποίηση ὅλης τῆς ζωῆς καὶ ὅλων τῶν ἐθιμικῶν σχέσεων.

Ἡ ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς

Τὸ θεμελιακὸ καινούργιον στοιχεῖον πού ἔχει εἰσαγάγει ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης στὴν ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἀπόδειξη ὅτι δὲν ὑπάρχει μιὰ ἀφηρημένη ἄνθρωπινὴ φύση ἑσταθερὴ καὶ ἀναλλοίωτη (ἀντίληψη πού πηγάζει ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ σκέψη καὶ τὴν ὑπερβατικότητά). ἀλλὰ ὅτι ἡ ἀνθρωπινὴ φύση εἶναι τὸ σύνολον τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶναι ἱστορικὰ προσδιορισμένες, δηλαδὴ ἓνα ἱστορικὸ γεγονός πού μπο-

ρεϊ νά επιβεβαιωθεῖ, μέσα σέ ὀρισμένα ὄρια, μέ τίς μέθο-
δες τῆς φιλολογίας καί τῆς κριτικῆς. Γι' αὐτό τήν πολι-
τικῆ ἐπιστήμη πρέπει νά τή συλλάβουμε στό συγκεκρι-
μένο περιεχόμενό της (καί ἐπίσης στή λογική της διατύ-
πωση) σάν ἕναν ὄργανισμό σέ ἀνάπτυξη. Πρέπει ὡστόσο
νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ τοποθέτηση πού κάνει ὁ Μακια-
βέλης στό ζήτημα τῆς πολιτικῆς (καί συγκεκριμένα ἡ σιω-
πηρῆ διαβεβαίωση στά γραπτά του ὅτι ἡ πολιτικῆ εἶναι
μιᾶ αὐτόνομη δραστηριότητα, μέ τίς ἀρχές καί τοὺς νό-
μους της πού διαφέρουν ἀπό τίς ἀρχές καί τοὺς νόμους
τῆς ἠθικῆς καί τῆς θρησκείας, πρόταση πού ἔχει μεγάλη
φιλοσοφική σημασία, διότι σιωπηρᾶ ἀνχνεύει τήν ἀντίλη-
ψη γιά τόν κόσμον) ἀκόμα συζητιέται καί πολεμιέται σή-
μερα, δέν ἔχει πετύχει νά γίνει 'κοινῆ ἀντίληψη'. Τί ση-
μαίνει αὐτό; Σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ἡ πνευματικῆ καί ἠθικῆ
ἐπανάσταση πού τά στοιχεῖα της περιέχονται in nuce μέ-
σα στή σκέψη τοῦ Μακιαβέλη δέν ἔχει ἀκόμα πραγματο-
ποιηθεῖ, δέν ἔχει γίνει δημόσια καί ἐκδηλῆ μορφή τοῦ
ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ; *Ἡ μήπως ἔχει μιάν ἀπλή ἐπίκαιρη
πολιτικῆ σημασία, χρησιμεύει στό νά δείξει τήν ἀπόσταση
πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ κυβερνήτες καί κυβερνώμενους,
νά δείξει ὅτι ὑπάρχουν δυό πολιτισμοί: τῶν κυβερνητῶν
καί τῶν κυβερνωμένων· καί ὅτι ἡ ἀρχουσα τάξη, ὅπως ἡ
'Ἐκκλησία, ἔχει μιᾶ δική της στάση ἀπέναντι στοὺς
ἀπλοὺς ἀνθρώπους πού ὑπαγορεύεται ἀπό τήν ἀνάγκη νά
μὴν ἀποχωριστεῖ ἀπ' αὐτούς, ἀπό τῆ μιᾶ μεριά κι ἀπό
τὴν ἄλλη νά τοὺς διατηρήσει τήν πεποιθῆση ὅτι ὁ Μακια-
βέλης δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιᾶ διαβολικῆ παρουσία;

Μπαίνει ἔτσι τὸ πρόβλημα γιά τῆ σημασία πού εἶχε
ὁ Μακιαβέλης στὸν καιρὸ του καί γιά τοὺς σκοποὺς πού

έβαζε μπροστά του γράφοντας τὰ βιβλία του και ειδικά τόν *Ήγεμόνα*. Ή θεωρία του Μακιαβέλη δέν ήταν, στόν καιρό του, ένα πράγμα καθαρά ' τών βιβλίων', ένα μονοπώλιο άπομονωμένων στοχαστών, ένα άπόκρυφο βιβλίο πού κυκλοφορεί ανάμεσα στους μυημένους. Τό ύφος του Μακιαβέλη δέν είναι ενός ανθρώπου πού γράφει συστηματικές πραγματείες, σάν αυτούς πού ύπήρχαν στόν Μεσαίωνα και την Άναγέννηση, κάθε άλλο· είναι τό ύφος ενός ανθρώπου τής δράσης, ενός πού θέλει νά παρακινήσει σέ δράση, είναι ύφος κομματικού 'μανιφέστου'. Ή ήθικολογική έρμηνεία πού δίνει ο Foscolo είναι άσφαλώς λαθεμένη· είναι πάντως άλήθεια ότι ο Μακιαβέλης άποκάλυψε κάτι και δέν θεωρητικοποίησε άπλώς την πραγματικότητα· αλλά ποιός ήταν ο σκοπός τής άποκάλυψης; Ένας σκοπός ήθικολογικός ή πολιτικός; Συνηθίζουν νά λένε ότι οι κανόνες του Μακιαβέλη για την πολιτική δραστηριότητα 'έφαρμόζονται, αλλά δέ λέγονται'· οι μεγάλοι πολιτικοί - λένε - άρχίζουν κακολογώντας τόν Μακιαβέλη και δηλώνοντας πώς είναι άντιμακιαβελικοί, άκριδώς για νά μπορέσουν νά έφαρμόσουν 'εύλαβικά' τούς κανόνες του. Δέ θα ήταν ο Μακιαβέλης λίγο μακιαβελικός, ένας άπ' αυτούς πού 'ξέρουν τό παιγνίδι' και ήλίθια τό διδάσκουν, ένω ο χυδαίος μακιαβελισμός διδάσκει τό άντίθετο; Ή βεβαίωση του Croce ότι ο μακιαβελισμός δντας μία έπιστήμη, έξυπηρετεί τόσο τούς άντιδραστικούς όσο και τούς δημοκρατικούς, όπως ή τέχνη τής όπλασκίας έξυπηρετεί τούς εύγενείς και τούς ληστές, νά υπερασπίζονται τόν έαυτό τους και νά δολοφονούν, και ότι μ' αυτήν την έννοια πρέπει νά έννοήσουμε τή γνώμη του Foscolo, είναι άληθινή, με άφηρημένο τρόπο. Ο ίδιος ο Μακιαβέλης παρατηρεί ότι τὰ πράγματα πού γράφει έφαρ-

μόζονται και πάντα εφαρμόζονταν, από τους μεγαλύτερους άνδρες της ιστορίας· δὲ φαίνεται λοιπὸν νὰ θέλει νὰ συμβουλέψει αὐτούς πού ἤδη ξέρουν, οὔτε τὸ ὕφος του εἶναι ὕφος ἀδιάφορης ἐπιστημονικῆς πραγματείας, οὔτε μποροῦμε νὰ διανοηθοῦμε ὅτι κατέληξε στὶς θέσεις του αὐτὲς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης, πράγμα πὸ ὃ αὐτὸ τὸ εἰδικὸ ζήτημα θὰ φαίνονταν λιγάκι σὰ θαῦμα στὸν καιρὸ του, ὅταν ἀκόμα καὶ σήμερα βρίσκει τόση ἐναντίωση καὶ ἀντίθεση.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μακιαβέλης θὰ εἶχε ὑπόψῃ του 'αὐτὸν πὸν δὲν ξέρει', ὅτι σκοπεύει νὰ κάνει πολιτικὴ ἐκπαίδευση σ' 'αὐτὸν πὸν δὲν ξέρει', πολιτικὴ ἐκπαίδευση ὅμως θετικὴ καὶ ὄχι ἀρνητικὴ, γι' αὐτούς πὸν μισοῦν τοὺς τυράννους ὅπως φαίνονταν νὰ σκέφτεται ὁ Foscolo, ἐκπαίδευση γι' αὐτούς πὸν πρέπει νὰ γνωρίσουν ἀναγκαῖα καθορισμένα μέσα, ἀκόμα κι ἂν χαρακτηρίζουν τοὺς τυράννους, διότι θέλει νὰ πετύχει καθορισμένους σκοποὺς. "Ὅποιος γεννήθηκε μέσα στὴν παράδοση τῶν ἀνθρώπων τῆς διακυβέρνησης, ἀπὸ ὅλο τὸ σύνολο τῆς ἐκπαίδευσης πὸν ἀπορροφᾷ ἀπὸ τὸ γνωστὸ του περιβάλλον, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ δυναστικά ἢ πατρογονικά συμφέροντα, ἀποκτᾷ σχεδὸν αὐτόματα τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ρεαλιστῆ πολιτικοῦ. Ποιὸς λοιπὸν 'δὲν ξέρει'; 'Ἡ ἐπαναστατικὴ τάξη τοῦ καιροῦ, ὁ 'λαὸς' καὶ τὸ Ἰταλικὸ 'ἔθνος', ἡ δημοκρατία τῶν πόλεων πὸν βγάζει ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς τοῦ Savonarola καὶ τοῦ Pier Soderini καὶ ὄχι οἱ Castruccio καὶ οἱ Valentino. Μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ Μακιαβέλης θέλει νὰ πείσει αὐτὲς τὶς δυνάμεις γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχουν ἕναν 'ἀρχηγὸ' πὸν νὰ ξέρει τί θέλει καὶ πῶς νὰ ἀποκτήσει αὐτὸ πὸν θέλει, καὶ

νά τόν δεχτοῦν μέ ἐνθουσιασμό ἀκόμα κι ἂν οἱ πράξεις του μποροῦν νά εἶναι ἢ νά φαίνονται ἀντίθετες μέ τή δια-
χυτή ἰδεολογία τοῦ καιροῦ, τή θρησκεία. Αὐτή ἡ τοποθέ-
τηση τῆς πολιτικῆς τοῦ Μακιαβέλη ἐπαναλαμβάνεται γιά
τή φιλοσοφία τῆς πράξης. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀνάγκη νά
εἰμαστε 'ἀντιμακιαβελικοί', ἀναπτύσσοντας μιὰ θεωρία
καί μιὰ τεχνική τῆς πολιτικῆς πού μποροῦν νά ἐξυπηρε-
τήσουν τά δύο ἀγωνιζόμενα μέρη, μέ τή σκέψη ὅτι ὅπως
δῆποτε αὐτές, θά καταλήξουν νά ἐξυπηρετοῦν τήν πλευρά
πού 'δὲν ἤξερε', διότι σ' αὐτὴν θεωρεῖται ὅτι ὑπάρχει ἡ
προοδευτικὴ δύναμη τῆς ἱστορίας, καί πραγματικά ὑπάρχει
ένα ἄμεσο ἀποτέλεσμα: συντρίβεται ἡ ἐνότητα πού βασι-
ζεται πάνω στὴν παραδοσιακὴ ἰδεολογία, πού δίχως τὴ
ρήξη τῆς δὲ θά μπορούσε ἡ καινούργια δύναμη νά ἀπο-
χτήσει συνείδηση τῆς ἀνεξάρτητης προσωπικότητάς της.
Ὁ μακιαβελισμὸς χρησιμοποιεῖται γιὰ νά βελτιώσῃ τὴν
παραδοσιακὴ πολιτικὴ τεχνικὴ τῶν συντηρητικῶν διευθυ-
ντικῶν ομάδων, ὅπως καί τὴν πολιτικὴ τῆς φιλοσοφίας
τῆς πράξης: αὐτὸ δὲν πρέπει νά κρύβῃ τὸν οὐσιαστικὰ
ἐπαναστατικὸ του χαρακτήρα, πού γίνεται ἀκόμα καί σή-
μερα αἰσθητὸς καί ἐξηγεῖ ὀλόκληρο τὸν ἀντιμακιαβελισμὸ
ἀπὸ τοὺς ἰησοῦτες μέχρι τὸν 'εὐλαβικὸ' τοῦ Pasquale
Vilari.

Ἡ πολιτικὴ σὰν αὐτόνομη ἐπιστήμη

Τὸ πρῶτο πρόβλημα πού πρέπει νά θέσῃ κανεὶς καί
νά λύσῃ σὲ μιὰ πραγματεία γιά τὸν Μακιαβέλη εἶναι τὸ
πρόβλημα τῆς πολιτικῆς σὰν αὐτόνομης ἐπιστήμης, δη-
λαδὴ τῆς θέσης πού κατέχει ἡ πολιτικὴ ἢ ἔπρεπε νά κα-
τέχει σὲ μιὰ συστηματικὴ (μέ συνακολουθία καί συνέπεια)

ἀντίληψη γιά τόν κόσμο, σέ μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξης. Ἡ πρόοδος πού προκάλεσε ὁ Croce, μέ τήν εὐκαιρία αὐτοῦ τοῦ θέματος στίς μελέτες γιά τόν Μακιαβέλη καί γιά τήν πολιτική ἐπιστήμη βρῖσκεται πρῖν ἀπ' ὅλα (ὅπως σέ ἄλλα πεδία τῆς κριτικῆς δραστηριότητος τοῦ Croce), στό ὅτι διάλυσε μιὰ σειρά σφαλέρá, ἀνύπαρκτα ἢ κακὰ τοποθετημένα προβλήματα. Ὁ Croce βασίστηκε πάνω στό ξεχώρισμα τῶν στιγμῶν τοῦ πνεύματος καί πάνω στήν ἐπιβεβαίωση μιᾶς στιγμῆς τῆς πρακτικῆς, ἐνός πνεύματος πρακτικοῦ, αὐτόνομου καί ἀνεξάρτητου, ἀν καί κυκλικά συνδεδεμένου μέ ὀλόκληρη τήν πραγματικότητα διαμέσου τῆς διαλεκτικῆς τῶν ξεχωριστῶν στιγμῶν. Σέ μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξης τὸ ξεχώρισμα δὲ θά γίνει βέβαια ἀνάμεσα στίς στιγμές τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος ἀλλά ἀνάμεσα στίς βαθμίδες τοῦ ἐποικοδομήματος καί θά πρόκειται ἔτσι νά προσδιοριστεῖ ἡ διαλεκτική τοποθέτηση τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος (καί τῆς ἀντίστοιχης ἐπιστήμης) σάν καθορισμένης βαθμίδας τοῦ ἐποικοδομήματος: θά μπορούσε νά πεῖ κανεὶς, σάν πρῶτο ὑπαινιγμὸ καί προσέγγιση, ὅτι ἡ πολιτικὴ δραστηριότητα εἶναι ἀκριβῶς ἡ πρώτη στιγμή εἴτε ἡ πρώτη βαθμίδα, ἡ στιγμή ὅπου τὸ ἐποικοδόμημα βρῖσκεται ἀκόμα στήν ἀμεση φάση τῆς θεληματικῆς, ἀξεχώριστης καί στοιχειώδους ἀπλῆς ἐπιβεβαίωσης.

Μὲ ποιάν ἔννοια μπορούμε νά συνταυτίσουμε τήν πολιτική μέ τήν ἱστορία καί ἄρα ὅλη τὴ ζωὴ μέ τὴν πολιτική; Πῶς τότε ὅλο τὸ σύστημα τῶν ἐποικοδομημάτων θά μπορούσε νά νοηθεῖ σάν: ξεχωρίσματα τῆς πολιτικῆς καί ἐπομένως νά δικαιωθεῖ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀντίληψης τοῦ ξεχωρίσματος σέ μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξης; Ἀλλά

μπορούμε να μιλάμε για διαλεκτική τῶν ξεχωριστῶν στιγμῶν καὶ πῶς μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἔννοια τοῦ κύκλου ἀνάμεσα στὶς βαθμίδες τοῦ ἐποικοδομήματος; Σὰν ἔννοια τοῦ 'ἱστορικοῦ συνασπισμοῦ', δηλαδὴ σὰν ἐνότητα ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τὸ πνεῦμα (δομὴ καὶ ἐποικοδόμημα)¹ σὰν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων καὶ ξεχωριστῶν.

Τὸ κριτήριον τοῦ ξεχωρίσματος μπορούμε νὰ τὸ εἰσάγουμε ἐπίσης καὶ στὴ δομὴ; Πῶς θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴ δομὴ; Πῶς μέσα στὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων θὰ μπορούσαμε νὰ ξεχωρίσουμε τὸ στοιχεῖο 'τεχνικὴ', 'ἐργασία', 'τάξῃ', κτλ. ὅταν τὰ θεωροῦμε ἱστορικά καὶ ὄχι μεταφυσικά; Κριτικὴ τῆς θέσης τοῦ Croce ποῦ γι' αὐτόν, γιὰ σκοποὺς πολεμικῆς, ἡ δομὴ γίνεται ἓνας 'κρυμμένος θεός', ἓνα 'νοούμενο' σὲ ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὰ 'φαινόμενα'² τοῦ ἐποικοδομήματος. 'Φαινόμενα' μὲ ἔννοια μεταφορικὴ καὶ ἔννοια πραγματικὴ. Γιατί 'ἱστορικά', καὶ σὰ γλώσσα, ἔχει γίνει λόγος γιὰ «φαινόμενα»;

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσδιορίσουμε πῶς ὁ Croce ἀπὸ αὐτὴ τὴ γενικὴ ἀντίληψη ἔχει βγάλει τὴν ἰδιαιτέρη θεωρίαν του γιὰ τὸ λάθος καὶ τὴν πρακτικὴν προέλευσιν τοῦ λάθους. Γιὰ τὸν Croce τὸ λάθος ἔχει τὴν προέλευσίν του μέσα σ' ἓνα 'πάθος' ἄμεσον, δηλαδὴ μὲ χαρακτηριστὰ ἀτομικὸ ἢ ὁμαδικὸ· ἀλλὰ τί θὰ παράγει τὸ 'πάθος' μιᾶς εὐρύτερης ἱστορικῆς σημασίας, τὸ πάθος σὰν 'κατηγορία'; Τὸ ἄμεσον πάθος—συμφῆρον ποῦ εἶναι ἡ προέλευσιν τοῦ λάθους εἶναι ἡ στι-

1. 'Ὁ Γράμμασι ο' αὐτὲς τίς σημειώσεις του χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους δομὴ καὶ ἐποικοδόμημα ἀντὶ τοὺς συνηθισμένους βᾶσι καὶ ἐποικοδόμημα (σ. τ. μ.).

2. Apparenze στὰ Ἰταλικά (σ. τ. μ.).

γμη πού στα Σχόλια στον Φώτσηρμπαχ έχει ονομαστέι schmutzig - jüdisch : αλλά όπως τὸ πάθος - συμφέρον τὸ schmutzig - jüdisch προσδιορίζει τὸ ἄμεσο λάθος ἔτσι τὸ πάθος τῆς εὐρύτερης κοινωνικῆς ομάδας προσδιορίζει τὸ φιλοσοφικό 'λάθος' (ἐνδιάμεσο τὸ λάθος - ἰδεολογία πού ὁ Croce τὸ πραγματεύεται ξεχωριστά) : τὸ σημαντικό σ' αὐτῇ τῇ σειρά : ἐγωισμός (ἄμεσο λάθος) - ἰδεολογία - φιλοσοφία εἶναι ὁ κοινὸς ἄρος λάθος πού συνδέεται μὲ διαφορὸς βαθμίδες πάθους, καὶ πού θά πρέπει νά τὸ ἐννοήσουμε ὄχι μὲ τὴν ἠθικολογικὴ ἢ τὴν δογματικὴ σημασία, ἀλλὰ μὲ τὴν καθαρὰ 'ἱστορικὴ' καὶ διαλεκτικὴ ἔννοια 'αὐτοῦ πού εἶναι ἱστορικὰ γερασμένο καὶ ἀξιο νά πέσει' μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ 'τελειωτικοῦ' κάθε φιλοσοφίας, τοῦ 'θανάτου - ζωῆς', τοῦ 'εἶναι - μὴ εἶναι', δηλαδὴ τοῦ διαλεκτικοῦ ὀρίου πού πρέπει νά ξεπεραστεῖ μέσα στὴν ἐξέλιξη.

'Ὁ ἄρος τοῦ 'φαινομένου', τῆς 'φαινομενικότητος' σημαίνει ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ τίποτε ἄλλο ἀπ' αὐτό, καὶ πρέπει νά τὸ δικαιώσουμε ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ : εἶναι ἢ ἐπιβεβαίωση ὅτι κάθε ἰδεολογικὸ σύστημα πρόκειται νά γεράσει, πλάϊ στὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι κάθε σύστημα ἔχει μιὰ ἱστορικὴ ἐγκυρότητα, καὶ μιὰ ἀναγκαιότητα. ('Στὸ ἰδεολογικὸ πεδίο ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾶ συνείδηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων' : ὅταν λέμε αὐτό, δὲ σημαίνει ὅτι ἐπιβεβαιώνουμε τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν 'φαινομένων';).

'Ἡ ἀντίληψη τοῦ Croce γιὰ τὴν πολιτικὴ - πάθος, ἀποκλείει τὰ κόμματα γιατί δὲ μπορεῖ νά διανοηθεῖ ἓνα 'πάθος' ὀργανωμένο καὶ μόνιμο : τὸ μόνιμο πάθος εἶναι μιὰ κατάσταση ὀργασμοῦ καὶ σπασμοῦ πού καθορίζει τὴν ἀδύ-

ναμία για δράση· αποκλείει τὰ κόμματα, και αποκλείει κάθε 'σχέδιο' δράσης συγκροτημένο από πριν. 'Ωστόσο τὰ κόμματα υπάρχουν και σχέδια δράσης φτιάχνονται, εφαρμόζονται, και συχνά πραγματοποιούνται σέ βαθμό αξιολογότατο: υπάρχει λοιπόν στην αντίληψη του Croce ένα 'ελάττωμα'. Ούτε, έχει αξία νά πούμε, πώς αν τὰ κόμματα υπάρχουν, αυτό δέν έχει μεγάλη 'θεωρητική' σημασία, διότι τή στιγμή τῆς δράσης τὸ 'κόμμα' πού ενεργεῖ δέν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μέ τὸ 'κόμμα' πού προηγούμενα ὑπῆρχε· κατά ένα μέρος αὐτὸ μπορεί νά εἶναι ἀλήθεια, ὥστόσο ἀνάμεσα στά δύο 'κόμματα' οἱ συμπτώσεις εἶναι τόσες ὥστε στην πραγματικότητα μπορούμε νά πούμε πῶς έχουμε νά κάνουμε μέ τὸν ἴδιο ὄργανισμό.

'Αλλά ἡ αντίληψη, γιά νά εἶναι ἐγκυρη, θά ἔπρεπε νά μπορεί νά εφαρμοστεῖ και στὸν 'πόλεμο' και ἄρα νά ἐξηγήσει τὸ γεγονός ὅτι υπάρχουν μόνιμοι στρατοί, στρατιωτικές ἀκαδημίες, σώματα ἀξιωματικῶν. 'Επίσης και ὁ πόλεμος σὰ δράση εἶναι 'πάθος', τὸ πιδ ἔντονο και πυρετικό, εἶναι μιὰ στιγμή τῆς πολιτικῆς ζωῆς, εἶναι ἡ συνέχιση, μέ ἄλλες μορφές, μιᾶς ὀρισμένης πολιτικῆς· εἶναι λοιπόν ἀνάγκη νά ἐξηγήσουμε πῶς τὸ 'πάθος' μπορεί νά γίνει ἠθικό 'καθῆκον' και ὄχι καθῆκον πολιτικῆς ἠθικῆς, ἀλλά φιλοσοφικῆς ἠθικῆς.¹

Σχετικά μέ τὰ 'πολιτικά σχέδια' πού συνδέονται μέ τὰ κόμματα, σὰ μόνιμους ὄργανισμούς, ἄς θυμηθοῦμε αὐτὸ πού ἔλεγε ὁ Μόλτκε γιά τὰ στρατιωτικά σχέδια· ὅτι αὐτὰ δὲ μπορούν νά φτιαχτοῦν και νά πρόσδιοριστοῦν ἀπό

1. etica σὰ Ἰταλικά (σ. τ. μ.).

τά πριν σέ δλες τους τις λεπτομέρειες, αλλά μόνο στον πυρήνα τους και στον κεντρικό τους σκοπό, διότι οι λεπτομέρειες δράσης εξαρτιόνται σέ ένα όρισμένο βαθμό από τις κινήσεις του αντιπάλου. Τό πάθος έκδηλώνεται άκριβώς στις λεπτομέρειες, αλλά δέ φαίνεται πώς ή άρχή του Μόλτκε είναι τέτοια ώστε νά δικαιώνει την αντίληψη του Croce: θά έμενε πάντως νά έξηγήσουμε τό είδος του 'πάθους' του Έπιτελείου πού έπεξεργάστηκε τό σχέδιο μέ ψυχρή σκέψη και 'χωρίς πάθος'.

"Αν ή αντίληψη του Croce για τό πάθος σά στιγμή της πολιτικής σκοντάφτει πάνω στη δυσκολία νά έξηγήσει και νά δικαιολογήσει τους μόνιμους πολιτικούς σχηματισμούς, όπως είναι τά κόμματα και άκόμα περισσότερο οι έθνικοί στρατοί και τά έπιτελεία, μιά πού δέ μπορούμε νά διανοηθούμε ένα πάθος μόνιμα όργανωμένο χωρίς αυτό νά γίνει όρθολογισμός και ζυγισμένη σκέψη, άρα όχι πιά πάθος, ή λύση μπορεί νά βρεθεί μονάχα στην ταύτιση πολιτικής και οίκονομίας. 'Η πολιτική είναι μόνιμη πράξη και οδηγεί στη γέννηση μόνιμων όργανώσεων στο βαθμό άκριβώς πού ταυτίζεται μέ την οίκονομία. 'Αλλά κι αυτή επίσης ξεχωρίζει από την πρώτη και γι' αυτό μπορούμε νά μιλάμε χωριστά για οίκονομία και για πολιτική και μπορούμε νά μιλάμε για 'πολιτικό πάθος' σάν άμεση παρακίνηση σέ δράση πού γεννιέται πάνω στο 'μόνιμο και όργανικό' έδαφος της οίκονομικής ζωής, αλλά τό ξεπερνάει βάζοντας στο παιγνίδι αισθήματα και έπιθυμίες πού μέσα στην πυρακτωμένη τους άτμόσφαιρα ό ίδιος ό ύπολογισμός της άτομικής ανθρώπινης ζωής ύπακούει σέ νόμους διαφορετικούς από τους νόμους του άτομικού συμφέροντος, κτλ.

Πλάι στις ἀρετές τῆς σύγχρονης μελέτης τοῦ Croce γιὰ τὸν Μακιαβέλη, πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐπίσης καὶ τὶς 'ὕπερβολές' καὶ τὶς παρεκκλίσεις πού προκάλεσε. Διαμορφώθηκε ἡ συνήθεια νὰ ἐξετάζεται ὑπερβολικὰ ὁ Μακιαβέλης σὰν ὁ 'πολιτικὸς γενικὰ', σὰν ὁ 'ἐπιστήμονας τῆς πολιτικῆς', ἐπίκαιρος γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές.

Πρέπει νὰ ἐξετάσουμε πολὺ περισσότερο τὸν Μακιαβέλη σὰν ἀναγκαίαι ἐκφραση τοῦ καιροῦ του καὶ σὲ στενὴ σύνδεση μὲ τὶς συνθήκες καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ καιροῦ του πού προκύπτουν: 1) ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες τῆς φλωρεντίνικης δημοκρατίας καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη δομὴ τοῦ κράτους πού δὲ μπορούσε ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ κοινοτικά - δημοτικά ὑπολείμματα, δηλαδὴ ἀπὸ μιὰ φεουδαρχικὴ μορφή πού εἶχε γίνει τροχοπέδη· 2) ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες ἀνάμεσα στὰ ἰταλικά κράτη γιὰ μιὰ ἰσορροπία μέσα στὸν ἰταλικὸ χῶρο, πού ἐμποδιζόταν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Παπῶσῦνης καὶ ἀπὸ ἄλλα φεουδαρχικά, κοινοτικά ὑπολείμματα στὴν κρατικὴ μορφή πού βασιζόταν στὴν πόλη καὶ δὲν εἶχε ἑδαφικὸ χαρακτῆρα· 3) ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν ἰταλικῶν κρατῶν, πού ἦταν λίγο πολὺ ἀλληλέγγυα, γιὰ μιὰν εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία, ἢ ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις ἀνάμεσα στὶς ἀνάγκες γιὰ μιὰν ἐσωτερικὴ ἰταλικὴ ἰσορροπία καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν πού ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἡγεμονία.

Στὸν Μακιαβέλη ἐπενεργεῖ τὸ παράδειγμα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, πού ἔχουν πετύχει μιὰ γερὴ ἑδαφικὴ καὶ κρατικὴ ἐνότητα· ὁ Μακιαβέλης κάνει μιὰν 'ἐλλειπτικὴ σύγκριση' (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἐκφραση τοῦ Croce) καὶ θγάζει συμπερασματικά τοὺς κανόνες γιὰ ἓνα γερὸ κράτος γενικὰ καὶ ἰταλικὸ ἰδιαίτερα. 'Ο

Μακιαβέλης είναι άνθρωπος ολοκληρωτικά τῆς ἐποχῆς του· καὶ ἡ πολιτικὴ του ἐπιστῆμη ἀντιπροσωπεύει τὴ φιλοσοφία τοῦ καιροῦ του, πού τείνει πρὸς τὴν ὀργάνωση ἀπολύτων ἐθνικῶν μοναρχιῶν, τὴν πολιτικὴ μορφή πού ἐπιτρέπει καὶ διευκολύνει μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἀστικῆς τάξης. Στὸν Μακιαβέλη μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνακαλύψει *in nuce* τὸ χωρισμὸ τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸ (τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα): ἡ 'ἀγριότητα' του στρέφεται ἐναντίον τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ φεουδαρχικοῦ κόσμου, ὄχι ἐναντίον τῶν προοδευτικῶν τάξεων. Ὁ Ἡγεμόνας ἔχει χρέος νὰ βάλει τέρμα στὴ φεουδαρχικὴ ἀναρχία· καὶ αὐτὸ κάνει ὁ Valentiniano στὴ Ρομάνια, στηριζόμενος πάνω στὶς παραγωγικὰς τάξεις, τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ἀγρότες. Θεωρώντας σὰ δεδομένο τὸ στρατιωτικὸ δικτατορικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὅπως ἀπαιτεῖται σὲ μιὰ περίοδο ἀγῶνα γιὰ τὴ θεμελίωση καὶ τὴ σταθεροποίηση μιᾶς καινούργιας ἐξουσίας, ἡ ταξικὴ ἐνδειξη πού περιέχεται στὸ «*Arte della guerra*» πρέπει ἐπίσης νὰ ἀφορᾷ καὶ τὴ γενικὴ κρατικὴ δομὴ: ἂν οἱ τάξεις τῶν πόλεων θέλουν νὰ βάλουν τέρμα στὴν ἐσωτερικὴ ἀταξία καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἀναρχία πρέπει νὰ στηριχθοῦν πάνω στοὺς ἀγρότες σὰν μάζα, συγκροτώντας μιὰ σίγουρη καὶ πιστὴ ἔνοπλη δύναμη ἐνὸς τέλει διαφορετικοῦ τύπου ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ τμήματα τῶν τυχοδιωκτῶν. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πῶς ἡ κυρίως πολιτικὴ ἀντίληψη ἔχει τόσο κυρίαρχη θέση στὸν Μακιαβέλη ὥστε τὸν σπρώχνει σὲ λάθη στρατιωτικοῦ χαρακτήρα: ἔχει τὸ νοῦ του εἰδικᾶ στὸ πεζικό, πού οἱ μάζες του μποροῦν νὰ στρατολογηθοῦν μὲ μιὰ πολιτικὴ δράση καὶ ἔτσι παραδίδει τὴ σημασία τοῦ πυροβολικοῦ.

Ὁ Russo (στὰ *Προλεγόμενα τοῦ Μακιαβέλλη*) παρατηρεῖ ὀρθά ὅτι Ἡ Τέχνη τοῦ πολέμου δλοκληρώνει τὸν Ἡγεμόνα, ἀλλὰ δὲ βγάζει διὰ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν παρατήρησή του.

Ἐπίσης καὶ στὴν Τέχνη τοῦ πολέμου τὸν Μακιαβέλλη πρέπει νὰ τὸν ἐξετάσουμε σὰν ἓνα πολιτικὸ πού ἔχει χρέος ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ στρατιωτικὴ τέχνη· ἡ μονομέρειά του (μὲ ἀλλὰ ἄξιοπερίεργα σὰν τὴ θεωρία τῆς φάλαγγας, πού δίνουν εὐκαιρία γιὰ εὐκολὰ εὐφυολογήματα, σὰν τὸ γνωστὸ εὐφυολόγημα τοῦ Bandello) συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντός του καὶ τῆς σκέψης του δὲ βρίσκεται στὸ τεχνικὸ - στρατιωτικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ τὸ διαπραγματεύεται μονάχα ὅσο τοῦ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν πολιτικὴ του οἰκοδόμησι. Δὲν εἶναι ὁμοίως ἡ Τέχνη τοῦ πολέμου μόνον πού πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸν Ἡγεμόνα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ Φλωρεντίνικες Ἱστορίες πού πρέπει νὰ χρησιμεύουν ἀκριβῶς σὰ μιὰ ἀνάλυση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Εὐρώπη ἀπ' ὅπου ξεπηδοῦν οἱ ἀμεσες ἀπαιτήσεις πού περιέχονται στὸν Ἡγεμόνα.

Ἀπὸ μιὰν ἀντίληψη γιὰ τὸν Μακιαβέλλη πού εἶναι περισσότερο προσκολλημένη στὴν ἐποχὴ τῆς προκύπτει ἐξαρτημένα μιὰ ἐκτίμησι περισσότερο ἱστοριστικὴ τῶν λεγομένων ἀντιμακιαβελικῶν ἢ τουλάχιστο τῶν πιὸ ἀφελῶν ἀνάμεσά τους. Δὲν πρόκειται στὴν πραγματικότητά γιὰ ἀντιμακιαβελικούς, ἀλλὰ γιὰ πολιτικούς πού ἐκφράζουν ἀπαιτήσεις τοῦ καιροῦ τους ἢ συνθηκῶν διαφορετικῶν ἀπὸ κεῖνες πού ἐπενεργοῦσαν πάνω στὸν Μακιαβέλλη· ἡ μορφὴ πολεμικῆς εἶναι μιὰ καθαρὴ φιλολογικὴ σύμπτωσι. Τὸ τυπικὸ παράδειγμα αὐτῶν τῶν ἀντιμακιαβε-

λικῶν' μού φαίνεται ὅτι πρέπει νά τὸ ἀναζητήσουμε στὸν Jean Bodin (1530 - 1596), πού ἦταν ἀντιπρόσωπος στὶς Γενικὲς Τάξεις τοῦ Blois τοῦ 1576 καὶ πού πέτυχε νά ἀρνηθεῖ ἡ Τρίτη Τάξη τὶς ἐπιχορηγήσεις πού ζητούνταν γιὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ¹.

Τὸν καιρὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων στὴ Γαλλία, ὁ Bodin εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ τρίτου κόμματος, τοῦ λεγομένου τῶν 'πολιτικῶν', πού τοποθετεῖται στὴν ἀποψη τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, δηλαδὴ μιᾶς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας τῶν τάξεων μέσα στὴν ὁποία ἡ ἡγεμονία ἀνήκει στὴν Τρίτη Τάξη μὲ τὸ ἐνδιάμεσο τοῦ μονάρχη. Εἶναι, μού φαίνεται, ὀλοφάνερο πὼς ἂν κατατάξουμε τὸν Bodin στοὺς 'ἀντιμακιαβελικούς' θὰ ἦταν κάτι ἀπόλυτα φτιαχτὸ καὶ ἐπιφανειακό. Ὁ Bodin θεμελιώνει τὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη στὴ Γαλλία πάνω σ' ἓνα ἔδαφος πολὺ πιὸ προχωρημένο καὶ σύνθετο ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἡ Ἰταλία εἶχε προσφέρει στὸν Μακιαβέλη. Γιὰ τὸν Bodin, δὲν ὑπάρχει ζήτημα νά ἰδρῦσει τὸ ἐνωτικὸ - ἑδαφικὸ (ἐθνικὸ) κράτος δηλαδὴ νά ξαναγυρίσει στὴν ἐποχὴ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 11ου, ἀλλὰ νά ἐξισοροπήσει τὶς κοινωνικὲς δυνάμεις πού ἀγωνίζονται στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ κράτους πού εἶναι ἤδη

1. Ἔργα τοῦ Bodin: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566), ὅπου ὑποδείχνει τὴν ἐπίδραση τοῦ κλίματος στὴ μορφή τῶν κρατῶν, ὑπαινίσσεται μιὰν ἰδέα τῆς προόδου, κτλ. *République* (1576), ὅπου ἐκφράζει τὶς γνώμες τῆς Τρίτης Τάξης γιὰ τὴν ἀπόλυτη μοναρχία καὶ τὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸ λαό. *Heptameron* (ἀνέκδοτο μέχρι τὴ σύγχρονη [ἐποχὴ]), ὅπου συγκρίνει ὅλες τὶς θρησκείες καὶ τὶς δικαιοῦνες σὰ διαφορετικὲς ἐκφράσεις τῆς φυσικῆς θρησκείας, τῆς μόνης λογικῆς, καὶ πού εἶναι ὅλες ἐξίσου ἀξίες σεβασμοῦ καὶ ἀνεξιγνώσιμες.

γερό και ριζωμένο· αυτό που ενδιαφέρει τον Bodin δεν είναι η στιγμή της βίας αλλά της συγκατάθεσης. Με τον Bodin υπάρχει η τάση να αναπτυχθεί η απόλυτη μοναρχία: η Τρίτη Τάξη έχει τέτοια συνείδηση της δύναμής της και της αξιοπρέπειάς της, ξέρει καλά ότι η τύχη της απόλυτης μοναρχίας συνδέεται με την ίδια της την τύχη και την ίδια της την ανάπτυξη, ώστε βάζει όρους για τη συγκατάθεσή της, προβάλλει απαιτήσεις, τείνει να περιορίσει τον απόλυταρχισμό. Στη Γαλλία ο Μακιαβέλης έξυπηρετούσε ήδη την αντίδραση, γιατί μπορούσε να χρησιμεύσει σά δικαίωση για να κρατάνε τον κόσμο στην 'κούνια' (κατά την έκφραση του Bertrando Spaventa), χρειάζονταν λοιπόν να είναι κανείς από άποψη πολεμικής αντιμακιαβελικός.

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στην 'Ιταλία που μελέτησε ο Μακιαβέλης δεν υπήρχαν αντιπροσωπευτικοί θεσμοί ήδη αναπτυγμένοι και σημαντικοί για την έθνική ζωή σάν αυτούς των Γενικών τάξεων στη Γαλλία. Όταν τη σημερινή εποχή κάνουν την κακόβουλη παρατήρηση ότι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί στην 'Ιταλία έχουν εισαχθεί από το έξωτερικό, δεν λογαριάζουν πώς αυτό αντικαθρεφτίζει μονάχα μιὰ καθυστέρηση και ένα βάλτωμα της πολιτικής κοινωνικής ιστορίας της 'Ιταλίας από τὰ '500 ως τὰ '700, κατάσταση που όφείλονταν κατά μεγάλο μέρος στο μεγαλύτερο βάρος των διεθνών σχέσεων σέ σύγκριση με τις έσωτερικές που είχαν παραλύσει και παγώσει. Τό ότι η Ιταλική κρατική συγκρότηση, χάρη στο μεγαλύτερο βάρος των έξωτερικών σχέσεων, παρέμεινε στη μισοφεουδαρχική φάση ενός αντικειμένου ζένης *suzerain*

πετέ¹, είναι μήπως έθνική 'πρωτοτυπία' που καταστράφηκε από την εισαγωγή των κοινοβουλευτικών μορφών που αντίθετα δίνουν μορφή στην έθνικοαπελευθερωτική διαδικασία; και στο πέραςμα στο σύγχρονο έδαφικό κράτος (το ανεξάρτητο και έθνικό); 'Εξάλλου, αντιπροσωπευτικοί θεσμοί είχαν ύπάρξει. ειδικά στο Νότο και τη Σικελία, αλλά με πολύ πιο περιορισμένο χαρακτήρα από ό,τι στη Γαλλία, εξαιτίας της μικρής ανάπτυξης στις περιοχές αυτές της Τρίτης Τάξης· κι αυτός ήταν ο λόγος που οι Βουλές ήταν θργανα για να συγκρατιέται η άναρχία των βαρώνων ένσντιον των άνανεωτικών προσπαθειών της μοναρχίας, που έπρεπε να στηρίζεται στους 'λαζαριστές'², μιά και έλειπε μιά άστική τάξη³. "Ότι τό πρόγραμμα και η τάση να συνδεθεί η πόλη με την υπαιθρο μπορούσε να βρει στον Μακιαβέλη μόνο μιά στρατιωτική έκφραση τό καταλαβαίνουμε εύκολα άν σκεφτούμε ότι ο γαλλικός γιακωβινισμός θά ήταν άνεξήγητος χωρίς την προϋπόθεση της φυσιοκρατικής αντίληψης, που απέδειξε την οικονομική και κοινωνική σημασία του άμεσου καλλιεργητή. Τις οικονομικές θεωρίες του Μακιαβέλη τις μελέτησε ο Gino Arias (στά «Annali d' Economia» του Πανεπι-

1. Γαλλικά στο κείμενο : επικυριαρχία (σ. τ. μ.).

2. Μέλη μοναχικού τάγματος της Ρωμαιοκαθολικής 'Εκκλησίας, που ιδρύθηκε τό 1625 (σ. τ. μ.).

3. 'Υπενθυμίζουμε τη μελέτη του Antonio Panella 'Αντιμακιαβελικοί που δημοσιεύτηκε στο «Marzocco» του 1927 (η επίσης τό 26; σε έντεκα άρθρα) : να θούμε πώς κρίνεται εκεί ο Bodin σε σύγκριση με τον Μακιαβέλη και πώς τοποθετείται γενικά τό πρόβλημα του αντιμακιαβελισμού. [Τά πρώτα τρία άρθρα δημοσιεύτηκαν τό 1926, τά άλλα τό '27. Σημ. της 'Ιταλικής Σύναξης].

στημίου Bocconi), αλλά θάπρεπε ν' αναρωτηθεῖ κανείς ἂν εἶχε ὁ Μακιαβέλης οικονομικὲς θεωρίες: τὸ ζήτημα θὰ εἶναι νὰ δοῦμε ἂν ἡ γλώσσα τοῦ Μακιαβέλη, πού εἶναι κυρίως πολιτικῆ, μπορεῖ νὰ μεταφραστεῖ μὲ οικονομικοὺς ὄρους καὶ σὲ ποιὸ οικονομικὸ σύστημα θὰ μπορούσε νὰ ἀναχθεῖ. Νὰ δοῦμε ἂν ὁ Μακιαβέλης πού ζοῦσε τὴν περίοδο τοῦ μερκαντιλισμοῦ εἶχε πολιτικὰ προπορευτεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του καὶ εἶχε προβλέψει κάποια ἀπαιτήση πού βρῆκε ὕστερα τὴν ἔκφρασή της στοὺς Φυσιοκράτες¹.

Στοιχεῖα πολιτικῆς

Πρέπει κυρίως νὰ ποῦμε ὅτι τὰ πρῶτα πού ξεχνιοῦνται εἶναι ἀκριβῶς τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ πιὸ στοιχειώδη πράγματα· ἐξάλλου, αὐτὰ ἐπαναλαμβάνοντάς τα ἀπειρες φορές γίνονται οἱ στύλοι τῆς πολιτικῆς καὶ ὁποιασδήποτε συλλογικῆς δράσης.

1. Θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει καὶ ὁ Rousseau χωρὶς τὴ Φυσιοκρατικὴ παιδεία; Δὲ μοῦ φαίνεται σωστὸ νὰ βεβαιώνουμε ὅτι οἱ Φυσιοκράτες ἀντιπροσώπευσαν ἀπλῶς ἀγροτικὰ συμφέροντα καὶ ὅτι μονάχα μὲ τὴν κλασσικὴ οἰκονομία ἐπικυρώνονται τὰ συμφέροντα τοῦ καπιταλισμοῦ τῶν πόλεων. Οἱ Φυσιοκράτες ἀντιπροσωπεύουν τὴ ρῆξη μὲ τὸ μερκαντιλισμὸ καὶ μὲ τὸ καθεστῶς τῶν συντεχνῶν καὶ ἀποτελοῦν μιὰ φάση γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν κλασσικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ὅτι ἀντιπροσωπεύουν μιὰ κοινωνία τοῦ μέλλοντος πολὺ πιὸ σύνθετη ἀπὸ κείνη πού καταπολεμοῦν καὶ ἐπίσης ἀπὸ κείνη πού βγαίνει ἄμεσα ἀπὸ τίς βεβαιώσεις τους: ἡ γλώσσα τους συνδέεται πολὺ μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ ἔκφράζει τὴν ἄμεση ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα σὲ πῶλη καὶ χωριό, ἀλλὰ ἀφίνει νὰ προβλέψει κανεὶς μιὰ ἐπέκταση τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ γεωργία. Ὁ τύπος τοῦ «*laisser faire, laisser passer*» δηλαδὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πρωτοβουλίας, δὲ συνδέεται ἀσφαλῶς μὲ ἀγροτικὰ συμφέροντα.

Πρώτο στοιχείο είναι πώς υπάρχουν βέβαια κυβερνήτες και κυβερνώμενοι, διευθύνοντες και διευθυνόμενοι. 'Ολόκληρη ή πολιτική επιστήμη και τέχνη βασίζονται πάνω σ' αυτό το πρωταρχικό γεγονός, το αναλλοίωτο (μέσα σε όρισμένες γενικές συνθήκες). Οι αρχές αυτού του γεγονότος είναι ένα πρόβλημα άφ' εαυτού του, πού πρέπει να μελετηθεί άφ' εαυτού του (τουλάχιστο θα μπορεί και θα πρέπει να μελετήσουμε πώς να μετριάσουμε και να εξαφανίσουμε το γεγονός, αλλάζοντας όρισμένους όρους πού μπορούν να προσδιοριστούν ότι επενεργούν προς αυτή την κατεύθυνση), αλλά παραμένει το γεγονός ότι υπάρχουν διευθύνοντες και διευθυνόμενοι, κυβερνήτες και κυβερνώμενοι. "Όταν αυτό το γεγονός είναι δεδομένο, θα πρέπει να δούμε πώς μπορεί να διευθύνει κανείς κατά τον πιό αποτελεσματικό τρόπο (δταν είναι δεδομένοι όρισμένοι σκοποί) και πώς έτσι να προετοιμάζονται κατά τον καλύτερο τρόπο οι διευθύνοντες (και έδω άκριβώς βρίσκεται το πρώτο μέρος της πολιτικής επιστήμης και τέχνης), και πώς από την άλλη μεριά να γνωρίσει κανείς τις γραμμές της μικρότερης αντίστασης ή τις πιό όρθολογιστικές, για να εξασφαλίσει την ύπακοή των διευθυνομένων και κυβερνωμένων. Για τή διαμόρφωση των διευθυνόντων είναι βασική ή προϋπόθεση: θέλουμε να υπάρχουν πάντα κυβερνήτες και κυβερνώμενοι, ή θέλουμε να δημιουργήσουμε τους όρους ώστε ή αναγκαιότητα να υπάρχει αυτή ή διαίρεση να εξαφανιστεί; δηλαδή ξεκινάμε από την προϋπόθεση της αιώνιας διαίρεσης του ανθρώπινου γένους ή πιστεύουμε πώς αυτή είναι μονάχα ένα ιστορικό γεγονός, πού ανταποκρίνεται σε όρισμένες συνθήκες; Χρειάζεται ωστόσο να έχουμε ξεκάθαρο στό νοϋ μας ότι ή διαίρεση

κυβερνητῶν καὶ κυβερνωμένων, παρόλο πού σέ τελευταία ἀνάλυση ἀνάγεται σέ μιὰ διαίρεση κοινωνικῶν ομάδων, ὑπάρχει ὥστόσο, ἔτσι ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα, ἐπίσης καὶ στό ἐσωτερικό τῆς ἴδιας ομάδας, παρόλο πού εἶναι κοινωνικά ὁμοιογενής· μέ μιὰν ὀρισμένη ἔννοια μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς αὐτὴ ἡ διαίρεση εἶναι μιὰ δημιουργία τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, εἶναι ἓνα γεγονός τεχνικό. Πάνω σ' αὐτὴ τὴ συνύπαρξη τῶν αἰτίων σπεκουλάρουν ἐκεῖνοι πού βλέπουν σ' ὅλα τὰ πράγματα μόνον 'τεχνική', ἀνάγκη 'τεχνική' κτλ. γιὰ ν' ἀποφύγουν τὸ βασικὸ πρόβλημα.

Ἐχοντας σὰ δεδομένο ὅτι ἐπίσης μέσα στὴν ἴδια ομάδα ὑπάρχει ἡ διαίρεση ἀνάμεσα σέ κυβερνητὲς καὶ κυβερνώμενους, χρειάζεται νὰ προσδιορίσουμε μερικὲς ἀπαράβατες ἀρχές, καὶ μάλιστα σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο εἶναι πού γίνονται τὰ σοβαρότερα 'λάθη', πού ἐκδηλώνονται δηλαδὴ οἱ πιὸ ἐγκληματικές ἀδεξιότητες, ἀλλὰ καὶ οἱ πιὸ δύσκολες νὰ ἐπανορθωθοῦν. Ἰπάρχει ἡ γνώμη πὼς ὅταν ἔχει θεθεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἴδιας ομάδας, ἡ ὑπακοὴ πρέπει νὰ εἶναι αὐτόματη, πρέπει νὰ ἔρχεται ὄχι μόνον δίχως τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀπόδειξης τῆς 'ἀναγκαιότητας' καὶ τῆς λογικότητας ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ συζητιέται (μερικοὶ σκέφτονται, κι αὐτὸ πού εἶναι χειρότερο, ἐνεργοῦν σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ σκέψη, ὅτι ἡ ὑπακοὴ 'θα ἔρθει' χωρὶς νὰ τὴν ἐπιζητήσουν, χωρὶς νὰ ὑποδειχθεῖ ὁ δρόμος πού πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ). Ἐτσι εἶναι δύσκολο νὰ ξεριζωθεῖ ἀπὸ τοὺς διευθύνοντες ὁ 'καντορισμὸς'¹ δηλαδὴ ἡ πεποίθηση ὅτι ἓνα πράγμα θὰ γί-

1. «Καντορισμὸς», ἀπὸ τὸ Cadorna πού εἶναι τὸ ὄνομα ἰταλικῆς οἰκογένειας στρατιωτικῶν. Luigi Cadorna στρατάρχης τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ 1915 μέχρι τὸ 1917 (σ. τ. μ.).

νει επειδή ο διευθύνων τὸ θεωρεῖ σωστὸ καὶ λογικὸ νὰ γίνει: ἂν δὲ γίνει, τὸ 'λάθος' ρίχνεται σ' αὐτοὺς ποὺ 'θά ὀφείλαν' κτλ. Ἔτσι εἶναι δύσκολο νὰ ξεριζωθεῖ ἡ ἐγκληματικὴ συνήθεια νὰ παραλείπουν νὰ ἀποφεύγουν ἀνώφελες θυσίες. Κι ὁμως, ὁ κοινὸς νοῦς δείχνει πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν συλλογικῶν (πολιτικῶν) συμφορῶν γίνονται γιατί δὲν ἐπιζητήθηκε ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀνώφελης θυσίας ἢ δείχτηκε ὅτι δὲ λογαριάζουν τὴ θυσία τοῦ ἄλλου καὶ παίζουν μὲ τὸ πετσεῖ του. Καθένας ἔχει ἀκούσει διηγῆσεις ἀπὸ ἀξιωματικούς τοῦ μετώπου πὼς πραγματικά οἱ φαντᾶροι διακινδύνευαν τὴ ζωὴ τους στὸ βαθμὸ ποὺ ἦταν ἀναγκαῖο, ἀλλὰ πὼς ἀντίθετα ἐπαναστατοῦσαν ὅταν ἔβλεπαν πὼς τοὺς εἶχαν παραμελήσει. Παράδειγμα: ἓνας λόχος ἦταν ἱκανὸς νὰ μείνει νηστικός πολλὰς μέρες γιατί ἔβλεπε πὼς τὰ τρόφιμα δὲν ἔφταναν ἀπὸ ἀνώτερη βία ἀλλὰ ἐξεγείρονταν ὅταν ἔλειπε κι ἓνα μόνο γεῦμα ἀπὸ ἀμέλεια καὶ γραφειοκρατία κτλ.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐπεκτείνεται σ' ὅλες τίς πράξεις ποὺ ἀπαιτοῦν θυσίες. Γι' αὐτὸ πάντα, ὕστερα ἀπὸ κάθε συμφορὰ, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ εὐθύνη τῶν καθοδηγητῶν, κι αὐτὸ μὲ τὴ στενὴ ἔννοια (παράδειγμα: ἓνα μέτωπο ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερους τομεῖς καὶ κάθε τομέας ἔχει τοὺς καθοδηγητὲς του: εἶναι δυνατό γιὰ μιὰ ἕττα νὰ εἶναι πιὸ ὑπεύθυνοι οἱ καθοδηγητὲς ἑνὸς τομέα ἀπὸ ἑνὸς ἄλλου, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ περισσότερο καὶ λιγότερο, καὶ ὄχι ποτὲ γιὰ ἐξαίρεση κάποιου ἀπὸ τὴν εὐθύνη).

Ὅταν ἔχει τεθεῖ ἡ ἀρχὴ ὅτι ὑπάρχουν καθοδηγούμενοι καὶ καθοδηγητὲς, κυβερνήτες καὶ κυβερνώμενοι, εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ 'κόμματα' εἶναι ὡς τώρα ὁ πιὸ κατάλληλος τρόπος γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν καθοδηγητὲς καὶ νὰ καλ-

λιεργηθεῖ ἡ ἱκανότητα διεύθυνσης (τὰ 'κόμματα' μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν κάτω ἀπὸ τὰ πιὸ διαφορετικὰ ὀνόματα, ἀκόμα καὶ σὰν ἀντικόμμα καὶ 'ἄρνηση τῶν κομμάτων'· στὴν πραγματικότητα ἐπίσης καὶ οἱ λεγόμενοι 'ἀτομιστὲς' εἶναι ἄνθρωποι κομματικοί, μόνο πού θέλανε νὰ εἶναι 'ἄρχηγοὶ κόμματος' μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἀνοησίας αὐτοῦ πού θὰ τοὺς ἀκολουθοῦσε).

'Ανάπτυξη τῆς γενικῆς ἰδέας πού περιέχεται στὴν ἔκφραση 'κρατικὸ πνεῦμα'. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ ἔχει μιὰ ἀκριβολογημένη σημασία, ἱστορικὰ προσδιορισμένη. Ἀλλὰ μπαίνει τὸ πρόβλημα: ὑπάρχει κάτι παρόμοιο μ' αὐτὸ πού ὀνομάζεται 'κρατικὸ πνεῦμα' σὲ κάθε σοβαρὸ κίνημα, πού δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀυθαίρετη ἔκφραση ἀτομισμῶν, περισσότερο ἢ λιγότερο δικαιολογημένων; Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ 'κρατικὸ πνεῦμα' προϋποθέτει τὴ 'συνέχεια', εἴτε πρὸς τὸ παρελθόν, εἴτε πρὸς τὴν παράδοση, εἴτε πρὸς τὸ μέλλον, δηλαδὴ προϋποθέτει ὅτι κάθε πράξη εἶναι ἡ στιγμή μιᾶς σύνθετης διαδικασίας, πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει καὶ θὰ συνεχιστεῖ. Ἡ εὐθύνη αὐτῆς τῆς διαδικασίας, τὸ νὰ εἶσαι δρῶν πρόσωπο σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία, νὰ εἶσαι ἀλληλέγγυος μὲ δυνάμεις 'ἄγνωστες' ὕλικά, ἀλλὰ πού ὥστόσο τίς αἰσθάνεσαι νὰ ἐνεργοῦν καὶ νὰ δροῦν καὶ πού τίς λογαριάζεις σὰ νὰ ἦταν 'ὕλικές' καὶ σωματικὰ παρούσες, ὀνομάζεται ἀκριβῶς σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις 'κρατικὸ πνεῦμα'. Εἶναι φανερὸ πὼς μιὰ τέτοια συνείδηση τῆς 'διάρκειας' πρέπει νὰ εἶναι συγκεκριμένη κι ὄχι ἀφηρημένη, δηλαδὴ, μὲ μιὰ ὀρισμένη ἔννοια, δὲν πρέπει νὰ ξεπερνᾷ ὀρισμένα ὅρια· ἄς δεχτοῦμε πὼς τὰ πιὸ μικρὰ ὅρια εἶναι μιὰ προηγούμενη γενιὰ καὶ μιὰ μελλοντικὴ γενιὰ, πράγμα πού δὲν εἶναι καὶ λίγο, μιὰ καὶ οἱ γενιὲς θὰ

λογαριάζονται ή κάθε μιὰ δεχί πριν τριάντα χρόνια κι δεχί μετά τριάντα χρόνια από σήμερα, αλλά οργανικά, με έννοια ιστορική, πράγμα που για τὸ παρελθόν τουλάχιστο είναι εύκολο νὰ τὸ καταλάβεις: νιώθουμε ἀλληλέγγυοι με τούς ἀνθρώπους που σήμερα είναι πολύ γέροι και ἀντιπροσωπεύουν για μᾶς τὸ παρελθόν που ἀκόμα ζεῖ ἀνάμεσά μας, που χρειάζεται νὰ τὸ ξέρουμε, νὰ τὸ λογαριάζουμε, που είναι ένα από τὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος και τῶν προϋποθέσεων τοῦ μέλλοντος. Και με τὰ παιδιά, με τίς γενιές που γενιούνται και μεγαλώνουν, κ' εἴμαστε ὑπεύθυνοι γι' αὐτές. ('Αλλο είναι ή 'λατρεία' τῆς 'παράδοσης', που έχει μιὰν ἀξία σκοπιμότητας, συνεπάγεται μιὰν ἐκλογή κ' ἕναν καθορισμένο σκοπό, βρίσκεται δηλαδή στὴ βάση μιᾶς ιδεολογίας). Ὡστόσο ἂν μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πῶς ἕνα 'κρατικὸ' πνεῦμα ἔτσι ἐννοούμενο ὑπάρχει σὲ δλους, χρειάζεται ὀρισμένες φορές ν' ἀγωνιζόμαστε ἐναντίον τῶν παραμορφώσεων του ή τῶν παρεκκλίσεων ἀπ' αὐτό.

'Τὸ κατόρθωμα για τὸ κατόρθωμα', ὁ ἀγώνας για τὸν ἀγώνα, κτλ. και εἰδικά ὁ εὐτελής και μικροψυχος ἀτομισμός, που είναι ἐπίσης μιὰ ἰδιότροπη ἱκανοποίηση στιγμιαίων παρορμήσεων κτλ. (Στὴν πραγματικότητα, τὸ θέμα ἀφορᾷ πάντα τὸν ἰταλικὸ 'ἀπολιτικισμό', που παίρνει αὐτὲς τίς διαφορές γραφικὲς και παράξενες μορφές). Ὁ ἀτομισμός είναι μόνο ζωώδης ἀπολιτικισμός, ὁ σεκταρισμός είναι 'ἀπολιτικισμός', και ἂν παρατηρήσουμε καλά, πραγματικά ὁ σεκταρισμός είναι μιὰ μορφή προσωπικῆς 'πελατείας', ἐνῶ λείπει τὸ κομματικὸ πνεῦμα που είναι τὸ βασικὸ στοιχεῖο τοῦ 'κρατικοῦ πνεύματος'. Ἡ ἀπόδειξη ὅτι τὸ κομματικὸ πνεῦμα είναι τὸ βασικὸ στοιχεῖο τοῦ κρατικοῦ πνεύματος; είναι ἕνα ἔργο από τὰ πιὸ σπου-

δαΐα και έχει μεγάλη σημασία· αντίστροφα ο 'άτομισμός' είναι ένα στοιχείο ζωώδες, 'πού θαυμάζεται από τους ξένους', σάν τίς πράξεις τών τροφίμων ενός ζωολογικού κήπου.

Τὸ πολιτικό κόμμα

Ἔχουμε πεῖ ὅτι ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ νέου Ἡγεμόνα δὲ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἕνας προσωπικός ἥρωας, ἀλλὰ τὸ πολιτικὸ κόμμα, δηλαδή κάθε φορά και μέσα στις διάφορες ἐσωτερικὲς σχέσεις στὰ διάφορα ἔθνη, ἐκεῖνο τὸ ὀρισμένο κόμμα πού σκοπεύει (και ἔχει λογικά και ἱστορικά, ἰδρυθεῖ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ) νὰ ἰδρῦσει ἕναν καινούργιο τύπο κράτους.

Θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι στὰ καθεστῶτα πού θεωροῦνται ὀλοκληρωτικά, τὸν παραδοσιακὸ ρόλο τοῦ θεσμοῦ τοῦ Στέμματος τὸν ἀναλαμβάνει τὸ ὀρισμένο κόμμα, πού μάλιστα εἶναι ὀλοκληρωτικὸ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐπιτελεῖ μιὰ τέτοια λειτουργία. Παρόλο πού κάθε κόμμα ἀποτελεῖ ἔκφραση μιᾶς κοινωνικῆς ὀμάδας και μιᾶς μόνης κοινωνικῆς ὀμάδας, ὡστόσο ὀρισμένα κόμματα ἐκπροσωποῦν ἀκριβῶς μιὰ μόνη κοινωνικὴ ὀμάδα, σὲ ὀρισμένες δεδομένες συνθῆκες, στὸ βαθμὸ πού ἀσκοῦν μιὰ λειτουργία ἰσοροπίας και διαιτησίας ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τῆς ἴδιας αὐτῆς ὀμάδας και τίς ἄλλες ὀμάδες, και ἐξασφαλίζουν ὡστε ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐκπροσωπούμενης ὀμάδας νὰ γίνεται με τὴ συγκατάθεση και τὴ βοήθεια τών συμμάχων ὀμάδων, ἂν ὄχι και τών ὀμάδων ἀκόμα πού εἶναι ἀποφασιστικά ἀντίπαλες. Ὁ συνταγματικὸς τύπος τοῦ βασιλιᾶ ἢ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας πού 'βασιλεύει και δὲν κυβερνᾷ' εἶναι ὁ νομικὸς τύπος πού ἐκφράζει αὐτὴ τὴ λειτουργία

της διαιτησίας, τῆ φροντίδα τῶν συνταγματικῶν κομμάτων νά μὴν ἐκθέσουν τὸ στέμμα ἢ τὸν πρόεδρο· οἱ τύποι γιὰ τὸ ἀνεύθυνο, σχετικὰ μὲ τις κυβερνητικὰς πράξεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ἀλλὰ, γιὰ τὴν εὐθύνη τοῦ ὑπουργοῦ, ἀποτελοῦν τὴ θεολογία τῆς γενικῆς ἀρχῆς γιὰ τὴν προστασία τῆς ἀντίληψης τῆς κρατικῆς ἐνότητος, τῆς συγκατάθεσης τῶν κυβερνωμένων πρὸς τὴν κρατικὴν δράσιν, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα τῆς κυβέρνησης καὶ τὸ κόμμα της.

Μὲ τὸ ὀλοκληρωτικὸ κόμμα, οἱ τύποι αὐτοὶ χάνουν τὴ σημασία τους καὶ συνεπῶς μειώνονται οἱ θεσμοὶ ποὺ λειτουργοῦσαν μέσα στὸ νόημα αὐτῶν τῶν τύπων· ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ λειτουργία ἐνσαρκώνεται ἀπὸ τὸ κόμμα ποὺ θὰ ἐξάρει τὴν ἀφήρημένη ἔννοια τοῦ 'κράτους' καὶ θὰ ἐπιζητήσει μὲ διαφόρους τρόπους νά δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ λειτουργία τῆς 'ἀμερόληπτης δυνάμεις' εἶναι δραστήρια καὶ ἀποτελεσματικὴ.

Εἶναι ἡ πολιτικὴ δράση (μὲ τὴ στενὴ ἔννοια) ἀναγκαία, γιὰ νά μπορούμε νά μιᾶμε γιὰ 'πολιτικὸ κόμμα'; Μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ὅτι στὸ σύγχρονο κόσμο, σὲ πολλὰς χώρες, τὰ ὀργανικὰ καὶ βασικὰ κόμματα, γιὰ τις ἀνάγκες τοῦ ἀγῶνα ἢ γιὰ ἄλλην αἰτία εἶναι κομματιασμένα σὲ τμήματα ποὺ καθένα τους παίρνει τὴν ὀνομασία τοῦ 'κόμματος' καὶ μάλιστα τοῦ ἀνεξάρτητου κόμματος. Συχνὰ λοιπὸν τὸ πνευματικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ὀργανικοῦ κόμματος δὲν ἀνήκει σὲ κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ τμήματα, ἀλλὰ ἐνεργεῖ σὰ νά ἦταν μιὰ διευθυντικὴ δυνάμις ἀθύπαρκτη, ἀνώτερη ἀπὸ τὰ κόμματα καὶ καμιά φορὰ τὴν πιστεύει καὶ σὰν τέτοια τὸ κοινὸ. Τὴ λειτουργία αὐτὴ μπορούμε νά τὴ μελετήσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἂν

Ξεκινήσουμε από την άποψη ότι μια έφημερίδα (ή μια ομάδα από έφημερίδες), ένα περιοδικό (ή μια ομάδα από περιοδικά), είναι κι αυτά 'κόμματα' είτε 'τμήματα κόμματος' είτε 'λειτουργία όρισμένου κόμματος'. "Ας σκεφτούμε το ρόλο τῶν «Times» στὴν Ἀγγλία, τὸ ρόλο ποὺ εἶχε τὸ «Coggiere della Sera» στὴν Ἰταλία, καὶ ἐπίσης τὸ ρόλο τοῦ λεγομένου 'πληροφοριακοῦ τύπου', τοῦ αὐτονομαζόμενου 'ἀπολιτικοῦ' καὶ μέχρι τὸν ἀθλητικὸ καὶ τὸν τεχνικὸ τύπο. Ἐξἄλλου τὸ φαινόμενο προσφέρει ἐνδιαφέρουσες πλευρὲς στὶς χῶρες ὅπου ὑπάρχει ἓνα μοναδικὸ καὶ ὀλοκληρωτικὸ στῆ διακυβέρνηση κόμμα: γιατί ἓνα τέτοιο κόμμα δὲν ἔχει πιά λειτουργίες καθαρὰ πολιτικές, ἀλλὰ μόνο τεχνικές, προπαγανδιστικές, ἀστυνομικές καὶ λειτουργίες ἠθικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐπίδρασης. Ἡ πολιτικὴ λειτουργία εἶναι ἔμμεση: γιατί, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα νόμιμα κόμματα, ὑπάρχουν πάντα ἄλλα κόμματα στὴν πράξη καὶ τάσεις ποὺ δὲ μποροῦν ν' ἀναχαιτιστοῦν μὲ νόμους καὶ ποὺ γίνεται ἐναντίον τους πολεμικὴ καὶ ἀγῶνας, ὅπως στὸ παιγνίδι τῆς τυφλόμυγας. Πάντως εἶναι βέβαιο ὅτι σὲ τέτοια κόμματα ὑπερισχύουν οἱ πολιτιστικὲς λειτουργίες καὶ αὐτὸ κάνει νὰ ἐμφανίζονται τὰ κορακίστικα σὰν πολιτικὴ γλώσσα: δηλαδὴ τὰ πολιτικὰ προβλήματα ντύνονται πολιτιστικὲς μορφὲς κ' ἔτσι γίνονται ἄλυτα.

'Ἀλλὰ ἓνα παραδοσιακὸ κόμμα ἔχει ἓναν 'ἔμμεσο' οὐσιαστικὸ χαρακτήρα, παρουσιάζεται δηλαδὴ ρητὰ σὰν καθαρὰ 'παιδαγωγικὸ' (Iucus κτλ.), ἠθικολογικὸ, κουλτούρας (sic): καὶ ὑπάρχει τὸ ἀναρχικὸ κίνημα: ¹ ἀκόμα

1. Ἔτσι μεταφράζουμε τὸ *libertario* (γαλλικὰ *libertaire*) τοῦ ὁποίου ἡ ἀναλυτικὴ σημασία εἶναι: ὁπαδὸς τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, τῆς ἀναρχίας (σ. τ. μ.).

καί ἡ λεγόμενη ἄμεση δράση (ἡ τρομοκρατική) ἐννοεῖται ὡς ἡ προπαγάνδα μετὰ τὸ παράδειγμα: ἀπ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ γνώμη ὅτι τὸ ἀναρχικὸ κίνημα δὲν εἶναι αὐτόνομο, ἀλλὰ ζεῖ στὸ περιθώριο τῶν ἄλλων κομμάτων, 'γὰρ νὰ τὰ διαπαιδαγωγῆσει'. Μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ ἕνα ἀναρχισμὸν ποὺ ἐνυπάρχει σὲ κάθε ὀργανικὸ κόμμα. (Τί ἄλλο εἶναι οἱ 'διανοούμενοι ἢ ἐγκεφαλικὸι ἀναρχικοὶ' ἂν ὄχι μιὰ πλευρὰ μιᾶς τέτοιας 'περιθωριακῆς' δράσης σὲ σχέση μετὰ τίς κυρίαρχες κοινωνικὰς ομάδες;). 'Ἡ ἴδια ἡ 'αἵρεση τῶν οἰκονομολόγων' ἦταν ἱστορικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Παρουσιάζονται λοιπὸν δύο μορφές 'κόμματος' ποὺ φαίνεται ν' ἀποχωρίζονται ἀπὸ τὴν ἄμεση πολιτικὴν δράση: ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ἑλίτε καλλιεργημένων ἀνθρώπων ποὺ διευθύνουν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κουλτούρας, τῆς γενικῆς ἰδεολογίας, ἕνα μεγάλον κίνημα συγγενικῶν κομμάτων (ποὺ στὴν πραγματικότητά εἶναι τμήματα ἐνὸς ἴδιου ὀργανικοῦ κόμματος) καὶ στὴν πιὸ πρόσφατην περίοδον, κόμμα ὄχι μιᾶς ἑλίτε, ἀλλὰ μαζῶν, ποὺ σὰ μάζες δὲν ἔχουν ἄλλη πολιτικὴ λειτουργία παρὰ τὴν λειτουργία μιᾶς γενικῆς πίστεως, στρατιωτικοῦ τύπου, σὲ ἕνα πολιτικὸν κέντρο ὁρατὸν ἢ ἀόρατον (συχνὰ τὸ ὁρατὸν κέντρον εἶναι ὁ διοικητικὸς μηχανισμὸς ἄλλων δυνάμεων ποὺ δὲ θέλουν νὰ βγαίνουν στὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀλλὰ νὰ ἐνεργοῦν μονάχα ἔμμεσα, μετὰ ἐνδιάμεσα πρόσωπα καὶ μετὰ 'ἐνδιάμεση ἰδεολογία'). 'Ἡ μάζα εἶναι ἀπλῶς γιὰ νὰ τὴν 'χειρίζονται' καὶ τὴν 'κατακτοῦν' μετὰ ἠθικὰ κηρύγματα, μετὰ αἰσθηματικὰ κεντρίσματα, μετὰ μεσσιανικοὺς μύθους γιὰ τὴν ἀναμονὴν μιᾶς φανταστικῆς ἐποχῆς ὅπου ὅλες οἱ σημερινὲς ἀντιφάσεις καὶ ἀθλιότητες αὐτόματα θὰ λυθοῦν καὶ θὰ γιαιτρεφθοῦν.

Όταν θέλεις να γράψεις την Ιστορία ενός πολιτικού κόμματος, στην πραγματικότητα χρειάζεται να αντιμετωπίσεις δλόκληρη σειρά από προβλήματα, πολύ λιγότερο απλά από ό,τι πιστεύει, π. χ. ο Roberto Michels, που ωστόσο θεωρείται ειδικός στο θέμα αυτό. Τί θα είναι η Ιστορία ενός κόμματος; Θα είναι η απλή εξιστόρηση τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς μιᾶς πολιτικῆς ὀργάνωσης; Πῶς γεννήθηκε, οἱ πρῶτες ὁμάδες πού τὴν ἀποτελέσανε, ἡ ἰδεολογικὴ πολεμικὴ μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία διαμορφώνεται τὸ πρόγραμμά της καὶ ἡ ἀντίληψή της γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ; Θα ἐπρόκειτο σὲ τέτοια περίπτωση, γιὰ τὴν Ιστορία περιορισμένων ὁμάδων ἀπὸ διανοούμενους καὶ καμιά φορὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ βιογραφία ἐνὸς μοναδικοῦ ἀτόμου. Τὸ πλαίσιο τοῦ πίνακα θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι εὐρύτερον καὶ πιὸ περιεκτικόν.

Θὰ πρέπει νὰ φτιαχτεῖ ἡ Ιστορία μιᾶς ὀρισμένης μάζας ἀνθρώπων πού θὰ ἔχουν ἀκολουθήσει τοὺς ἡγέτες, θὰ τοὺς ἔχουν ὑποστηρίξει μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη τους, μὲ τὴν πίστη τους, μὲ τὴν πειθαρχία τους εἴτε θὰ τοὺς ἔχουν κατακρίνει 'ρεαλιστικά' μὲ τὸ νὰ διασκορπιστοῦν ἢ νὰ μείνουν ἀπαθείς μπροστὰ σὲ κάποιες πρωτοβουλίες. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ μάζα θὰ ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ κόμματος; Θα εἶναι ἀρκετὸ νὰ παρακολουθήσεις τὰ συνέδρια, τὶς ψηφοφορίες κτλ., δηλαδὴ τὸ σύνολο ἀπὸ τὶς δραστηριότητες καὶ τοὺς τρόπους ὑπαρξης, πού μ' αὐτοὺς μιὰ κομματικὴ μάζα διαδηλώνει τὴ θέλησή της; Εἶναι φανερό ὅτι θὰ χρειαστεῖ νὰ πάρουμε ὑπόψη μας τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, πού τὴν ἐκφράζει τὸ δεδομένο κόμμα καὶ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ προχωρημένο τμήμα της: ἡ Ιστορία ἐνὸς κόμματος, δηλαδὴ, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἡ Ιστορία μιᾶς καθορισμένης κοινω-

νικῆς ομάδας. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ομάδα δὲν εἶναι ἀπομονωμένη· ἔχει φίλους, σύγγενεῖς, ἀντίπαλους, ἐχθρούς. Μόνον ἀπὸ τὸν περίπλοκο πίνακα ὀλόκληρου τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κρατικοῦ συνόλου (καὶ συχνὰ ἐπίσης μὲ διεθνεῖς ἐπεμβάσεις) θὰ βγεῖ ἡ ἱστορία ἐνὸς κόμματος καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι γράφω τὴν ἱστορία ἐνὸς κόμματος δὲ σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι γράφω τὴ γενικὴ ἱστορία μιᾶς χώρας ἀπὸ μιὰν ἀποψὴ μονογραφικῆ, γιὰ νὰ προβληθεῖ μιὰ χαρακτηριστικὴ τῆς πλευρά. Ἐνα κόμμα θὰ ἔχει μεγαλύτερη ἢ μικρότερη σημασία καὶ βάρος στὸ μέτρο ἀκριβῶς ποῦ ἡ ἰδιαίτερη δραστηριότητά του θὰ ἔχει βαρύνει περισσότερο ἢ λιγότερο στὸν καθορισμὸ τῆς ἱστορίας μιᾶς χώρας.

Νὰ λοιπὸν ποῦ ἀπὸ τὸν τρόπο ποῦ θὰ γράψεις τὴν ἱστορία ἐνὸς κόμματος βγαίνει ἡ ἀντίληψη ποῦ ἔχεις γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τί πρέπει νὰ εἶναι ἓνα κόμμα. Ὁ σχεταριστὴς θὰ ἐνθουσιαστεῖ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ μικρογεγονότα ποῦ θὰ ἔχουν γι' αὐτὸν μιὰν ἐσωτερικὴν σημασία καὶ θὰ τὸν γεμίσουν μὲ μυστικιστικὸ ἐνθουσιασμὸ. Ὁ ἱστορικὸς ὅμως δίνοντας σὲ κάθε πράγμα τὴ σημασία ποῦ ἔχει μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο, θὰ δώσει ἐμφαση κυρίως στὴν πραγματικὴ δυναμικότητα τοῦ κόμματος, στὴν καθοριστικὴ του δύναμη, θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, στὸ ἂν ἔχει συμβάλει στὴ δημιουργία ἐνὸς γεγονότος καὶ ἐπίσης στὸ ἂν ἔχει ἐμποδίσει τὴν πραγματοποίηση ἄλλων γεγονότων.

Τὸ νὰ ξέρομε πότε διαμορφώθηκε ἓνα κόμμα, δη-
δαδὴ πότε ἀπόκτησε ἓνα ξεκάθαρο καὶ μόνιμο καθῆκον,
δίνει εὐκαιρία σὲ πολλὰ συζητήσεις καὶ συχνὰ ἐπίσης
εὐκαιρία, δυστυχῶς, σὲ μιὰ μορφή ὑπεροψίας ποῦ δὲν εἶ-
ναι λιγότερο γελοία καὶ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τὴν ὑπεροψία

-ων ἔθνων' γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Vico. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἓνα κόμμα δὲν εἶναι ποτὲ τελειωμένο 'καὶ σχηματισμένο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε ἀνάπτυξη δημιουργεῖ καινούργια καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις καὶ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι γιὰ ὀρισμένα κόμματα ἀληθεύει τὸ παράδοξο ὅτι ἔχουν τελειωθεῖ καὶ σχηματιστεῖ ὅταν δὲν ὑπάρχουν πιά, δηλαδή ὅταν ἡ ὑπαρξή τους ἔγινε ἱστορικά ἀχρηστη. Ἔτσι, ἐφόσον κάθε κόμμα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ταξικὴ ὀνοματοθεσία, εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὸ κόμμα πού βάζει σὰ σκοπὸ του νὰ καταργήσῃ τὴ διαίρεση σὲ τάξεις, ἡ τελειότητά του καὶ ἡ ὀλοκλήρωσή του βρίσκονται στὸ νὰ μὴν ὑπάρχει πιά, διότι δὲν ὑπάρχουν τάξεις καὶ ἄρα οἱ ἐκφράσεις τους. Ἀλλὰ ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ ὑποδείξω μιὰν ἰδιαιτέρη στιγμή αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀνάπτυξης, τὴν ἐπόμενη στιγμή ἀπὸ ἐκείνη ὅπου ἓνα γεγονός μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς του δὲν ἔχει γίνῃ ἀκόμα 'τελειωτικὴ' ἀλλὰ ἐξαρτιέται κατὰ 'μεγάλο μέρος' ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ προσώπων ἐξαιρετικῆς βουλευτικῆς δυνάμεως καὶ ἐξαιρετικῆς θέλησης.

Πότε ἓνα κόμμα γίνεται 'ἀναγκαῖο' ἱστορικά; Ὅταν οἱ προϋποθέσεις τοῦ 'θριάμβου' του, τῆς ἀναπόφευκτης μετατροπῆς του σὲ κράτος βρίσκονται στὸ δρόμο τουλάχιστο τοῦ σχηματισμοῦ τους καὶ ἐπιτρέπουν νὰ προβλέψουμε φυσιολογικά τὶς πιδὲ πέρα ἐξελίξεις τους. Ἀλλὰ πότε μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες ὅτι ἓνα κόμμα δὲ μπορεῖ νὰ καταστραφεῖ μὲ φυσιολογικά μέσα; Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε χρειάζεται νὰ ἀναπτύξουμε ἓνα συλλογισμό: γιὰ νὰ ὑπάρχει ἓνα κόμμα εἶναι ἀναγκαῖο νὰ συντρέχουν τρία βασικά στοιχεῖα (δηλαδή τρεῖς ὁμάδες στοιχείων):

1) "Ένα στοιχείο διάχυτο, από ανθρώπους κοινούς, μέσους, που ή συμμετοχή τους προσφέρεται από την πειθαρχία και τη σταθερή πίστη, όχι από το, δημιουργικό και εξαιρετικά οργανωτικό πνεύμα. Χωρίς αυτούς το κόμμα δε θα υπήρχε, είναι αλήθεια, αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι το κόμμα δε θα υπήρχε και 'μόνον' μ' αυτούς. Αυτοί αποτελούν μια δύναμη στο βαθμό που υπάρχει εκείνος που θα τους συγκεντρώσει, θα τους οργανώσει, θα τους πειθαρχήσει, αλλά αν έλειπε αυτή ή συνεκτική δύναμη, θα διασκορπίζονταν και θα εκμηδενίζονταν σε μιάν ανίσχυρη σκόνη. Δεν αρνούμαστε ότι καθένα απ' αυτά τα στοιχεία μπορεί να γίνει μια από τις συνεκτικές δυνάμεις. 'Αλλά μιλάμε γι' αυτήν ακριβώς τη στιγμή που δεν έχουν γίνει και δεν είναι σε θέση να γίνουν, ή αν έχουν γίνει, έχουν γίνει μόνο σ' ένα κύκλο στενό, πολιτικά ανίσχυρο και χωρίς συνέπεια.

2) Το κύριο συνεκτικό στοιχείο, που συγκεντρώνει μέσα στο έθνικό πεδίο, που μετατρέπει σε δραστήριες κ' ισχυρές ένα σύνολο από δυνάμεις, που αν έμεναν μόνες δε θα αξίζανε τίποτα ή κάτι ελάχιστο. Αυτό το στοιχείο είναι προικισμένο με μια δύναμη εξαιρετικά συνεκτική, που μπορεί να συγκεντρώνει και να πειθαρχεί κ' επίσης, μάλιστα ίσως γι' αυτό, να είναι εφευρετική (αν την έννοήσουμε εφευρετική προς μια όρισμένη κατεύθυνση, σύμφωνα με όρισμένη διάταξη των δυνάμεων, όρισμένες προοπτικές, επίσης όρισμένες προϋποθέσεις): είναι επίσης αλήθεια ότι μόνο του αυτό το στοιχείο δε θα διαμόρφωνε το κόμμα, ωστόσο όμως θα το διαμόρφωνε περισσότερο από ό,τι το πρώτο στοιχείο που εξετάσαμε. Μιλάμε για αξιωματικούς χωρίς στρατό, αλλά στην πραγματικότητα είναι πιο εύκολο να φτιάξεις ένα στρατό, παρά να φτιάξεις αξιω-

ματικούς. Αυτό είναι τόσο αληθινό ώστε ένα στράτευμα πού ήδη υπάρχει καταστρέφεται αν του λείψουν οι αξιωματικοί, ενώ ή ύπαρξη μιᾶς ομάδας αξιωματικών, πού συμφωνοῦν ἀνάμεσά τους, κ' ἔχουν κοινούς σκοπούς, δὲν ἀργεῖ νά φτιάξει ένα στράτευμα, ἀκόμα κ' ἐκεῖ πού δὲν ὑπάρχει.

3) Ἐνα μεσαῖο στοιχεῖο, πού συναρθρώνει τὸ πρῶτο μὲ τὸ δεύτερο στοιχεῖο, πού τὰ φέρνει σὲ ἐπαφή ὄχι μόνο 'φυσική' ἀλλὰ ἠθική καὶ πνευματική. Στὴν πραγματικότητα, γιὰ κάθε κόμμα ὑπάρχουν 'καθορισμένες ἀναλογίες' ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ μεγίστη ἀποτελεσματικότητα, ὅταν πραγματοποιοῦνται τέτοιες 'καθορισμένες ἀναλογίες'.

Μὲ βάση αὐτὲς τὶς σχέψεις μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἓνα κόμμα δὲ μπορεῖ νά καταστραφεῖ μὲ τὰ συνηθισμένα μέσα, ὅταν ὑπάρχει ἀπαραίτητα τὸ δεύτερο στοιχεῖο, πού ἡ γέννησή του συνδέεται μὲ τὴν ὑπαρξη ἀντικειμενικῶν ὑλικῶν συνθηκῶν (καί, ἂν αὐτὸ τὸ δεύτερο στοιχεῖο δὲν ὑπάρχει κάθε συλλογισμὸς εἶναι χωρὶς νόημα), ἔστω καὶ σὲ διασκορπισμένη καὶ ἀσταθὴ κατάσταση. Γιατὶ τότε δὲ μπορεῖ νά μὴ σχηματιστοῦν τὰ ἄλλα δύο, δηλαδὴ τὸ πρῶτο πού ἀναγκαστικὰ σχηματίζει τὸ τρίτο σὰ συνέχισή του καὶ σὰ μέσο ἐκφρασῆς του.

Γιὰ νά συμβεῖ αὐτό, χρειάζεται νά σχηματιστεῖ ἡ ἀκλόνητη πεποίθηση ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ ὀρισμένη λύση τῶν ζωτικῶν προβλημάτων. Χωρὶς αὐτὴ τὴν πεποίθηση δὲ θὰ σχηματιστεῖ τὸ δεύτερο στοιχεῖο, πού ἡ καταστροφή του εἶναι πιὸ εὐκόλη ἐξαιτίας τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ του, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητο, ἂν καταστραφεῖ αὐτὸ τὸ δεύτερο στοιχεῖο, νά ἔχει ἀφίσει σὰν κληρονομιά μιὰ

μαγιά, από όπου να ξανασχηματιστεί. Και πού θα διατηρηθεί αυτή ή μαγιά και θα μπορέσει καλύτερα να σχηματιστεί παρεκτός στο πρώτο και το τρίτο στοιχείο, πού είναι προφανώς τὰ περισσότερο όμοιογενή με τὸ δεύτερο; Ἡ δραστηριότητα τοῦ δεύτερου στοιχείου γιὰ νὰ συγκροτήσει αὐτὸ τὸ στοιχείο εἶναι λοιπὸν θεμελιώδης: τὸ κριτήριο γιὰ νὰ κρίνουμε αὐτὸ τὸ δεύτερο στοιχείο θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε: 1) στὸ τί κάνει πραγματικά; 2) στὸ τί προετοιμάζει γιὰ τὴν περίπτωση μιᾶς καταστροφῆς του. Ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς δουλιές εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε ποιά εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ. Μιά πού στὸν ἀγώνα πρέπει πάντα νὰ προβλέπεις τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἡττας, ἢ προετοιμασία διαδόχων εἶναι στοιχείο ἐξίσου σημαντικό με αὐτὸ πού κάνεις γιὰ νὰ νικήσεις.

Σχετικὰ μετὴν ἑπιπέδῳ τοῦ κόμματος μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὴν ἑπιπέδῳ τῶν ἔθνῳ πού μιλάει γι' αὐτὴν ὁ Vico. Γιατί; Γιατί ἓνα ἔθνος δὲ μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει εἶναι πάντοτε δυνατό, ἔστω καὶ μετὰ τὴν καλὴ θέληση καὶ ψάχνοντας ἐξαντλητικὰ τὰ κείμενα, νὰ βρεῖ πὼς ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι γεμάτη ἀπὸ πεπρωμένο καὶ σημασία. Ἀντίθετα ἓνα κόμμα μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει ἀπὸ δικιὰ του δύναμη. Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι στὸν ἀγώνα ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, καθένα ἀπ' αὐτὰ ἔχει συμφέρο νὰ ἀδυνατίσει τὸ ἄλλο μετὰ ἐσωτερικούς ἀγῶνες καὶ ὅτι τὰ κόμματα εἶναι ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγῶνων. Γιὰ τὰ κόμματα λοιπὸν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἐρώτηση ἂν ὑπάρχουν ἀπὸ δικὴ τους δύναμη, σὰν ἰδιαίτερη ἀναγκαιότητα, ἢ ἀντίθετα ὑπάρχουν μονάχα γιὰ τὰ συμφέροντα ἄλλου (καὶ πραγματικὰ στὶς πολεμικὲς τὸ σημεῖο αὐτὸ

ποτέ δὲν τὸ ξεχνᾶνε, μάλιστα εἶναι καὶ θέμα στὸ ὁποῖο ἐπιμένουν, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀμφίβολη, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δίνει ἀφορφή καὶ μένουν ἀμφιβολίες). Φυσικά, ὅποιος θὰ ἄφινε νὰ τὸν δυσφημίζει αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία, θὰ ἦταν ἡλίθιος. Ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη τὸ ζήτημα ἔχει μονάχα στιγμιαία σημασία. Στὴν ἱστορία τῆς λεγομένης ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων, οἱ ἐξωτερικὲς ἐπεμβάσεις ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν κομμάτων πού διατάρασσαν τὴν ἐσωτερικὴ τάξη τῶν ἀνταγωνιζομένων κρατῶν εἶναι ἀπειράριθμες, τόσο πού ὅταν γίνεται λόγος, π.χ. γιὰ τὴν ἄνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Canouir ἀναρωτιέται κανεὶς ἂν ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἄπολιτικὴ, δηλαδὴ γιὰ μιὰ μόνιμη γραμμὴ δράσης ἢ γιὰ ἓνα στρατήγημα τῆς στιγμῆς γιὰ ν' ἀδυνατίσει ἡ Αὐστρία τίς παραμονές τοῦ '59 καὶ τοῦ '66. Ἔτσι στὰ κινήματα τοῦ Mazzini στὶς ἀρχές τοῦ 1870 (παράδειγμα τὸ ἐπεισόδιο Barsanti) βλέπει κανεὶς τὴν ἐπέμβαση τοῦ Μπίσμαρκ, πού προβλέποντας τὸν πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία καὶ μπροστὰ στὸν κίνδυνο μιᾶς Ἰταλογαλλικῆς συμμαχίας, σκεφτόταν μὲ ἐσωτερικὲς συγκρούσεις νὰ ἀδυνατίσει τὴν Ἰταλία. Ἔτσι στὰ γεγονότα τοῦ Ἰούνη τοῦ 1914 μερικοὶ βλέπουν τὴν ἐπέμβαση τοῦ αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου μπροστὰ στὸν ἐπικείμενο πόλεμο. Ὅπως βλέπουμε ἡ καζουιστικὴ εἶναι ἀφθονή, καὶ χρειάζεται νὰ ἔχουμε καθαρὰς ἰδέες πάνω στὸ θέμα. Δεδομένου ὅτι ὅτιδήποτε κι ἂν κάνεις, θὰ παίξεις πάντα τὸ παιγνίδι κάποιου, αὐτὸ πού ἔχει σημασία εἶναι νὰ ἐπιδιώξεις μὲ δλους τοὺς τρόπους νὰ παίξεις καλὰ τὸ δικό σου παιγνίδι, δηλαδὴ νὰ νικήσεις καθαρὰ. Μὲ κάθε τρόπο πρέπει νὰ περιφρονῶμε τὴν ἄποψη τοῦ κόμματος καὶ νὰ ὑποκαθιστοῦμε τὴν ἄποψη μὲ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα. Ὅποιος ὑποκαθιστᾷ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα μὲ τὴν

υπεροψία, η κάνει πολιτική υπεροψίας, η πρέπει δίχως άλλο να υποψιαζόμαστε πώς δεν έχει σοβαρότητα. Δε χρειάζεται να προσθέσουμε ότι τα κόμματα πρέπει να αποφεύγουν ακόμα και τη 'δικαιολογημένη' εμφάνιση ότι παίζουν το παιγνίδι κάποιου, ιδιαίτερα αν αυτός ο κάποιος είναι ένα ξένο κράτος· γιατί αλλιώςτικά δε θ' αποφύγουν τη σπέκουλα σε βάρος τους.

Είναι δύσκολο ν' αποκλείσουμε το γεγονός για όποιοδήποτε πολιτικό κόμμα (των κυρίαρχων ομάδων αλλά επίσης και των ύποτελών) ότι θα εκπληρώσει ίσως μια αστυνομική λειτουργία, δηλαδή λειτουργία υπεράσπισης ενός όρισμένου πολιτικού και νομικού καθεστώτος. Αν αυτό θα έχει αποδειχτεί, τότε για να κρίνουμε την κάθε συγκεκριμένη περίπτωση το ζήτημα θα έπρεπε να τοποθετηθεί με άλλους όρους: και συγκεκριμένα με βάση τους τρόπους και τις κατευθύνσεις που ασκείται μια τέτοια λειτουργία. Η έννοιά της είναι κατασταλτική ή διαδοτική; Το δεδομένο κόμμα ασκεί την αστυνομική του λειτουργία, για να διατηρήσει ένα καθεστώς έξωτερικό, επέισακτο, τροχοπέδη των ζωντανών δυνάμεων της Ιστορίας, η την ασκεί με την έννοια που τείνει να φέρει τό λαό σ' ένα καινούργιο επίπεδο πολιτισμού που προγραμματική του έκφραση είναι το καινούργιο πολιτικό και νομικό καθεστώς; Πραγματικά ένας νόμος βρίσκει εκείνους που τον παραβιάζουν: 1) ανάμεσα στα αντιδραστικά κοινωνικά στοιχεία που ο νόμος τους αφαιρέσει την εξουσία 2) ανάμεσα στα προοδευτικά στοιχεία που ο νόμος τα καταπιέζει 3) ανάμεσα στα στοιχεία που δεν έχουν φτάσει στο επίπεδο πολιτισμού που ο νόμος μπορεί ν' αντιπροσωπεύει. Η αστυ-

νομική λειτουργία ενός κόμματος μπορεί λοιπόν να είναι προοδευτική ή όπισθοδρομική: είναι προοδευτική όταν τείνει να κρατεί μέσα στην περιοχή της νομιμότητας τις αντιδραστικές δυνάμεις που τούς αφαιρέθηκε ή έξουσία και να ανυψώσει στο επίπεδο της καινούργιας νομιμότητας τις καθυστερημένες μάζες. Είναι όπισθοδρομική, όταν τείνει να καταπιέζει τις ζωντανές δυνάμεις της ιστορίας και να διατηρήσει μια νομιμότητα ξεπερασμένη, αντιιστορική, ξένη. Έξάλλου η λειτουργία του δεδομένου κόμματος παρέχει διακριτικά στοιχεία: όταν ένα κόμμα είναι προοδευτικό, λειτουργεί 'δημοκρατικά' (με την έννοια ενός δημοκρατικού συγκεντρωτισμού), όταν το κόμμα είναι όπισθοδρομικό λειτουργεί 'γραφειοκρατικά' (με την έννοια ενός γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού). Το κόμμα σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση είναι καθαρά έκτελεστικό όχι βουλευόμενο: είναι τότε τεχνικά ένα αστυνομικό όργανο και το ότι ονομάζεται 'πολιτικό κόμμα' είναι μια καθαρή μεταφορά μυθολογικού χαρακτήρα.

Βιομήχανοι και άγροτικοί

Μπαίνει το πρόβλημα αν οι μεγάλοι βιομήχανοι έχουν ένα μόνιμο δικό τους πολιτικό κόμμα. Μοῦ φαίνεται ότι η απάντηση πρέπει να είναι αρνητική. Οι μεγάλοι βιομήχανοι χρησιμοποιούν κατά καιρούς όλα τὰ υπάρχοντα κόμματα, αλλά δεν έχουν ένα δικό τους κόμμα. Δεν είναι γι' αυτό το λόγο 'άγνωστικιστές' ή 'άπολιτικοί' με οποιοδήποτε τρόπο: τὸ συμφέρον τους είναι μια καθορισμένη ίσορροπία, που την πετυχαίνουν ακριβῶς ένισχύοντας με τὰ μέσα τους κατά καιρούς, αυτό ή εκείνο από τὰ κόμματα τῆς εὐμετάβολης πολιτικῆς σκακιέρας (με την ἐξαι-

ρηση, έννοείται, τοῦ μόνου ἀνταγωνιστικοῦ κόμματος, πού τὸ δυνάμωμά του δὲ μποροῦν νὰ τὸ βοηθήσουν οὔτε σάν ἐνέργεια τακτικῆς). Εἶναι βέβαιον ὡστόσο πῶς ἂν αὐτὸ συμβαίνει στὴ 'φυσιολογικὴ' ζωῆ, στὶς ἀκρατεῖς περιπτώσεις, πού ἄλλωστε αὐτὲς λογαριάζουν (ὅπως ὁ πόλεμος στὴν ἐθνικὴ ζωῆ), τὸ κόμμα τῶν μεγάλων βιομηχάνων εἶναι τὸ κόμμα τῶν ἀγροτῶν πού ἔχουν ἀντίθετα ἓνα μόνιμο δικό τους κόμμα. Μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς παρατήρησης στὴν Ἀγγλία, ὅπου τὸ Συντηρητικὸ Κόμμα καταβρόχθισε τὸ Φιλελεύθερο Κόμμα, πού ὡστόσο ἐμφανιζόταν ἀπὸ παράδοση σάν τὸ κόμμα τῶν βιομηχάνων.

Ἡ κατάσταση στὴν Ἀγγλία μὲ τὰ μεγάλα τῆς Τρέντ - Γιούνιονς ἐξηγεῖ αὐτὸ τὸ γεγονός. Ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει τυπικά ἓνα κόμμα ἀνταγωνιστικὸ στοὺς μεγάλους βιομηχανοὺς, εἶναι ἀλήθεια· ἀλλὰ ὑπάρχουν οἱ μαζικὲς ἐργατικὲς ὀργανώσεις, καὶ ἔχει παρατηρηθεῖ πῶς αὐτὲς, σὲ ὀρισμένες στιγμὲς, τίς ἀποφασιστικὲς, μεταμορφώνονται σάν ὀργανισμὸς ἀπὸ τὰ κάτω ὡς τὰ πάνω, σπάζοντας τὸ γραφειοκρατικὸ περίβλημα (π.χ. τὸ 1919 καὶ τὸ 1926). Ἐξᾴλλου ὑπάρχουν μόνιμα στενὰ συμφέροντα ἀνάμεσα σὲ ἀγροτικοὺς καὶ βιομηχανοὺς (εἰδικά τώρα πού ἔχει γενικευτεῖ ὁ προστατευτισμὸς, ἀγροτικὸς καὶ βιομηχανικὸς)· καὶ εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι οἱ ἀγροτικοὶ εἶναι 'πολιτικά' πολὺ καλύτερα ὀργανωμένοι ἀπὸ τοὺς βιομηχανοὺς, προσελκίζουν περισσότερο τοὺς διανοούμενους, εἶναι περισσότερο 'σταθεροὶ' στὶς κατευθύνσεις τους, κτλ. Ἡ μοῖρα τῶν παραδοσιακῶν 'βιομηχανικῶν' κομμάτων, ὅπως εἶναι τὸ ἀγγλικὸ 'φιλελεύθερο - ριζοσπαστικὸ' καὶ τὸ γαλλικὸ ριζοσπαστικὸ (πού ὁμοῦς διαφοροποιούνταν πάντα ἀπὸ τὸ

πρώτο), είναι ενδιαφέρουσα (όπως και του μακαρίτικου 'Ιταλικού ριζοσπαστικού'): τί αντιπροσώπευαν αυτά; "Ένα δεσμό τάξεων μεγάλων και μικρών, όχι μια μόνη μεγάλη τάξη· γι' αυτό και ή κατά ποικίλους τρόπους εξέλιξη και εξαφάνισή τους· τους 'άπλους φαντάρους' τους παρείχε ή μικρή τάξη, που βρισκόταν σέ συνθήκες πάντοτε διαφορετικές μέσα στο δεσμό μέχρι που νά μετασχηματίζεται τελείως. Σήμερα παρέχει τή δύναμη αυτή στα 'δημαγωγικά κόμματα' και τó πράγμα είναι εύδητο.

Γενικά μπορούμε νά πούμε, ότι σ' αυτήν τήν ιστορία τών κομμάτων, ή σύγκριση ανάμεσα στις διαφορές χώρες ήταν από τις πιό διδακτικές και αποφασιστικές για νά βρεί κανείς τήν πηγή τών αίτιών του μετασχηματισμού. Τό ίδιο ισχύει και για τις πολεμικές ανάμεσα σέ κόμματα τών 'παραδοσιακών' χωρών: όπου δηλαδή εκπροσωπούνται 'δείγματα' από όλόκληρο τόν ιστορικό 'κατάλογο'.

"Ένα πρωταρχικό κριτήριο για νά κρίνουμε είτε τις αντίληψεις για τόν κόσμο, είτε και είδικά τις πρακτικές στάσεις είναι τοῦτο: ή αντίληψη για τόν κόσμο είτε ή πρακτική ενέργεια μπορεί νά νοηθεί 'άπομονωμένη', 'ανεξάρτητη', παρ' όλη τήν εὐθύνη τῆς συλλογικῆς ζωῆς που σηκώνει πάνω της· ή αυτό είναι άδύνατο και ή αντίληψη για τόν κόσμο είτε ή πρακτική ενέργεια μπορεί νά νοηθεί σάν 'όλοκλήρωση', τελειοποίηση, αντίσταθμισμα, κτλ. μιᾶς άλλης αντίληψης του κόσμου ή πρακτικῆς στάσης; "Αν σκεφτούμε, βλέπουμε ότι αυτό τó κριτήριο είναι αποφασιστικό για μιᾶ ιδεολογική κρίση πάνω σέ κινήσεις ιδεών και πρακτικές κινήσεις και βλέπουμε επίσης πώς αυτό έχει μιᾶ όχι μικρή πρακτική σημασία.

"Ένα από τά πιό κοινά εἶδωλα είναι νά πιστεύεις πώς

δλο αυτό πού ὑπάρχει εἶναι 'φυσικό' νά ὑπάρχει, δέ μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει καί ὅτι οἱ προσπάθειές του γιά μιὰ μεταρρύθμιση, ὅσο ἄσχημα κι ἂν ἐξελισσονται, δέ θά σταματήσουν τή ζωή, γιὰτί οἱ παραδοσιακές δυνάμεις θά συνεχίσουν νά ἐνεργοῦν καί ἀκριβῶς θά συνεχίσουν τή ζωή. Σ' αὐτό τόν τρόπο σκέψης ὑπάρχει κάτι σωστό, ἀσφαλῶς' κι ἀλλοίμονο ἂν δέν ἦταν ἔτσι. Ὡστόσο πέρα ἀπό ὀρισμένα ὄρια, αὐτός ὁ τρόπος σκέψης γίνεται ἐπικίνδυνος (ὀρισμένες περιπτώσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ χειρότερου) καί πάντως ὅπως εἴπαμε, παραμένει τό φιλοσοφικό πολιτικό καί ἱστορικό κριτήριο ἐκτίμησης τῶν πραγμάτων. Εἶναι βέβαιο πῶς ἂν κοιτάξουμε στό βάθος, ὀρισμένες κινήσεις ἀντιλαμβάνονται τόν ἑαυτό τους σάν περιθωριακές· προϋποθέτουν δηλαδή μιὰ κύρια κίνηση στήν ὁποία μοπαλιάζονται γιά νά μεταρρυθμίσουν ὀρισμένα θεωρούμενα ἢ πραγματικά κακά, δηλαδή ὀρισμένες κινήσεις εἶναι καθαρά μεταρρυθμιστικές.

Αὐτή ἡ ἀρχή ἔχει πολιτική σημασία διότι ἡ θεωρητική ἀλήθεια ὅτι κάθε τάξη ἔχει ἕνα μόνο κόμμα εἶναι ἀποδειγμένη στίς ἀποφασιστικές στροφές; ἀπό τό γεγονός ὅτι διάφορες ὁμάδες, πού καθεμίᾶ τους παρουσιαζόταν σάν κόμμα 'ἀνεξάρτητο' συνενώνονται καί συνασπίζονται σέ μιὰ ἐνότητα. Ἡ πολλαπλότητα πού ὑπῆρχε πρῶτα ἦταν μόνο 'ρεφορμιστικοῦ' χαρακτήρα, ἀφοροῦσε δηλαδή ζητήματα μερικά· μέ μιάν ὀρισμένη ἐννοια, ἦταν ἕνας πολιτικός καταμερισμός ἐργασίας (χρήσιμος μέσα στά ὄριά του)· ἀλλά κάθε μέρος προϋπόθετε τό ἄλλο, τόσο πού στίς κρίσιμες στιγμές, ἀκριβῶς δηλαδή ὅταν μπαίνουν στό παιχνίδι τὰ κύρια ζητήματα, ἡ ἐνότητα ἔχει διαμορφωθεῖ, ὁ συνασπισμός ἔχει πραγματοποιηθεῖ. Ἀπό δῶ καί τό συμπέρασμα ὅτι κατά τήν συγκρότηση τῶν κομμάτων χρειά-

ζεται να βασίζεται πάνω σ' ένα 'μονολιθικό' χαρακτηριστικό και όχι πάνω σε δευτερεύοντα ζητήματα' άρα προσεκτική τήρηση του κανόνα να υπάρχει ομοιογένεια ανάμεσα σε διευθύνοντες και διευθυνομένους, ανάμεσα σε αρχηγούς και σε μάζα.. "Αν, στις αποφασιστικές στιγμές, οι αρχηγοί περάσουν στο 'άληθινό κόμμα' τους, οι μάζες μένουν κουτσουρεμένες, άδρανεϊς και χωρίς αποτελεσματικότητα. Μπορούμε να πούμε ότι καμμιά πραγματική κίνηση δεν άποκτᾶ συνείδηση τῆς ολοκληρωτικότητάς της μονομιᾶς, ἀλλὰ μονάχα με τῆ διαδοχική πείρα, δηλαδή όταν καταλαβαίνει, ἀπό τὰ γεγονότα, ότι τίποτε ἀπ' αὐτό πού ὑπάρχει δὲν εἶναι φυσικό (με τὴν ἰδιότυπη σημασία τῆς λέξης) ἀλλὰ ὑπάρχει διότι ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένοι ὄροι, πού ἡ ἐξαφάνισή τους δὲ μένει χωρὶς συνέπειες. "Ἐτσι ἡ κίνηση τελειοποιεῖται, χάνει τὰ χαρακτηριστικά τοῦ αὐθαίρετου, τῆς 'συμβίωσης', γίνεται πραγματικὰ ἀνεξάρτητη, με τὴν ἔννοια ὅτι γιὰ νὰ πετύχει ὀρισμένες συνέπειες δημιουργεῖ τὶς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις καὶ μάλιστα στὴ διαμόρφωση αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων χρησιμοποιοῖ βλες τῆς τὶς δυνάμεις.

Μερικὲς θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς πλευρὲς τοῦ 'οἰκονομισμού'

Οἰκονομισμός - θεωρητικὸ κίνημα γιὰ τὶς ἐλεύθερες ἀνταλλαγές - θεωρητικὸς συνδικαλισμός. Πρέπει νὰ δοῦμε σὲ ποῖο μέτρο ὁ θεωρητικὸς συνδικαλισμός πήγασε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆς πράξης καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς θεωρίες τῶν ἐλευθέρων ἀνταλλαγῶν, δηλαδή σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ δοῦμε ἂν ὁ οἰκονομισμός, στὴν πιὸ τελειωμένη

του μορφῆ, δὲν εἶναι ἄμεσο παρακλάδι τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ δὲν εἶχε, ἐπίσης στίς ἀρχές, παρὰ πολὺ λίγες σχέσεις μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς πράξης, σχέσεις ὅπωςδὴποτε μονάχα ἐξωτερικὲς καὶ καθαρὰ φραστικὲς.

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη θὰ ἔπρεπε νὰ δεῖ κανεὶς τὴν πολεμικὴ ἀνάμεσα σὲ Einaudi καὶ Croce¹, πού προσδιορίζεται στὸν καινούργιο πρόλογο (τοῦ 1917) τοῦ τόμου γιὰ τὸν Ἱστορικὸ Ὑλισμὸ: ἡ ἀπαίτηση, πού προβάλλει ὁ Einaudi, νὰ παίρνεται ὑπόψη ἡ φιλολογία τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας πού ἔχει προκαλέσει ἡ ἀγγλικὴ κλασσικὴ οἰκονομία, μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια: ὅτι μιὰ τέτοια φιλολογία, διαμέσου μιᾶς ἐπιφανειακῆς ἐπαφῆς μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς πράξης, γέννησε τὸν οἰκονομισμό· γι' αὐτὸ δταν ὁ Einaudi κατακρίνει (μὲ τρόπο ἀνακριβῆ γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια) μερικοὺς ἐκφυλισμοὺς οἰκονομιστικούς, δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ρίχνει πέτρες στὸν περιστερέωνα. Ἡ σύνδεσθ ἀνάμεσα στίς ἰδεολογίες τῶν ἐλευθέρων ἀνταλλαγῶν καὶ τὸ θεωρητικὸ συνδικαλισμὸ εἶναι ἰδιαίτερα φανερὴ στὴν Ἰταλία, ὅπου εἶναι γνωστὸς ὁ θαυμασμὸς τῶν συνδικαλιστῶν σὰν τοὺς Lanzillo καὶ Σία γιὰ τὸν Pareto. Ἡ σπουδαιότητ, αὐτῶν τῶν δύο τάσεων εἶναι ὅμως πολὺ διαφοροετικὴ· ἡ πρώτη χαρακτηρίζει μιὰ κυρίαρχη καὶ διευθυντικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα· ἡ δευτέρη μιὰ ὁμάδα ἀκόμα ὑποτελή, πού δὲν ἔχει ἀποκτήσει ἀκόμα συνείδηση τῆς δυνάμεις της, τῶν δυνατοτήτων της καὶ τρόπων ἀνάπτυξίς της καὶ δὲν ξέρει γι' αὐτὸ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ φάση τοῦ πρωτογονισμοῦ.

1. Πρβλ. «Riforma Sociale» Ἰούλιος - Αὐγουστος 1918, σελ. 415 (Σημ. τῆς Ἰταλικῆς Σύνταξης).

Ἡ στήριξη τοῦ κινήματος τῶν ἐλευθέρων συναλλαγῶν βασίζεται πάνω σ' ἓνα θεωρητικό λάθος πού δὲν εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε τὴν πρακτικὴ του προέλευση: πάνω στὴ διάκριση δηλαδὴ ἀνάμεσα σὲ πολιτικὴ κοινωνία καὶ κοινωνία τῶν πολιτῶν¹, πού ἀπὸ μεθοδικὴ διάκριση καταλήγει νὰ γίνεῖ καὶ νὰ παρουσιάζεται σὰν ὀργανικὴ διάκριση. Ἔτσι βεβαιώνουν ὅτι ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα χαρακτηρίζει τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν καὶ τὸ κράτος δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίνει στὴν ρύθμισή της. Ἀλλὰ, μιά πού στὴν πραγματικότητά κοινωνία τῶν πολιτῶν καὶ κράτος ταυτίζονται, πρέπει νὰ προσδιορίσουμε ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου εἶναι μιὰ 'ρύθμιση' κρατικοῦ χαρακτήρα πού εἰσάγεται καὶ διατηρεῖται μέσω τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ καταναγκασμοῦ: εἶναι μιὰ πράξη θέλησης πού ἔχει συνείδηση τῶν δικῶν της σκοπῶν καὶ ὄχι αὐθόρμητη, αὐτόματη ἔκφραση τοῦ οἰκονομικοῦ γεγονότος. Γι' αὐτὸ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου εἶναι ἓνα πολιτικὸ πρόγραμμα πού ἔχει προορισμὸ νὰ ἀλλάξει, ἐφόσον θριαμβεύσει, τὸ διευθυντικὸ προσωπικὸ ἐνὸς κράτους καὶ τὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους, δηλαδὴ νὰ ἀλλάξει τὴν κατανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ θεωρητικοῦ συνδικαλισμοῦ, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὑποτελὴ δμάδα, πού ἐμποδίζεται μ' αὐτὴ τὴ θεωρία νὰ γίνεῖ κάποτε κυρίαρχη, ν' ἀναπτυχθεῖ πέρα ἀπὸ τὴν οἰκονομικο - συνεταιριστικὴ φάση γιὰ ν' ἀνυψωθεῖ στὴ φάση τῆς ἠθικοπολιτικῆς ἡγεμονίας μέσα

1. Τὸν ἰταλικὸ ὄρο *società politica* μεταφράσαμε πολιτικὴ κοινωνία ἐνῶ τὸν ὄρο *società civile* τὸν μεταφράσαμε κοινωνία τῶν πολιτῶν (σ. τ. μ.).

στήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, καί τῆς κυριαρχίας μέσα στο κράτος. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν πολιτική ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου ὑπάρχει ἡ περίπτωση ἑνὸς τμήματος τῆς διευθυντικῆς ομάδας πού θέλει νά ἀλλάξει ὄχι τή δομή τοῦ κράτους, ἀλλά μόνον τήν κυβερνητική κατεύθυνση, πού θέλει νά μεταρρυθμίσει τήν ἐμπορική νομοθεσία καί μόνον ἔμμεσα τή βιομηχανική (ἐφόσον εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι ὁ προστατευτισμός, εἰδικά στις χῶρες μέ φτωχό καί περιορισμένο ἐμπόριο, περιορίζει τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανικῆς πρωτοβουλίας καί εὐνοεῖ νοσηρά τήν γέννηση τῶν μονοπωλίων): πρόκειται γιά περιστροφή τῶν διευθυντικῶν κομμάτων στήν κυβέρνηση, καί ὄχι γιά ἴδρυση καί ὄργανωση μιᾶς νέας πολιτικῆς κοινωνίας καί ἀκόμα λιγότερο γιά ἕνα νέο τύπο κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Στό κίνημα τοῦ θεωρητικοῦ συνδικαλισμοῦ τὸ ζήτημα παρουσιάζεται πιό σύνθετο· εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι σ' αὐτόν ἡ ἀνεξαρτησία καί ἡ αὐτονομία τῆς ὑποτελοῦς ομάδας πού αὐτός λέει ὅτι ἐκφράζει, θυσιάζονται ἀντίθετα στήν πνευματική ἡγεμονία τῆς κυρίαρχης ομάδας ἐφόσον ἀκριβῶς ὁ θεωρητικός συνδικαλισμός δέν εἶναι παρά μιᾶ πλευρᾷ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, πού δικαιολογεῖται μέ μερικές ἀκρωτηριασμένες καί γι' αὐτὸ ἐκχυδαϊσμένες θέσεις τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης. Γιατί καί πῶς γίνεται αὐτή ἡ 'θυσία'; Ἀποκλείεται ὁ μετασχηματισμός τῆς ὑποτελοῦς ομάδας σέ κυρίαρχη, εἴτε διότι τὸ πρόβλημα οὔτε κἀν ἀντιμετωπίζεται σάν προοπτική (φαβιανισμός, De Man, σημαντικὸ τμήμα τοῦ λεημπορισμοῦ) εἴτε διότι παρουσιάζεται μέ μορφές ἀκατάλληλες καί ἀνίσχυρες (σοσιαλδημοκρατικές τάσεις γενικά) εἴτε διότι ὑποστηρίζεται τὸ ἄμεσο πῆδημα ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῶν τάξεων σὸ καθεστῶς τῆς τέλειαις ἰσότητος καί τῆς συνδικαλιστικῆς οἰκονομίας.

Είναι τουλάχιστο παράξενη η στάση του οικονομισμού απέναντι στις εκφράσεις της πολιτικής και πνευματικής θέλησης, δράσης και πρωτοβουλίας, σάμπως να μην είναι αυτές ένα οργανικό επακόλουθο οικονομικών αναγκαιοτήτων και μάλιστα η μόνη δραστήρια έκφραση της οικονομίας: έτσι δεν είναι σωστό να ερμηνεύεται ή συγκεκριμένη τοποθέτηση του ζητήματος της ηγεμονίας σαν ένα γεγονός που υποτάσσει την ομάδα στον ηγεμόνα. Το γεγονός της ηγεμονίας προϋποθέτει αναμφίβολα ότι θα παρθούν υπόψη τα συμφέροντα και οι τάσεις των ομάδων που πάνω τους θα άσκηθῆ ἡ ἡγεμονία, ότι θα διαμορφωθῆ μιά ὀρισμένη ἰσορροπία συμβιβασμοῦ, ότι δηλαδή ἡ διευθυντικὴ ὁμάδα θὰ κάνει θυσίες οικονομικοῦ - συνεταιριστικοῦ χαρακτήρα, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀναμφίβολο ὅτι οἱ τέτοιες θυσίες καὶ ὁ τέτοιος συμβιβασμὸς δὲν μποροῦν νὰ ἀφοροῦν τὸ οὐσιῶδες, ἐφόσον, ἂν ἡ ἡγεμονία εἶναι ἠθικοπολιτικὴ, δὲ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἐπίσης οικονομικὴ, δὲ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει τὰ θεμέλιά της στὴν ἀποφασιστικὴ λειτουργία πού ἡ διευθυντικὴ ὁμάδα ἀσκεῖ μέσα στὸν ἀποφασιστικὸ πυρήνα τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος.

Ὁ οικονομισμὸς παρουσιάζεται μὲ πολλὰς ἄλλες μορφὰς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καὶ τὸν θεωρητικὸ συνδικαλισμὸ. Σ' αὐτὸν ἀνήκουν ὅλες οἱ μορφὰς τοῦ ἐκλογικοῦ ἀμπετενσιονισμοῦ (τυπικὸ παράδειγμα ὁ ἀμπετενσιονισμὸς τῶν Ἰταλῶν κληρικοφρόνων μετὰ τὸ 1870, πού γινόταν μετὰ τὸ 1900 ὅλο καὶ πιὸ ἀδύνατος, μέχρι τὸ 1919 καὶ τὸ σχηματισμὸ τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος: ἡ ὀργανικὴ διάκριση πού οἱ κληρικοφρόνες ἔκαναν ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ Ἰταλία καὶ τὴ νομικὴ Ἰταλία ἦταν μιά ἀναπαραγωγὴ τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὸν οἰκο-

νομικό κόσμο και τὸν πολιτικό - νομικό κόσμο), πού εἶναι πολλές μέ τὴν ἔννοια ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρχει μισο - πολιτικῆς σιονισμός, ἕνα τέταρτο, κτλ. Μὲ τὸν ἀμπστενσιονισμό συνδέεται ἡ συνταγὴ τοῦ 'ὅσο τὸ χειρότερο, τόσο τὸ καλύτερο' καὶ ἐπίσης ἡ συνταγὴ τῆς λεγόμενης κοινοβουλευτικῆς 'ἀδιαλλαξίας' μερικῶν ομάδων βουλευτῶν. Δὲν εἶναι πάντα ὁ οἰκονομισμός ἀντίθετος πρὸς τὴν κομματικὴ δράση καὶ τὸ πολιτικὸ κόμμα, πού θεωρεῖται πάντως σὰν ἀπλὸς ὀργανισμὸς διαπαιδαγώγησης συνδικαλιστικοῦ τύπου. Ἐνα σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴ μελέτη τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ γιὰ νά καταλάβουμε τίς σχέσεις ἀνάμεσα σέ δομὴ καὶ ἐποικοδομήματα, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἀπόσπασμα στὴν 'Αθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι μιὰ σημαντικὴ φάση στὴν ἐξέλιξη μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας εἶναι ἐκεῖνη ὅπου οἱ ξεχωριστὲς συνιστῶσες δυνάμεις ἐνὸς συνδικάτου δὲν ἀγωνίζονται πιά γιὰ τὰ οἰκονομικά τους συμφέροντα, ἀλλὰ γιὰ τὴν υπεράσπιση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἴδιας τῆς ὀργάνωσης!

1. Νὰ δοῦμε τὴν ἀκριβὴ διατύπωση ἢ 'Αθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας εἶναι μιὰ οὐσιώδης στιγμή τῆς διαμόρφωσης τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης' μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σὰν ἡ ἀνάπτυξη τῶν θέσεων τοῦ Φώττερμαχ, ἐνῶ ἡ 'Αγία Οἰκογένεια εἶναι μιὰ ἐνδιάμεση φάση καὶ μὲ εὐκαιρικὴ προέλευση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀφιερωμένα στὸν Proudhon καὶ εἰδικὰ στὸ γαλλικὸ ὕλισμό. Τὸ ἀπόσπασμα γιὰ τὸ γαλλικὸ ὕλισμό εἶναι περισσότερο ἕνα ἄρθρο ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὄχι ἕνα θεωρητικὸ ἀπόσπασμα, ὅπως συχνὰ ἐρμηνεύεται, καὶ σὰν ἱστορία πολιτισμοῦ εἶναι θαυμάσιο. Νὰ θυμηθοῦμε τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ κριτικὴ πού περιέχεται στὴν 'Αθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας' ἐναντίον τοῦ Proudhon καὶ τῆς ἐρμηνείας του γιὰ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Χέγκελ μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ στὸν Gioberti καὶ στὸν χεικλισμὸ τῶν Ἰταλῶν μετριοπαθῶν φιλελευθέρων γενικά. Ὁ παραλληλισμὸς Proudhon - Gioberti παρὸτι ἀντιπροσωπεύουν ὄχι ὁμογενεῖς ἱστορικο-πολιτικὲς φάσεις, μάλιστα ἀκριβῶς γι' αὐτό, μπορεῖ νά εἶναι ἐνδιαφέρων καὶ γόνιμος.

Πρέπει μαζί να θυμήσουμε τη διατύπωση του "Ενγκελς ότι η οικονομία μόνον σε 'τελευταία ανάλυση' είναι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας (στά δυο γράμματα για τη φιλοσοφία της πράξης που δημοσιεύτηκαν επίσης στα Ιταλικά), να τη συνδυάσουμε άμεσα με την περικοπή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας όπου αναφέρεται ότι οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση των συγκρούσεων, που πραγματοποιούνται μέσα στον οικονομικό κόσμο, στο ιδεολογικό πεδίο.

Σε πολλές μεριές διατυπώνεται σ' αυτές τις σημειώσεις¹ ότι η φιλοσοφία της πράξης είναι πολύ πιο διαδομένη απ' όσο θέλουν να παραδεχτούν. 'Η διατύπωση είναι σωστή αν μ' αυτήν εννοείται ότι είναι διαδομένος ο ιστορικός οικονομισμός, όπως ο καθηγητής Logia ονομάζει τώρα τις αντιλήψεις του τις λίγο - πολύ χοντροκομμένες, και ότι γι' αυτό το πολιτιστικό περιβάλλον έχει τελειώς αλλάξει από τον καιρό που η φιλοσοφία της πράξης άρχισε τους αγώνες της. Θα μπορούσαμε να πούμε με την όρολογία του Croce, ότι η μεγαλύτερη αίρεση που παρουσιάστηκε στους κόλπους της 'θρησκείας της ελευθερίας' έχει και αυτή, όπως και η ορθόδοξη θρησκεία, υποστεί έναν εκφυλισμό, έχει διαδοθεί σαν 'πρόληψη' δηλαδή, συνδυάστηκε με την πολιτική της ελευθερίας του εμπορίου και έχει παραγάγει τον οικονομισμό. Πρέπει ωστόσο να δούμε μήπως, ενώ η ορθόδοξη θρησκεία μαράθθηκε από κει και πέρα, η αίρετική πρόληψη δεν έχει διατηρήσει πάντοτε μιὰ μαγιά που θα την κάνει να αναγεν-

1. Βλέπε Cramsci, *Il materialismo storico e la filosofia di B. Croce* (σημ. 'Ιταλ. Σύντ.).

νηθεῖ σὰ θρησκεία ἀνώτερη· μήπως δηλαδὴ οἱ σκουριές τῆς πρόληψης δὲ μποροῦν εὐκολὰ νὰ ἐξαφανιστοῦν.

Μερικὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ ἱστορικοῦ οἰκονομισμοῦ: 1) Κατὰ τὴν ἀναζήτηση τῶν ἱστορικῶν δεσμῶν δὲ διακρίνεται αὐτὸ πού εἶναι 'σχετικὰ μόνιμο' ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι εὐκαιριακὴ διακύμανση καὶ ἐννοεῖται μὲ τὸν ὄρο οἰκονομικὸ γεγονός τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς μικρῆς ὁμάδας μὲ τὴν ἄμεση καὶ τὴ 'βρώμικη Ἰουδαϊκὴ' ἐννοια. Δὲν παίρνονται δηλαδὴ ὑπόψη οἱ σχηματισμοὶ οἰκονομικῆς τάξης μαζὶ μὲ ὅλες τὶς σύμφυτες σχέσεις, ἀλλὰ τονίζεται τὸ τιποτένιο καὶ τοκογλυφικὸ συμφέρον, εἰδικὰ ὅταν συνταυτίζεται μὲ ἐγκληματικὰς μορφὰς πού ἀφοροῦν τὸν ποινικὸ κώδικα· 2) ἡ θεωρία ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη περιορίζεται στὸ νὰ παρακολουθεῖ τὶς τεχνικὰς ἀλλαγὰς στὰ ἐργαλεῖα ἐργασίας. Ὁ καθηγητὴς Logia ἔκανε μιὰ λαμπρότατη ἐκθεση αὐτῆς τῆς ἐφαρμοσμένης θεωρίας στὸ ἄρθρο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐπίδραση τοῦ ἀεροπλάνου πού δημοσιεύτηκε στὴ «Rassegna Contemporanea» τοῦ 1912· 3) ἡ θεωρία ὅτι ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀνάπτυξη ἐξαρτιέται ἄμεσα ἀπὸ ἀλλαγὰς σὲ κάποιο σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς, ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη μιᾶς καινούργιας πρῶτης ὕλης, ἐνὸς καινούργιου καύσιμου, κτλ. πού φέρνουν μαζὶ τοὺς τὴν ἐφαρμογὴ νέων μεθόδων στὴν κατασκευὴ καὶ τὴ λειτουργία τῶν μηχανῶν. Τὸν τελευταῖο καιρὸ, ὑπάρχει μιὰ ὀλόκληρη φιλολογία πάνω στὸ πετρέλαιο: μποροῦμε νὰ δοῦμε σάν χαρακτηριστικὸ ἓνα ἄρθρο τοῦ Antonino Laviosa στὴ «Nuova Antologia» τῆς 16 τοῦ Μάη 1929. Ἡ ἀνακάλυψη καινούργιων καυσίμων καὶ καινούργιας κινητήριας ἐνέργειας, καθὼς καὶ καινούργιων πρῶτων ὑλῶν γιὰ μεταποίηση, ἔχει βέβαια μεγάλη σημασία, διότι μπο-

ρεῖ νά ἀλλάξει τή θέση τῶν ξεχωριστῶν κρατῶν, ἀλλά δὲν καθορίζει τὴν ἱστορικὴ κίνηση, κτλ.

Συμβαίνει συχνά νά καταπολεμοῦν τὸν ἱστορικὸ οἰκονομισμό πιστεύοντας ὅτι καταπολεμοῦν τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση, π.χ., ἐνὸς ἄρθρου στὸ «Avenir» τοῦ Παρισιοῦ τῆς 10 Ὀκτώβρη 1930 (ἀναφέρεται στὴ «Rassegna Settimanale della Stampa Estera» τῆς 21 τοῦ Ὀκτώβρη 1930, σελ. 2303 - 2304) καὶ ποῦ τὸ ἀναφέρουμε σὰ χαρακτηριστικὸ: «Μᾶς λένε, ἀπὸ πολὺ καιρὸ, ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὸν πόλεμο, ὅτι τὰ συμφεροντολογικὰ ζητήματα κυριαρχοῦν πάνω στοὺς λαοὺς καὶ προωθοῦν τὸν κόσμον πρὸς τὰ ἔμπρός. Εἶναι οἱ μαρξιστὲς ἐκεῖνοι ποῦ ἐπινόησαν αὐτὴ τὴ θέση, μὲ τὴ λίγο δογματικὴ ὀνομασία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου». Στὸν καθαρὸ μαρξισμό, οἱ ἄνθρωποι παρμένοι σὰ μᾶζα δὲν ὑπακούουν σὰ πάθος, ἀλλὰ στὶς οἰκονομικὲς ἀναγκαιότητες. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἓνα πάθος. Ἡ πατρίδα εἶναι ἓνα πάθος. Αὐτὲς οἱ δύο ἀπαιτητικὲς ἰδέες δὲν ἐπιτελοῦν στὴν ἱστορία παρά μιὰ ἐπιφανειακὴ λειτουργία, διότι στὴν πραγματικότητά ἡ ζωὴ τῶν λαῶν, στὴν πορεία τῶν αἰῶνων ἐξηγεῖται μ' ἓνα παιγνίδι ἀπὸ αἰτίες ὕλικου χαρακτήρα ποῦ πάντα ἀλλάζει καὶ πάντα ἀνανεώνεται. Ἡ οἰκονομία εἶναι τὸ πᾶν. Πολλοὶ ἄστοι φιλόσοφοι καὶ οἰκονομολόγοι ξαναπῆραν αὐτὴ τὴν ἐπωδὸ. Ἀναλαβαίνουν νά μᾶς ἐξηγήσουν μὲ τὴν τιμὴ τοῦ σταριοῦ, τῶν πετρελαίων ἢ τοῦ καουτσούκ, τὴν μεγάλη διεθνή πολιτικὴ. Προσπαθοῦν νά μᾶς ἀποδείξουν πὼς ὅλη ἡ διπλωματία ἐξουσιάζεται ἀπὸ ζητήματα τελωνειακῶν δασμῶν καὶ τιμῶν κόστους. Αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις εἶναι πασίγνωστες. Ἐχουν μιὰ μικρὴ ἐπιστημονικὴ ἐπιφανειακότητα καὶ ξεκινᾶνε ἀπὸ ἓνα εἶδος ἀνώτερου σκεπτικισμοῦ

πού θά ήθελε νά περνάει γιά υπέρτατη κομψότητα. Τό πάθος στην έξωτερική πολιτική; Τό αίσθημα στά έθνικά ζητήματα; "Ας τ' άφίσουμε αυτά! Αύτά είναι γιά τόν κοσμάκη. Τά μεγάλα πνεύματα, οί μεμυημένοι ξέρουν πώς δια διευθύνονται από τό δοῦναι καί λαβεῖν. "Όμως αύτή είναι μιá απόλυτη ψευδοαλήθεια. Είναι τελείως λάθος ότι οί λαοί οδηγούνται μόνον από σκέψεις συμφεροντολογικές καί είναι τελείως αλήθεια ότι υπακούουν κυρίως σέ σκέψεις πού υπαγορεύονται από μιάν έπιθυμία καί μιá φλογερή πίστη γοήτρου. Αὐτός πού δέν τό καταλαβαίνει δέν καταλαβαίνει τίποτα.» 'Η συνέχιση τοῦ άρθρου (πού έχει τόν τίτλο: *'Η μανία τοῦ γοήτρου*) δίνει σάν παραδείγματα τή γερμανική καί ίταλική πολιτική πού τή θεωρεῖ σάν πολιτική 'γοήτρου' καί δέν υπαγορεύεται από ὑλικά συμφέροντα. Τό άρθρο περικλείνει σέ συντομία ένα μεγάλο μέρος τῶν χυδαίων σημείων τῆς πολεμικῆς ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης, ἀλλά στην πραγματικότητα είναι ἐναντίον τοῦ χοντροκομμένου οίκονομισμού τοῦ τύπου τοῦ *Logia*. 'Εξάλλου, ὁ συγγραφέας δέν είναι πολύ θωρακισμένος μέ ἐπιχειρήματα ἐπίσης καί από ἄλλες πλευρές: δέν καταλαβαίνει, ότι τά 'πάθη' μπορούν νά είναι ἀπλῶς καί μόνο ένα συνώνυμο τῶν οίκονομικῶν συμφερόντων καί είναι δύσκολο νά ὑποστηρίξει κανείς ότι ἡ πολιτική δραστηριότητα είναι μιá μόνιμη κατάσταση παροξυμένου πάθους καί ἰσχυρῶν ἐπιθυμιῶν' ἰδίως ἡ γαλλική πολιτική παρουσιάζεται σάν ένας συστηματικός καί συναρτημένος 'ὀρθολογισμός', δηλαδή καθαρισμένος ἀπό κάθε στοιχειό πάθους, κτλ.

Στήν πιό διαδεδομένη της μορφή τῆς οίκονομιστικῆς πρόληψης, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης χάνει μεγάλο μέρος

της Ικανότητάς της για πολιτιστική επέκταση μέσα στην ανώτερη σφαίρα της ομάδας τῶν διανοουμένων, ἀπ' αὐτὴ πού ἔχει μέσα στὶς λαϊκὲς μάζες καὶ μέσα στοὺς διανοούμενους μέσης Ικανότητος πού δὲ θέλουν νὰ κουράζονται τὸ μυαλό τους, ἀλλὰ θέλουν νὰ φαίνονται πανέξυπνοι, κτλ. Ὅπως ἔγραφε ὁ Ἐνγκελς εἶναι πολὺ βολικὸ σὲ πολλοὺς νὰ πιστεύουν ὅτι μποροῦν νὰ ἔχουν σὲ φτηνὴ τιμὴ καὶ δίχως κανένα κόπο, μέσα στὴν τσέπη τους, δὴλ. τὴν ἱστορία καὶ δὴλ. τὴν πολιτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σοφία συγκεντρωμένη σὲ κάποια διατυπωσοῦλα. Ἐχοντας ξεχάσει ὅτι ἡ θέση πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν συνείδηση τῶν βασικῶν συγκρούσεων στὸ ἰδεολογικὸ πεδίο δὲν ἔχει ψυχολογικὸ ἢ ἠθικολογικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ ἓνα χαρακτήρα ὀργανικὸ γνωσεολογικὸ, τοὺς ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ forma mentis νὰ ἐξετάζουν τὴν πολιτικὴ καὶ ἀρα τὴν ἱστορία σὰ μιὰ συνεχὴ *marché de dupes*¹, ἓνα παιγνίδι ἀπὸ φαντασιοκοπίες καὶ ταχυδακτυλοουργίες. Ἡ 'κριτικὴ' δραστηριότητα περιορίζεται, στὸ νὰ ἀνακαλύπτει τεχνάσματα, νὰ ξεσηκῶνει σκάνδαλα, νὰ ὑπολογίζει τὸ περιεχόμενον τῆς τσέπης τῶν δημόσιων ἀνδρῶν.

Ἐχουν ἔτσι ξεχάσει πῶς ἂν εἶναι ἢ ἂν ὑποθέτουν πῶς εἶναι καὶ ὁ 'οἰκονομισμὸς' ἓνας ἀντικειμενικὸς κανὼνας ἐρμηνείας (ἀντικειμενικὸς - ἐπιστημονικὸς), ἡ ἀναζήτησις πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ἀμεσῶν συμφερόντων θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς πλευρὰς τῆς ἱστορίας, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν 'θέση' δπως καὶ γιὰ κείνους πού ἀντιπροσωπεύουν τὴν 'ἀντίθεση'. Ἐχουν ξεχάσει ἐξάλλου μιὰν ἄλλη πρόταση τῆς φιλοσο-

1. Γαλλικὰ στὸ κείμενον (σ. τ. μ.).

φίας τῆς πράξης: ὅτι οἱ 'λαϊκὲς δοξασίαι' εἴτε οἱ δοξασίαι τοῦ τύπου τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν ἔχουν τὴν ἰσχυρὴν ὑλικῶν δυνάμεων. Τὰ λάθη ἐρμηνείας πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς διερεύνησης τῶν 'βρώμικων λουθαϊκῶν' συμφερόντων στάθηκαν πολλὰς φορές χοντροκομμένα καὶ κωμικά καὶ ἔχουν ἔτσι ἐπενεργήσει ἀρνητικὰ πάνω στὸ κύρος τῆς ἀρχικῆς θεωρίας. Χρειάζεται γι' αὐτὸ νὰ καταπολεμοῦμε τὸν οἰκονομισμὸ ὄχι μόνον στὴ θεωρία τῆς ἱστοριογραφίας ἀλλὰ ἐπίσης καὶ εἰδικὰ στὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ. Στὸ πεδίο αὐτὸ, τὸν ἀγῶνα μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ τὸν διεξάγουμε ἀναπτύσσοντας τὴν ἀντίληψη τῆς ἡγεμονίας, ὅπως ἀκριβῶς κάναμε κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τοῦ πολιτικοῦ κόμματος καὶ κατὰ τὴν πρακτικὴ ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς καθορισμένων πολιτικῶν κομμάτων (ἀγῶνας ἐναντίον τῆς θεωρίας τῆς λεγομένης διαρκοῦς ἐπαναστάσεως, στὴν ὁποία ἀντιπαρθέτονταν ἡ ἀντίληψη τῆς δημοκρατικῆς ἐπαναστατικῆς δικτατορίας, σημασία πού εἶχε ἡ ὑποστήριξη πού δόθηκε στὶς συνταγματικὲς ἰδεολογίες, κτλ.). Θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε μιὰν ἐρευνα πάνω στὶς κρίσεις πού διατυπώνονταν καθὼς ἀναπτύσσονταν σιγά-σιγά ὀρισμένα πολιτικὰ κινήματα, παίρνοντας ὡς ὑπόδειγμα τὸ κίνημα τοῦ Boulanger (ἀπὸ τὸ 1886 ὡς τὸ 1890 περίπου) ἢ τὴν ὑπόθεση Ντρέυφους ἢ ἄμεσα τὸ πραξικόπημα τῆς 2 τοῦ Δεκέμβρη (μιὰ ἀνάλυση τοῦ κλασσικοῦ βιβλίου γιὰ τὶς 2 τοῦ Δεκέμβρη¹ γιὰ νὰ μελετήσουμε ποιά σχετικὴ σημασία δίνεται ἐκεῖ στὸν ἄμεσο οἰκονομικὸ παράγοντα καὶ ποιά θέση ἔχει ἀντίθετα ἢ συγκριτικῶς μελέτη τῶν 'ἰδεολογιῶν'). Μπροστὰ σὲ τέτοια

1. *Ἡ 18η Μαρτυρία τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη* τοῦ Μάρξ (Σημ. τῆς Ἱταλ. Σύνταξης).

γεγονότα ό οικονομισμός αναρωτιέται ποιόν όφελει άμεσα ή πρωτοβουλία που έξετάζουμε, και άπαντάει μ' ένα συλλογισμό τόσο άπλοικό όσο και παράλογο. Όφελει άμεσα ένα όρισμένο τμήμα τής κυρίαρχης ομάδας και για νά μήν κάνεις λάθος, έκλέγεις κάθε φορά εκείνο τό τμήμα που έχει προφανώς έναν ρόλο προωθητικό και ρόλο έλέγχου πάνω στό σύνολο τών οικονομικών δυνάμεων. Μπορείς νά είσαι βέβαιος ότι δε λαθεύεις, γιατί άναγκαστικά, άν τό κίνημα που έξετάζεται πάρει τήν έξουσία, άργά ή γρήγορα τό προωθημένο τμήμα τής κυρίαρχης ομάδας θα καταλήξει νά έλέγχει τήν καινούργια κυβέρνηση και νά τήν κάνει όργανό τής για νά στρέψει πρός όφελός τής τόν κρατικό μηχανισμό.

Πρόκειται λοιπόν για ένα φτηνό άλάθητο, που όχι μόνο δέν έχει θεωρητική σημασία, αλλά έχει έλάχιστη πολιτική άξία και πρακτική άποτελεσματικότητα: γενικά γεννάει μονάχα ήθικολογικά κηρύγματα και άμέτρητα προσωπικά ζητήματα. "Όταν παράγεται ένα κίνημα του τύπου του Boulanger, ή άνάλυση θά έπρεπε νά διεξαχθει ρεαλιστικά σύμφωνα μέ αύτή τή γραμμή: 1) κοινωνικό περιεχόμενο τής μάζας που προσχωρεί στό κίνημα; 2) αύτή ή μάζα ποιά λειτουργία έχει στό συσχετισμό τών δυνάμεων που μεταβάλλεται, όπως τό άποδείχνει τό καινούργιο κίνημα μέ τήν ίδια του τή γέννηση; 3) οι διεκδικήσεις που οι επικεφαλής παρουσιάζουν και που βρίσκουν συγκατάθεση, ποιά σημασία έχουν πολιτικά και κοινωνικά; σε ποιές πραγματικές άπαιτήσεις άντιστοιχούν; 4) έξέταση τής συμφωνίας τών μέσων μέ τόν προβαλλόμενο σκοπό; 5) μόνο σε τελευταία άνάλυση, και παρουσιασμένη μέ μορφή πολιτική και όχι ήθικολογική, προβάλλει ή

υπόθεση ότι ένα τέτοιο κίνημα αναγκαστικά θα έκφυλι-
στεί και θα χρησιμεύσει σε έντελως διαφορετικούς σκο-
πούς απ' αυτούς που περιμένει το πλήθος των όπαδών.
Συχνά όμως αυτή η υπόθεση θεωρείται σά βεβαιότητα ά-
πό τὰ πρίν, όταν κανένα συγκεκριμένο στοιχείο (που να
παρουσιάζεται δηλαδή ολοφάνερο στον κοινό νοῦ και να
μη χρειάζεται 'έπιστημονική' έσωτερική ανάλυση) δέν ύ-
πάρχει ακόμα για να την ενισχύσει, έτσι που αυτή έμφα-
νίζεται σαν ήθικολογική κατηγορία για διπλοπροσωπία και
κακοπιστία ή για μικροπονηρία και βλακεία (για τους
όπαδούς). 'Ο πολιτικός άγώνας γίνεται έτσι μια σειρά από
προσωπικά γεγονότα ανάμεσα στο γνώστη των πραγμάτων
που βάζει το διάλογο στο μπουκάλι και σε κείνον που
χλευάζεται από τους ήγέτες του και δε θέλει να πειστεί
για την αγιάτρευτη ήλιθιότητά του. 'Εξάλλου, όσο αυτά
τά κινήματα δέν έχουν καταλάβει την έξουσία, μπορεί
πάντα να υποθέσει κανείς ότι θα χρεωκοπήσουν και μερικά
πραγματικά έχουν χρεωκοπήσει (ό ίδιος ό μπουλανζισμός
που χρεωκόπησε σαν τέτοιος και κατόπι συντρίφτηκε τε-
λειωτικά με το κίνημα Ντρεΰφους· το κίνημα του Giorgio
Valois, το κίνημα του στρατηγού Gaida)· η έρευνα λοι-
πόν πρέπει να κατευθυνθεί στον προσδιορισμό των στοι-
χείων δύναμης, αλλά επίσης των στοιχείων αδυναμίας που
αυτά περιέχουν έσωτερικά: η 'οικονομιστική' υπόθεση
διαπιστώνει ένα άμεσο στοιχείο δύναμης, δηλαδή ότι ύπάρ-
χει διαθέσιμη μια όρισμένη άμεση ή έμμεση οικονομική
συνεισφορά (μια μεγάλη έφημερίδα που υποστηρίζει το
κίνημα είναι κι αυτή μια έμμεση οικονομική συνεισφορά)
και τέρμα. 'Αλλά αυτό είναι πολύ λίγο. Και σ' αυτήν επί-
σης την περίπτωση η ανάλυση των διαφόρων βαθμών συσχε-
τισμού των δυνάμεων μπορεί ν' άποκορυφωθεί μονάχα στη
σφαίρα της ήγεμονίας και των ήθικοπολιτικών σχέσεων.

Ένα στοιχείο που πρέπει να προσθέσουμε σαν παράδειγμα από τις λεγόμενες θεωρίες της αδιαλλαξίας είναι η αυστηρή απόρριψη από άποψη αρχής των λεγομένων συμβιβασμών που έχει σά δευτερεύουσα εκδήλωση αυτό που μπορούμε να το ονομάσουμε 'φόβο των κινδύνων'. Τό ότι η απόρριψη, από άποψη αρχής των συμβιβασμών συνδέεται στενά με τον οικονομισμό είναι καθαρό, έφόσον η αντίληψη πάνω στην όποια θεμελιώνεται αυτή η απόρριψη δέ μπορεί να είναι άλλη από την άκλόνητη πεποίθηση ότι υπάρχουν για την ιστορική εξέλιξη, αντικειμενικοί νόμοι του ίδιου χαρακτήρα με τούς φυσικούς νόμους, με έπιπλέον την πίστη σε μιá μοιρολατρική τελεολογία που έχει παρόμοιο χαρακτήρα με τη θρησκευτική τελεολογία: άφοϋ οι εύνοιικές συνθήκες πρόκειται μοιραία να πραγματοποιηθούν και από αυτές να καθοριστούν, κατά τρόπο λιγάκι μυστηριώδη, γεγονότα παλιγγενεσίας, προκύπτει όχι μόνο τό άχρηστο αλλά και τό βλαβερό κάθε βουλευτικής πρωτοβουλίας που τείνει να προετοιμάσει αυτές τις καταστάσεις σύμφωνα μ' ένα σχέδιο. Πλάι σ' αυτές τις μοιρολατρικές πεποιθήσεις βρίσκεται ώστόσο η τάση να έμπιστεύονται 'άπό κεϊ και πέρα' τυφλά και χωρίς κριτήρια στη ρυθμιστική ικανότητα των όπλων πράγμα που δέν είναι τελείως στερημένο από κάποια λογική κ' έναν ειρμό, έφόσον θεωρούν ότι η επέμβαση της θέλησης είναι χρήσιμη για την καταστροφή, όχι για την άνοικοδόμηση (που βρίσκεται ήδη σε ένεργεια την ίδια τη στιγμή της καταστροφής). 'Η καταστροφή νοείται μηχανιστικά, όχι σαν καταστροφή - άνοικοδόμηση. Σε τέτοιους τρόπους σκέψης δέν παίρνεται υπόψη ό παράγοντας 'χρόνος' και δέν παίρνεται υπόψη, σε τελευταία άνάλυση,

ή ίδια ή 'οικονομία' με την έννοια ότι δεν κατανοείται πώς τα ιδεολογικά μαζικά γεγονότα βρίσκονται πάντοτε σε καθυστέρηση σε σχέση με τα οικονομικά μαζικά φαινόμενα και πώς γι' αυτό σε όρισμένες στιγμές ή αυτόματη παρόρμηση που οφείλεται στον οικονομικό παράγοντα καθυστερεί, παρεμποδίζεται ή και συντρίβεται στιγμιαία από παραδοσιακά ιδεολογικά στοιχεία· ότι γι' αυτό πρέπει να υπάρχει αγώνας συνειδητός και προδιατεθειμένος για να κάνει 'κατανοητές' τις απαιτήσεις της μαζικής οικονομικής κατάστασης, που μπορούν να έρχονται σε αντίθεση με τις κατευθύνσεις, που δίνουν οι παραδοσιακοί ηγέτες. Μια κατάλληλη πολιτική πρωτοβουλία είναι πάντοτε αναγκαία για ν' απελευθερωθεί ή οικονομική παρόρμηση από τα εμπόδια της παραδοσιακής πολιτικής, για να αλλάξει δηλαδή ή πολιτική ήγεςία όρισμένων δυνάμεων που είναι αναγκαίο να απορροφηθούν για να πραγματοποιηθεί ένας καινούργιος, όμοιογενής, χωρίς έσωτερικές αντιθέσεις ιστορικός οικονομικό - πολιτικός συνασπισμός, και μια που δυό 'όμοιες' δυνάμεις δέ μπορούν να συγχωνευθούν σε καινούργιο όργανισμό, παρά διαμέσου μιας σειράς συμβιβασμών ή με την δύναμη των όπλων, αν συνενωθούν σ' ένα επίπεδο σύμμαχίας ή αν ύποταχθεί ή μια στην άλλη με τον καταναγκασμό, τό ζήτημα είναι εάν ύπάρχει αυτή ή δύναμη και αν είναι 'παραγωγικό' να χρησιμοποιηθεί. "Αν ή ένωση δυό δυνάμεων είναι αναγκαία για να κατανακηθεί έτσι μια τρίτη, ή προσφυγή στα όπλα και στον καταναγκασμό (με την προύπόθεση ότι αυτά είναι διαθέσιμα) είναι μια μεθοδική καθαρή ύπόθεση και ή μοναδική συγκεκριμένη δυνατότητα είναι ό συμβιβασμός, μια που τη βία μπορούμε να τη χρησιμοποιήσουμε έναντιόν των έχθρών, όχι έναντιόν ενός

Πρόβλεψη και προοπτική

“Άλλο σημείο πού πρέπει να προσδιορίσουμε και να αναπτύξουμε είναι της ‘διπλής προοπτικής’ στην πολιτική δράση και την κρατική ζωή. Διάφοροι είναι οι βαθμοί όπου μπορεί να παρουσιαστεί ή διπλή προοπτική, από τούς πιο στοιχειώδεις μέχρι τούς πιο σύνθετους, αλλά πού μπορούν θεωρητικά να αναχθούν σε δυο βασικούς βαθμούς, πού αντίστοιχούν στη διπλή φύση του μακιαβελικού Κένταυρου, τη θηριώδη και την ανθρώπινη, της βίας και της συγκατάθεσης, της εξουσίας και της ήγemonίας, της βιαιότητας και της πολιτισμένης συμπεριφοράς, της άτομικής στιγμής και της γενικής στιγμής (της ‘Εκκλησίας’ και του ‘Κράτους’), της ζύμωσης και της προπαγάνδας, της τακτικής και της στρατηγικής, κτλ. Μερικοί έχουν περιορίσει τη θεωρία της ‘διπλής προοπτικής’ σε κάτι φτηνό και τετριμμένο σε τίποτε περισσότερο από δυο μορφές ‘άμεσότητας’ πού διαδέχεται ή μιιά την άλλη μηχανικά στο χρόνο, σε μεγαλύτερη ή μικρότερη ‘χρονική απόσταση’. Μπορεί αντίθετα να συμβεί ώστε όσο περισσότερο ή πρώτη ‘προοπτική’ είναι ‘άμεσότητα’, στοιχειωδέστατη, τόσο περισσότερο ή δεύτερη πρέπει να είναι ‘μακρυνή’ (όχι στο χρόνο, αλλά σε διαλεκτική σχέση), σύνθετη, ύψηλή, δηλαδή μπορεί να συμβεί όπως στην ανθρώπινη ζωή, όπου όσο περισσότερο ένα άτομο είναι αναγκασμένο να υπερασπίσει την άμεση φυσική ύπαρξή του, τόσο περισ-

σότερο υποστηρίζει και τοποθετείται με την άποψη όλων των σύνθετων και πιο ύψηλων αξιών του πολιτισμού και της ανθρωπιάς.

Είναι βέβαιο ότι προβλέπω σημαίνει μονάχα βλέπω καλά τὸ παρὸν και τὸ παρελθὸν σάν κίνηση : βλέπω καλά, δηλαδή διακρίνω με ἀκρίβεια τὰ βασικά και μόνιμα στοιχεία τῆς διαδικασίας. Ἄλλὰ εἶναι παράλογο νά σκεφτοῦμε μιὰ πρόβλεψη καθαρά 'ἀντικειμενική' "Ὅποιος κάνει τὴν πρόβλεψη, στὴν πραγματικότητα ἔχει ἓνα 'πρόγραμμα' τοῦ θέλει νά τὸ κάνει νά θριαμβεύσει και ἡ πρόβλεψη εἶναι ἀκριβῶς στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ θριάμβου. Αὐτὸ δέ σημαίνει ότι ἡ πρόβλεψη πρέπει πάντα νά εἶναι αὐθαίρετη και ἀδικαιολόγητη ἢ με καθαρή σκοπιμότητα. Μποροῦμε μάλιστα νά ποῦμε ότι μονάχα στὸ βαθμὸ ποῦ ἡ ἀντικειμενική πλευρὰ τῆς πρόβλεψης συνδέεται μ' ἓνα πρόγραμμα, ἀποκτάει αὐτὴ ἡ πλευρὰ ἀντικειμενικότητα : 1) διότι μονάχα τὸ πάθος δξύνει τὸ νοῦ και συνεργεῖ στὸ νά κάνει πιὸ καθαρή τὴ διαίσθηση 2) διότι, ἐφόσον ἡ πραγματικότητα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐφαρμογῆς τῆς ἀνθρώπινης θέλησης στὴν κοινωνία τῶν πραγμάτων (τοῦ μηχανικοῦ στὴ μηχανή) τὸ νά κάνουμε ἀφαίρεση κάθε βουλητικοῦ στοιχείου ἢ νά ὑπολογίζουμε τὴν ἐπέμβαση τῶν θελήσεων τῶν ἄλλων σὰ στοιχεῖο ἀντικειμενικὸ τοῦ γενικοῦ παιγνιδιοῦ ἀκρωτηριάζει τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Μόνον ὅποιος θέλει ἔντονα, προσδιορίζει τὰ ἀναγκαῖα στοιχεία γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς θέλησῆς του.

Γι' αὐτὸ, τὸ νά νομίζουμε ότι μιὰ ὀρισμένη ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμο και τὴ ζωὴ ἔχει ἀπὸ μόνη τῆς μιᾶν ἀνωτερότητα ἰκανότητας στὴν πρόβλεψη, εἶναι λάθος χοντροκομμένο, εἶναι μωρία και ἐπιπολαιότητα. Βέβαια μιὰ

άντιληψη γιά τόν κόσμο είναι σύμφυτη σέ κάθε πρόβλεψη και τó αν αύτή είναι μιά άσυναρτησία άύθαιρετων ένεργειών τής σκέψης ή ένα άύστηρό και μέ άλληλουχία δράμα δέν είναι χωρίς σημασία, αλλά τή σημασία άκριβώς τήν άποκτá μέσα στο ζωντανό μυαλό αύτου πού κάνει τήν πρόβλεψη και τή ζωογονεί μέ τήν ίσχυρή του θέληση. Αυτό φαίνεται από τις προβλέψεις πού κάνουν οι λεγόμενοι 'άμερόληπτοι': είναι γεμάτες από νωθρότητα, λεπτές μικρολογίες, συμπερασματικές κομπόδιες. Μόνον ή ύπαρξη μέσα στον 'προβλέποντα' ενός προγράμματος γιά πραγματοποίηση τόν κάνει ώστε νά κρατιέται στο ύσειώδες, στα στοιχεία εκείνα πού όντας 'όργανώσιμα' έπιδεικτικά κατεύθυνσης ή παρέκκλισης, είναι στην πραγματικότητα μόνον αυτά προβλέψιμα. Αυτό βρίσκεται σέ αντίθεση μέ τó συνηθισμένο τρόπο πού έξετάζεται τó ζήτημα. Θεωρείται γενικά ότι κάθε πράξη πρόβλεψης προϋποθέτει τόν προσδιορισμό νόμων κανονικότητας τού τύπου τών νόμων τών φυσικών έπιστημών. 'Αλλά έπειδή αύτοι οι νόμοι δέν ύπάρχουν μέ τήν άπόλυτη και τήν μηχανική έννοια πού ύποτίθεται, δέν παίρνονται ύπόψη οι θελήσεις τών άλλων και δέν 'προβλέπεται' ή έφαρμογή τους. Γι' αύτό οικοδομούνται πάνω σέ μιά ύπόθεση άύθαιρετη και όχι πάνω στην πραγματικότητα.

'Ο 'ύπερβολικός' (και έπομένως έπιφανειακός και μηχανικός) πολιτικός ρεαλισμός φτάνει συχνά στο νά βεβαιώνει ότι ό πολιτικός άνδρας πρέπει νά ενεργεί μόνάχα μέσα στα πλαίσια τής 'έγκυρης πραγματικότητας', νά μήν ενδιαφέρεται γιά τó 'πώς πρέπει νά είναι τά πράγματα' αλλά μόνον γιά τó 'πώς είναι'. Αυτό θά σήμαινε ότι ό πολιτικός δέ πρέπει νά έχει προοπτικές πού νά πηγαίνουν

μακρύτερα από τη μύτη του. Τò λάθος αυτό οδήγησε τόν Paolo Trepes νά βρεί τόν 'άληθινό πολιτικό' στόν Guicciardini και όχι στόν Μακιαβέλη.

Είναι ανάγκη νά κάνουμε διάκριση όχι μόνο ανάμεσα σέ 'διπλωμάτη' και 'πολιτικό', αλλά και ανάμεσα σέ επιστήμονα τῆς πολιτικῆς και σέ πολιτικό πού δρᾷ. Ὁ διπλωμάτης δέ μπορεῖ παρά νά κινεῖται μόνον μέσα στήν ἐγκυρη πραγματικότητα, γιατί ἡ εἰδική του δραστηριότητα δέ βρίσκεται στό νά δημιουργεῖ καινούργιες ἰσορροπίες, ἀλλά στό νά διατηρεῖ μέσα σέ ὀρισμένα νομικά πλαίσια μιάν ὑπάρχουσα ἰσορροπία. Ἔτσι και ὁ ἐπιστήμονας ὀφείλει ἐπίσης νά κινεῖται μόνο μέσα στήν ἐγκυρη πραγματικότητα, στό βαθμό πού εἶναι μόνο ἐπιστήμονας. Ἀλλά ὁ Μακιαβέλης δέν εἶναι ἕνας σκέτος ἐπιστήμονας: εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού ἀνήκει σέ μιὰ πλευρά, μέ ἰσχυρά πάθη, ἕνας πολιτικός σέ δράση, πού θέλει νά δημιουργήσει καινούργιους συσχετισμούς δυνάμεων και πού γι' αὐτό δέ μπορεῖ παρά νά ἀσχολεῖται μέ τὸ 'πῶς πρέπει νά εἶναι τὰ πράγματα', φυσικά όχι μέ τὴν ἠθικολογικὴ ἔννοια. Τὸ ζήτημα ἐπομένως δέν πρέπει νά τὸ τοποθετοῦμε μέ αὐτὸ τὸν τρόπο, γιατί εἶναι πιὸ σύνθετο: χρειάζεται δηλαδή νά δοῦμε ἂν τὸ 'πῶς πρέπει νά εἶναι τὰ πράγματα' εἶναι ἕνα σχῆμα αὐθαίρετο ἢ ἀναγκαῖο, ἂν εἶναι συγκεκριμένη θέληση ἢ ἀβουλία, εὐσεβῆς πόθος, ἔρωτας τοῦ νεφελώδους. Ὁ πολιτικός σέ δράση εἶναι ἕνας δημιουργός, ἕνας διεγέρτης, ἀλλά οὔτε δημιουργεῖ ἀπὸ τὸ μηδέν, οὔτε κινεῖται μέσα στό θολὸ κενὸ τῶν ἐπιθυμιῶν και τῶν ὀνείρων του. Βασίζεται πάνω στήν ἐγκυρη πραγματικότητα, ἀλλά τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἐγκυρη πραγματικότητα; Εἶναι ἴσως κάτι στατικό και ἀκίνητο ἢ μᾶλλον ἕνας συσχετισμὸς δυνάμεων σέ συνεχὴ κί-

νηση και αλλαγή Ισορροπίας; "Όταν χρησιμοποιεῖς τὴ θέ-
ληση γιὰ νὰ δημιουργήσεις μιὰ καινούργια Ισορροπία δυ-
νάμεων πού πραγματικά υπάρχουν και δροῦν, στηριζόμε-
νος ἐπάνω σὲ κείνη τὴν καθορισμένη δύναμη πού θεωρεῖ-
ται προοδευτικὴ, και ἰσχυροποιώντας τὴν γιὰ νὰ τὴν κά-
νεις νὰ θριαμβεύσει, σημαίνει πάντα ὅτι κινεῖσαι στὸ ἔδα-
φος τῆς ἐγκυρης πραγματικότητας, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν κυ-
ριαρχήσεις και νὰ τὴν ξεπεράσεις (ἢ νὰ συμβάλεις σ' αὐτὸ).
Τὸ ' πῶς πρέπει νὰ εἶναι τὰ πράγματα ' εἶναι ἄρα κάτι τὸ
συγκεκριμένο, εἶναι μάλιστα ἡ μοναδικὴ ρεαλιστικὴ και
ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητας εἶναι μόνον ἱστο-
ρία σὲ δράση και φιλοσοφία σὲ δράση, μόνον πολιτικὴ.

Ἡ ἀντιπαράθεση Σαβοναρόλα - Μακιαβέλη δὲν εἶναι
ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸ εἶναι και στὸ πρέπει νὰ εἶ-
ναι (ὅλη ἡ παράγραφος τοῦ Russo πάνω σ' αὐτὸ τὸ ση-
μεῖο εἶναι καθαρὴ φιλολογία), ἀλλὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ πρέ-
πει νὰ εἶναι: ἀνάμεσα στὸ ἀφηρημένο και νεφελῶδες τοῦ
Σαβοναρόλα και τὸ ρεαλιστικὸ τοῦ Μακιαβέλη, ρεαλιστικὸ
παρόλο πού δὲν ἔγινε ἄμεση πραγματικότητα, ἐφόσον δὲ
μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ἀπὸ ἓνα ἄτομο ἢ ἓνα βιβλίο
ν' ἀλλάξουν τὴν πραγματικότητα μὰ μονάχα νὰ τὴν ἐρμη-
νέψουν και νὰ ὑποδείξουν τὴ δυνατὴ κατεύθυνση τῆς δρά-
σης. Τὸ ὄριο και ἡ στενότητα τοῦ Μακιαβέλη βρίσκονται
μόνο στὸ ὅτι αὐτὸς ἦταν ἓνας 'ιδιώτης', ἓνας συγγρα-
φέας, και ὄχι ὁ ἀρχηγὸς ἑνὸς κράτους ἢ ἑνὸς στρατεύμα-
τος πού εἶναι πάλι μεμονωμένο πρόσωπο ἀλλὰ ἔχει στὴ
διάθεσή του τίς δυνάμεις ἑνὸς κράτους ἢ ἑνὸς στρατεύμα-
τος και ὄχι μόνον στρατεύματα στὰ λόγια. Οὔτε γι' αὐτὸ
μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Μακιαβέλης ὑπῆρξε κι αὐτὸς
ἓνας 'ἀφοπλισμένος προφήτης': θὰ κάναμε πολὺ φτηνὸ

πνεῦμα. Ὁ Μακιαβέλης δὲ λέει ποτὲ ὅτι σκέπτεται ἢ ὅτι ἔχει τὴν πρόθεση αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ ἀλλάξει τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μόνον νὰ δείξει συγκεκριμένα πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσουν οἱ ἱστορικές δυνάμεις γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικές.

Ἐνάλυση τῶν καταστάσεων Συσχετισμὸς δυνάμεων

Ἡ μελέτη τοῦ πῶς πρέπει νὰ ἀναλύουμε τίς 'καταστάσεις', δηλαδὴ πῶς πρέπει νὰ προσδιορίζουμε τοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς στὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὴν ὕλη σὲ μιὰ στοιχειώδη ἐκθεση πολιτικῆς καὶ τέχνης, ἂν τὴν ἐννοήσουμε ὡς ἓνα σύνολο ἀπὸ πρακτικὸς κανόνες ἐρευνας καὶ ἀπὸ ἰδιαιτέρες παρατηρήσεις χρήσιμες γιὰ νὰ ξυπνήσουν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐγκυρη πραγματικότητα καὶ νὰ προκαλέσουν πολιτικές διαισθήσεις πρὸ ἀκριβεῖς καὶ πρὸ ρωμαλέες. Μαζὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ἡ ἐκθεση αὐτοῦ πού πρέπει νὰ ἐννοοῦμε στὴν πολιτικὴ ὅταν μιλάμε γιὰ στρατηγικὴ καὶ τακτικὴ, γιὰ στρατηγικὸ 'σχέδιο', γιὰ προπαγάνδα καὶ ζύμωση, γιὰ ὀργανωτικὸ πρόβλημα ἢ γιὰ ἐπιστήμη τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς διοίκησης στὴν πολιτικὴ.

Τὰ στοιχεῖα ἐμπειρικής παρατήρησης πού ἐκτιθενται συνήθως φύρδην - μίγδην στὶς πραγματεῖες πολιτικῆς ἐπιστήμης (μποροῦμε νὰ πάρουμε ὡς παράδειγμα τὸ ἔργο τοῦ G. Mosca *Elementi di Scienza politica*), θὰ ἔπρεπε, στὸ μέτρο πού δὲν εἶναι ζητήματα ἀφηρημένα ἢ στηριγμένα στὸν ἀέρα, νὰ βροῦν τὴ θέση τους στοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, ἀρχίζοντας ἀπὸ

τις σχέσεις τῶν διεθνῶν δυνάμεων (ὅπου θὰ ἔβρισκαν τὴ θέση τους οἱ σημειώσεις πού ἔχω γράψει γιὰ τὸ τί εἶναι μιὰ μεγάλη δύναμη, γιὰ τίς συνενώσεις κρατῶν σὲ συστήματα ἡγεμονίας καὶ ἐπομένως γιὰ τὴν ἀντίληψη τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς κυριαρχίας σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς μικρὲς καὶ μεσαῖες δυνάμεις) γιὰ νὰ περάσουμε στὶς κοινωνικὲς ἀντικειμενικὲς σχέσεις, δηλαδὴ στὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, στὸν πολιτικὸ καὶ κομματικὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων (συστήματα ἡγεμονίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κράτους) καὶ στὶς ἄμεσες πολιτικὲς σχέσεις (εἶτε τίς 'δυνάμει' στρατιωτικὲς).

Οἱ διεθνεῖς σχέσεις προηγούνται ἢ ἀκολουθοῦν (λογικὰ) τίς βασικὲς οικονομικὲς σχέσεις; Ἀναμφισβήτητα ἀκολουθοῦν. Κάθε ὀργανικὴ ἀνανέωση τῆς δομῆς ἀλλάζει ὀργανικὰ τίς ἀπόλυτες καὶ σχετικὲς διεθνεῖς σχέσεις διαμέσου τῶν τεχνικοστρατιωτικῶν ἐκφράσεών τους. Ἐπίσης καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέση ἑνὸς ἔθνικοῦ κράτους δὲν προηγεῖται ἀλλὰ ἀκολουθεῖ (λογικὰ) τίς διαρθρωτικὲς ἀλλαγές, ἐπενεργώντας ἐπίσης σ' ἓνα ὀρισμένο μέτρο πάνω σ' αὐτὲς (στὸ μέτρο ἀκριβῶς πού τὰ ἐποικοδομήματα ἐπενεργοῦν πάνω στὴ δομὴ, ἢ πολιτικὴ πάνω στὴν οἰκονομία, κτλ.). Ἐξάλλου οἱ διεθνεῖς σχέσεις ἐπενεργοῦν παθητικὰ καὶ ἐνεργητικὰ πάνω στὶς πολιτικὲς σχέσεις (σχέσεις ἡγεμονίας τῶν κομμάτων). Ὅσο περισσότερο ἡ ἄμεση οικονομικὴ ζωὴ ἑνὸς ἔθνους εἶναι ὑποταγμένη στὶς διεθνεῖς σχέσεις, τόσο περισσότερο ἓνα κόμμα ἀντιπροσωπεύει αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ τὴν ἐκμεταλλεύεται γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀντίπαλων κομμάτων (ὡς θυμηθοῦμε τὸν περίφημο λόγο τοῦ Nitti γιὰ τὴν ἀδύνατη τεχνικὰ Ἰταλικὴ ἐπανάσταση!). Ἀπ' αὐτὴ τὴ σειρά τῶν γε-

γονότων μπορούμε να φτάσουμε στο συμπέρασμα ότι συχνά το λεγόμενο 'ξενικό κόμμα' δεν είναι ακριβώς εκείνο που υποδεικνύεται συνήθως σαν τέτοιο, αλλά ακριβώς το πιδό έθνικιστικό κόμμα, που στην πραγματικότητα περισσότερο από το ότι αντιπροσωπεύει τήν ύποταγή και τήν ίδιας τής χώρας του, αντιπροσωπεύει τήν ύποταγή και τήν οικονομική της ύποδούλωση στα ήγεμονικά έθνη ή σε μια ομάδα από ήγεμονικά έθνη¹.

Τό πρόβλημα τών σχέσεων ανάμεσα σε δομή και έποικοδομήματα είναι αυτό που πρέπει να τό τοποθετήσουμε με ακρίβεια και να τό λύσουμε για να φτάσουμε σε μια σωστή ανάλυση τών δυνάμεων που δροϋν στην Ιστορία μιās όρισμένης περιόδου και να προσδιορίσουμε τό συσχετισμό τους. Χρειάζεται να κινηθούμε μέσα στο χώρο δύο άρχων: 1) ότι καμμιά κοινωνία δε βάζει στον έαυτό της καθήκοντα που για τή λύση τους δεν υπάρχουν ακόμα οι αναγκαίοι και έπαρκεις όροι ή δε βρίσκονται τουλάχιστο στο δρόμο τής εμφάνισης και ανάπτυξης· 2) ότι καμμιά κοινωνία δεν εξαφανίζεται και δεν μπορεί να αντικατασταθεί άν ή προηγούμενη δεν έχει αναπτύξει όλες τις μορφές ζωής που είναι σύμφυτες με τις σχέσεις της². Αν σκεφτούμε πάνω σ' αυτούς τους δύο κανόνες, μπορούμε να καταλήξουμε

1. Ένας ύπαιγιμός γι' αυτό τό διεθνές στοιχείο που είναι 'κατασταλτικό' για τις έσωτερικές δυνάμεις βρίσκεται στα άρθρα που δημοσίεψε ό G. Volpe στο «Corriere della Sera» στις 22 και 23 Μαρτίου 1932.

2. «Ένας κοινωνικός σχηματισμός δεν εξαφανίζεται, προτού αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις όποιες αυτός είναι έπαρκής, και δεν παίρνουν τή θέση του καινούργιες άνώτερες

στην ανάπτυξη μιᾶς σειράς άλλων ἀρχῶν ἱστορικῆς μεθοδολογίας. Πάντως κατὰ τὴ μελέτη μιᾶς δομῆς χρειάζεται νὰ διακρίνουμε τὶς ὀργανικὲς κινήσεις (σχετικὰ μόνιμες) ἀπὸ τὶς κινήσεις ποὺμποροῦμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε 'τῆς συγκυρίας' (καὶ παρουσιάζονται σὰν εὐκαιριακὲς, ἄμεσες, σχεδὸν τυχαῖες). Τὰ φαινόμενα συγκυρίας ἐξαρτιόνται ἀσφαλῶς κι αὐτὰ ἀπὸ ὀργανικὲς κινήσεις, ἀλλὰ ἡ σημασία τους δὲν ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ ἀξία: δίνουν τὴν εὐκαιρία γιὰ πολιτικὴ κριτικὴ ἀποσπασματικὴ καὶ ἐφήμερη ποὺ ἀφορᾷ τὶς μικρὲς ὀμάδες διευθυνόντων καὶ τὶς προσωπικότητες ποὺ ἔχουν τὴν ἄμεση εὐθύνη τῆς ἐξουσίας. Τὰ ὀργανικὰ φαινόμενα ἐπιτρέπουν μιὰ κριτικὴ ἱστορικοκοινωνικὴ, ποὺ ἀφορᾷ τὶς μεγάλες ὀμάδες, πέρα ἀπὸ τὰ ἄμεσα ὑπεύθυνα πρόσωπα, καὶ πέρα ἀπὸ τὸ διευθυντικὸ προσωπικὸ. Ὅταν μελετᾶμε μιὰν ἱστορικὴ περίοδο φανερώνεται ἡ μεγάλη σημασία αὐτῆς τῆς διάκρισης. Διαπιστώνεται μιὰ κρίση ποὺ πολλὰς φορὲς παρατείνεται γιὰ δεκαετίες. Αὐτὴ ἡ ἐξαιρετικὴ διάρκεια σημαίνει ὅτι μέσα στὴ δομὴ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ (ἔχουν ὀριμάσει) ἀγιάτρευτες ἀντιφάσεις καὶ ὅτι οἱ πολιτικὲς δυνάμεις ποὺ ἐνεργοῦν θετικὰ γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ὑπεράσπιση τῆς ἰδίας τῆς δομῆς προσπαθοῦν πάντοτε νὰ τὶς γιαιτρέψουν

σχέσεις παραγωγῆς, προτοῦ οἱ ὕλικοι ὄροι ὑπαρξῆς αὐτῶν τῶν τελευταίων ὀριμάσουν μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς παλιᾶς κοινωνίας. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνθρωπότητα βάζει μπροστὰ τῆς μόνον ἐκεῖ τὰ καθήκοντα ποὺμπορεῖ νὰ λύσει: ἂν παρατηρήσουμε μὲ περισσότερὴ ἀκρίβεια θὰ βροῦμε πάντα ὅτι τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα γεννιέται μόνον ἐκεῖ ποὺ οἱ ὕλικοι ὄροι τῆς λύσης τοῦ ὑπάρχουν ἤδη ἢ τοὐλάχιστο βρίσκονται στὴ διαδικασία τῆς δημιουργίας τους» (*Mars, Εἰσαγωγή στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*).

μέσα σέ όρισμένα όρια και νά τις ξεπεράσουν. Αύτές οι αδιάκοπες και επίμονες προσπάθειες (γιατί καμμιά κοινωνική μορφή δέ θά θελήσει ποτέ νά όμολογήσει ότι είναι ξεπερασμένη) διαμορφώνουν τό έδαφος του 'περιστασιακού' πάνω στό όποιο όργανώνονται οι άνταγωνιστικές δυνάμεις πού τείνουν νά αποδείξουν (απόδειξη πού σέ τελευταία ανάλυση τελεσφορεϊ και είναι 'άληθινή' μονάχα άν γίνεται καινούργια πραγματικότητα, άν θριαμβέψουν οι άνταγωνιστικές δυνάμεις, αλλά εξελίσσεται άμεσα σέ μιá σειρά από ιδεολογικές, θρησκευτικές, πολιτικές, νομικές, κτλ. πολεμικές, πού ό συγκεκριμένος τους χαρακτήρας μπορεί νά εκτιμηθεϊ από τό μέτρο πού γίνονται πειστικές και διαταράσσουν τήν προϋπάρχουσα διάταξη τών κοινωνικών δυνάμεων) ότι υπάρχουν ήδη οι άναγκαίοι και έπαρκείς όροι έτσι πού καθορισμένα καθήκοντα νά μπορούν και έπομένως νά πρέπει νά λυθοϋν ιστορικά (πρέπει, διότι κάθε λιποψυχία στό ιστορικό καθήκον αύξάνει τήν άναγκαία άταξία και προετοιμάζει μεγαλύτερες καταστροφές).

Τό λάθος πού γίνεται συχνά στις ιστορικοπολιτικές ανκλύσεις βρίσκεται στό ότι δέν ξέρουν νά βροϋνε τή σωστή σχέση άνάμεσα σ' αύτή πού είναι όργανική και σ' αύτή πού είναι περιστασιακή: καταλήγουν έτσι είτε νά χαρακτηρίζουν σαν άμεσα δραστήριες, αίτίες πού αντίθετα όρουν έμμεσα, είτε νά βεβαιώνουν ότι οι άμεσες αίτίες είναι οι μόνες δραστικές αίτίες: στή μιá περίπτωση ύπάρχει ή ύπερβολή του 'οικονομισμού' ή του σχολαστικού δογματισμού: στήν άλλην ή ύπερβολή του 'ιδεολογισμού': στή μιá περίπτωση ύπερεκτιμούνται οι μηχανικές αίτίες, στήν άλλη, εξαιρείται τό θεληματικό και άτομικό στοιχείο.

Ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ κινήσεις καί γεγονότα ὀργανικά καί 'κινήσεις' καί γεγονότα 'συγκυρίας' ἢ περιστασιακά πρέπει νά ἐφαρμόζεται σέ ἄλλους τούς τύπους καταστάσεων, ὄχι μόνο σ' αὐτές ὅπου πραγματοποιεῖται μιὰ ἐξέλιξη ὀπισθοδρομική ἢ ὀξείας κρίσης, ἀλλά καί σ' αὐτές ὅπου πραγματοποιεῖται μιὰ ἐξέλιξη προοδευτική ἢ εὐμερίας καί σ' αὐτές ὅπου πραγματοποιεῖται μιὰ ἀποτελεμάτωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ὁ διαλεκτικός δεσμός ἀνάμεσα στίς δύο τάξεις κίνησης καί ἄρα ἔρευνας δύσκολα προσδιορίζεται μέ ἀκρίβεια· καί ἂν τὸ λάθος εἶναι σοβαρὸ στὴν ἱστοριογραφία, γίνεται ἀκόμα σοβαρότερο στὴν πολιτικὴ τέχνη ὅταν πρόκειται ὄχι νά ξανακτιστεῖ ἡ ἱστορία τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ νά κτιστεῖ ἡ ἱστορία τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος¹: οἱ προσωπικὲς ἐπιθυμίες καί τὰ ἀρ-

1. Ἡ μὴ ἐξέταση τῆς ἄμεσης στιγμῆς τοῦ 'συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων' συνδέεται μέ ὑπολείμματα τῆς χυδαίας φιλελεύθερης ἀντίληψης, πού μιὰ ἐκδήλωσή της εἶναι ὁ συνδικαλισμὸς πού πιστεῦσε πὼς εἶναι πιὸ προχωρημένος ἐνῶ ἔκανε στὴν πραγματικότητα ἕνα βῆμα πρὸς τὰ πίσω. Πραγματικὰ ἡ χυδαία φιλελεύθερη ἀντίληψη δίνοντας σημασία στὸ συσχετισμὸ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού εἶναι ὀργανωμένες μέ τίς διάφορες μορφές κόμματος (ἀναγνωστές ἐφημερίδας, κοινοβουλευτικὲς καί τοπικὲς ἐκλογές, μαζικὴ ὀργάνωση τῶν κομμάτων καί τῶν συνδικάτων μέ τὴ στενὴ ἔννοια) ἦταν πιὸ προχωρημένη ἀπὸ τὸ συνδικαλισμὸ πού ἔδινε πρωταρχικὴ σημασία στὴ βασικὴ ὀικονομικο-κοινωνικὴ σχέση καί μόνον σ' αὐτήν. Ἡ χυδαία φιλελεύθερη ἀντίληψη ἔπαιρνε σιωπηρὰ ὑπόψη της καί μιὰ τέτοια σχέση (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τόσες ἐνδείξεις) ἀλλὰ ἐπέμενε περισσότερο πάνω στὸ συσχετισμὸ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού ἦταν μιὰ ἔκφραση τοῦ ἄλλου καί στὴν πραγματικότητα τὸ περιεῖχε. Αὐτὰ τὰ ὑπολείμματα τῆς χυδαίας φιλελεύθερης ἀντίληψης μποροῦνε ν' ἀνιχνευτοῦνε σὲ μιὰ ὀλόκληρη σειρὰ ἀπὸ πραγματεῖες πού λένε ὅτι συνδέονται μέ τὴ φιλοσοφία τῆς πράξης καί δημιουργοῦσαν παιδιδαστικὲς μορφές αἰσιοδοξίας καί ἀνοησίας.

νητικά και άμεσα προσωπικά πάθη αποτελούν την αιτία του λάθους στο βαθμό που αυτά υποκαθιστούν την αντικειμενική και άμερόληπτη ανάλυση, και αυτό συμβαίνει όχι σά συνειδητό 'μέσο' για παρακίνηση σε δράση αλλά σάν αυτοεξαπάτηση. 'Η έχιδνα, και σ' αυτήν επίσης την περίπτωση, θαγκάνει τόν τσαφλατάνο, η ό δημαγωγός είναι τó πρώτο θύμα τής δημαγωγίας του.

Αυτά τά μεθοδολογικά κριτήρια μπορούν ν' αποκτήσουν όλη τή σημασία τους με όλοφάνερο και διδακτικό τρόπο, αν εφαρμοστούν στην εξέταση τών συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων. Θα μπορούσε αυτό νά γίνει έπιφιλώς για τά γεγονότα που ξετυλίχτηκαν στη Γαλλία από τó 1789 ως τó 1870. Μοϋ φαίνεται ότι για μεγαλύτερη σαφήνεια τής άποψης είναι άκριβώς άναγκαίο νά δοϋμε στο σύνολό της τήν περίοδο αυτή. Πραγματικά μόνο στο 1870 - 71 με τήν προσπάθεια τής Κομμούνας έξαντλούνται ιστορικά όλοι οι σπόροι που γενήθηκαν τó 1789, δηλαδή όχι μόνο η καινούργια τάξη που άγωνίζεται για τήν έξουσία νικάει τούς εκπροσώπους τής παλιās κοινωνίας που δέ θέλει νά όμολογήσει ότι είναι άποφασιστικά ξεπερασμένη, αλλά νικάει επίσης και τίς νεότερες ομάδες που υποστηρίζουν πώς είναι πια ξεπερασμένη η νέα δομή που βγήκε από τήν άνατροπή που άρχισε τó 1789 και άποδείχνει έτσι πώς είναι ζωτική όταν άντιμετωπίζει τόσο τó παλιό όσο και τó νεότατο. 'Εξάλλου με τó 1870 - 71 χάνει τήν άποτελεσματικότητά του τó σύνολο τών άρχων τής πολιτικής στρατηγικής και τακτικής που γενήθηκαν πρακτικά τó 1789 και άναπτύχθηκαν ιδεολογικά γύρω στο '48 (αυτές που συνοψίζονται στη φόρμουλα τής ' διαρ-

κοῦς ἐπανάστασης¹. Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά μελετήσουμε τί ποσοστό ἀπ' αὐτῆ τῆ φόρμουλα πέρασε στή στρατηγική τοῦ Mazzini — π. χ. γιά τὴν ἐξέγερση τοῦ Μιλάνου τὸ 1853 — καὶ ἂν αὐτὸ συνέβηκε συνειδητὰ ἢ ὄχι). "Ἐνα στοιχεῖο πού δείχνει τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἀπόψης εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἱστορικοὶ δὲν εἶναι καθόλου σύμφωνοι (καὶ θά ἦταν ἀδύνατο νά εἶναι) στὸν προσδιορισμὸ τῶν ὀρίων ἐκείνης τῆς ομάδας γεγονότων πού ἀποτελοῦν τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Γιά μερικοὺς (π. χ. γιά τὸν Salvemini) ἡ ἐπανάσταση ὀλοκληρώθηκε στὸ Valmy : ἡ Γαλλία δημιούργησε τὸ καινούργιο κράτος καὶ μπόρεσε νά ὀργανώσει τὴν πολιτικοστρατιωτικὴ δύναμη πού θά ἐπικυρώσει καὶ θά ὑπερασπίσει τὴν ἔδαφικὴ τῆς κυριαρχία. Γι' ἄλλους ἡ Ἐπανάσταση συνεχίζει μέχρι τὸ τέλος τοῦ Τερμιντόρ, μάλιστα αὐτοὶ μιλάνε γιά περισσότερες ἐπαναστάσεις (ἡ 10ῃ Αὐγούστου ἦταν ὑποτίθεται μιὰ ξεχωριστὴ ἐπανάσταση, κτλ.)². Ὁ τρόπος ἐρμηνείας τοῦ Τερμιντόρ καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ναπολέοντα προσφέρει τίς πιὸ ἐντονες ἀντιφάσεις : πρόκειται γιά ἐπανάσταση ἢ γιά ἀντεπανάσταση; Γιά ἄλλους ἡ ἱστορία τῆς ἐπανάστασης συνεχίζεται μέχρι τὸ 1830, 1848, 1870 καὶ τέλος μέχρι τὸν παγκόσμιο πόλεμο τοῦ 1914. Σ' ὅλες αὐτές τίς ἀπόψεις ὑπάρχει ἓνα μέρος ἀλλή-

1. Ὁ ὅρος διαρκῆς ἐπανάσταση χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἀπὸ τὸ Γκράμσι γιά νά δείξει τὴν λαθεμένη ἐρμηνεία πού ἔδωσε ὁ Τρότσκι (δηλαδὴ πολιτικὴ ἀνατροπὴ πραγματοποιούμενη ἀπὸ μιὰ μειοψηφία χωρὶς τὴν ὑποστήριξη τῶν μεγάλων μαζῶν) σ' αὐτῆ τῆ φόρμουλα τοῦ Karl Marx. Γι' αὐτὸ ὁ συγγραφέας τὴν ἔχει βάλει μέσα εἰσαγωγικά.

2. Πρὸβλ. *La Révolution française* τοῦ A. Mathiez στή συλλογὴ A. Colin.

θειας. Πραγματικά οι έσωτερικές αντίθεσεις τῆς γαλλικῆς κοινωνικῆς δομῆς πού αναπτύχθηκαν μετά τὸ 1789 βρίσκουν μιὰ σχετική τους σύνθεση μόνο μὲ τὴν τρίτη δημοκρατία καὶ ἡ Γαλλία ἔχει ἐξήντα χρόνια ἰσοροπημένης πολιτικῆς ζωῆς ὕστερα ἀπὸ ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ ἀνατροπῆς κατὰ κύματα πού μεγαλώνουν: 1789, '94, '99, 1804, '15, '30, '48, '70. Ἀκριβῶς ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν 'κυμάτων' πού ἔχουν διαφορετικὴ περίοδο εἶναι πού ἐπιτρέπει νὰ ἀνασυγκροτήσουμε τίς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ δομὴ καὶ ἐποικοδομήματα ἀπ' τὴ μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη τῆς ὀργανικῆς κίνησης καὶ τῆς κίνησης συγκυρίας τῆς δομῆς. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πάντως ὅτι τὴ διαλεκτικὴ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὶς δυὸ μεθοδολογικὲς ἀρχές πού διατυπώσαμε στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς σημείωσης μποροῦμε νὰ τὴν βροῦμε μέσα στὴν πολιτικο-ἱστορικὴ φόρμουλα τῆς διαρκοῦς ἐπανάστασης.

Μιὰ πλευρὰ τοῦ ἴδιου προβλήματος εἶναι τὸ λεγόμενο ζήτημα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων. Διαβάζουμε συχνὰ μέσα στὶς ἱστορικὲς ἀφηγήσεις τὴ γενικὴ ἔκφραση, 'συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων εὐνοϊκὸς ἢ δυσμενὴς γιὰ τούτη ἢ ἐκείνη τὴν τάση'. Ἔτσι ἀφηρημένα, ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖ τίποτα ἢ σχεδὸν τίποτα, διότι δὲν κάνει ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνει τὸ γεγονός πού πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε, τὴ μιὰ φορὰ σὰ γεγονός καὶ τὴν ἄλλη σὰ νόμο ἀφηρημένο καὶ σὰν ἐξήγηση. Τὸ θεωρητικὸ λάθος βρίσκεται λοιπὸν στὸ ὅτι δίνεται ἕνας κανόνας ἐρευνας καὶ ἐρμηνείας σὰν 'ἱστορικὴ αἰτία'.

Ἄστωσο στὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων χρειάζεται νὰ διακρίνουμε διάφορες στιγμὲς ἢ βαθμοὺς πού βασικὰ εἶναι αὐτοί:

1) "Ένας συσχετισμός κοινωνικών δυνάμεων πού συνδέεται στενά με τη δομή, πού είναι άντικειμενικός, άνεξάρτητος από τη θέληση τών ανθρώπων, πού μπορεί να μετρηθεί με τὰ συστήματα τών θετικών ή τών φυσικών έπιστημών. Πάνω στη βάση του βαθμού άνάπτυξης τών υλικών δυνάμεων τής παραγωγής υπάρχουν οι κοινωνικοί σχηματισμοί πού καθένας τους άντιπροσωπεύει μιά λειτουργία και έχει μιά δεδομένη θέση μέσα στην ίδια την παραγωγή. Η σχέση αυτή είναι πού άποτελεί μιά πραγματικότητα πού δέν επιδέχεται άλλαγή: κανένας δέ μπορεί ν' αλλάξει τόν αριθμό τών έπιχειρήσεων και όσων έξαρτούνται άπ' αυτές, τόν αριθμό τών πόλεων με τό δεδομένο πληθυσμό τους κτλ. Αυτή ή βασική διάταξη έπιτρέπει να μελετήσουμε άν υπάρχουν μέσα στην κοινωνία οι άναγκαίοι και έπαρκείς όροι για έναν μετασχηματισμό της, έπιτρέπει δηλαδή να έλέγχουμε τό βαθμό του ρεαλισμού και του πραγματοποιήσιμου τών διαφόρων ιδεολογιών πού γεννήθηκαν στό ίδιο τό έδαφος της, στό έδαφος τών άντιφάσεων πού ή διάταξη αυτή έχει γενήσει κατά την άνάπτυξή της.

2) Μιά διαδοχική στιγμή είναι ό συσχετισμός τών πολιτικών δυνάμεων: δηλαδή ή εκτίμηση του βαθμού τής όμοιογένειας τής άυτοσυνείδησης και τής όργάνωσης πού έχουν πετύχει οι διάφορες κοινωνικές ομάδες. Αυτή ή στιγμή μπορεί με τη σειρά της να άναλυθεί και να διακριθεί σε διάφορους βαθμούς, πού άντιστοιχούν στις διάφορες στιγμές τής συλλογικής πολιτικής συνείδησης, έτσι όπως έχουν εκδηλωθεί μέχρι τώρα στην Ιστορία. Ο πρώτος και πιο στοιχειώδης είναι ό οικονομικο - συνεταιριστικός βαθμός: Ένας έμπορος αισθάνεται ότι όφείλει να

είναι άλληλέγγυος μ' έναν άλλον έμπορο, ένας βιομήχανος μ' έναν άλλο βιομήχανο, κτλ. 'Αλλά ό έμπορος δέν αισθάνεται ακόμα άλληλέγγυος με τον βιομήχανο' έχει γίνει δηλαδή αισθητή ή όμοιογενής ένότητα, και τό καθήκον νά την οργανώσουν, από μέρους τής επαγγελματικής ομάδας, αλλά όχι ακόμα από την εύρύτερη κοινωνική ομάδα. Μιά δεύτερη στιγμή είναι εκείνη όπου πετυχαίνεται ή συνείδηση τής άλληλεγγύης συμφερόντων ανάμεσα σε όλα τά μέλη τής κοινωνικής ομάδας, αλλά ακόμα μόνο στο οικονομικό πεδίο. "Ήδη σ' αυτή τή στιγμή μπαίνει τό ζήτημα του κράτους, αλλά μονάχα στη βάση νά επιτευχθεί μιá πολιτική - νομική ισότητα με τις κυρίαρχες ομάδες, έφόσον ή κοινωνική ομάδα διεκδικεί τό δικαίωμα νά συμμετέχει στη νομοθεσία και στη διοίκηση και ακόμα νά την αλλάζει, νά την μεταρρυθμίζει, αλλά μέσα στα υπάρχοντα βασικά πλαίσια. Μιά τρίτη στιγμή είναι εκείνη όπου συνειδητοποιείται τό γεγονός ότι τά ίδια τους τά συνεταιριστικά συμφέροντα στην τωρινή και μελλοντική εξέλιξη τους ξεπερνούν τά όρια του συνεταιρισμού, ομάδας δηλαδή καθαρά οικονομικής, και μπορούν και πρέπει νά γίνουν συμφέροντα των άλλων ύποτελών ομάδων. Αυτό είναι ή πιο καθαρά πολιτική φάση, πού σημειώνει τό σαφές πέραςμα από τή δομή στη σφαίρα των σύνθετων έποικοδομημάτων, είναι ή φάση όπου οι ιδεολογίες πού βλάστησαν προηγούμενα γίνονται 'κόμμα', έρχονται άντιμέτωπες και μπαίνουν στον άγώνα μέχρι πού μονάχα μιá απ' αυτές ή τουλάχιστο ένας μόνο συνδυασμός απ' αυτές νά τείνει νά υπερισχύσει, νά επιβληθεί, νά διαθροθεί σ' όλόκληρο τό κοινωνικό έδαφος, προσδιορίζοντας έκτός από τό ένιαίο των οικονομικών και πολιτικών σκοπών, επίσης και την πνευματική και ήθική ένότητα, βάζοντας όλα τά ζητήματα πού γύρω

τους βράζει ό άγώνας όχι στό συνεταιριστικό πεδίο αλλά σ' ένα πεδίο 'καθολικό' και δημιουργώντας έτσι την ήγεμονία μιās βασιικής κοινωνικής ομάδας πάνω σέ μιιά σειρά από ύποτελεϊς ομάδες. Τό κράτος, έτσι, νοείται σάν ό ιδιαίτερος όργανισμός μιās ομάδας πού προορίζεται νά δημιουργήσει τούς ενοϊκούς δρους για τή μεγίστη επέκταση τής ίδιας τής ομάδας· αλλά αυτή ή ανάπτυξη και αυτή ή επέκταση νοούνται και παρουσιάζονται σάν ή κινητήρια δύναμη μιās καθολικής επέκτασης, μιās ανάπτυξης όλων τών 'έθνικών' δραστηριοτήτων, δηλαδή ή κυρίαρχη ομάδα συντονίζεται συγκεκριμένα μέ τά γενικά συμφέροντα τών ύποτελών ομάδων και ή κρατική ζωή νοείται σά μιιά άδιάκοπη διαμόρφωση και ξεπέρασμα άσταθών Ισορροπιών (μέσα στήν περιοχή τοῦ νόμου) ανάμεσα στά συμφέροντα τής βασιικής ομάδας και τών ύποτελών ομάδων, Ισορροπιών όπου τά συμφέροντα τής κυρίαρχης ομάδας υπερισχύουν αλλά ώς ένν όρισμένο σημείο, όχι δηλαδή μέχρι τό εϋτελές οικονομικό - συνεταιριστικό συμφέρον.

Στήν πραγματική Ιστορία αυτές οι στιγμές συμπλέκονται άμοιβαία, άς πούμε όρίζοντα και κάθετα, δηλαδή σύμφωνα μέ τις οικονομικές κοινωνικές δραστηριότητες (όρίζοντα) και σύμφωνα μέ τις περιοχές (κάθετα) συνδιαζόμενες και άποχωριζόμενες κατά ποικίλους τρόπους: καθένas από αυτούς τούς συνδυασμούς μπορεί νά αντιπροσωπεύεται από μιιά δική του όργανωμένη οικονομική και πολιτική έκφραση. Πρέπει ακόμα νά παίρνουμε ύπόψη ότι σ' αυτές τις έσωτερικές σχέσεις ενός κράτους-έθνους περιπλέκονται οι διεθνείς σχέσεις δημιουργώντας καινούργιους πρωτότυπους και Ιστορικά συγκεκριμένους συνδυασμούς. Μιά Ιδεολογία πού έχει γεννηθεί σέ μιιά χώρα πιό

ανάπτυγμένη, διαδίδεται σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, παρεμβαλλόμενη στο τοπικό παιχνίδι των συνδυασμών¹.

Αυτός ο συσχετισμός ανάμεσα σε διεθνείς δυνάμεις και έθνικες δυνάμεις περιπλέκεται ακόμα από την ύπαρξη μέσα στο έσωτερικό κάθε κράτους διαφόρων έδαφικών περιοχών με διαφορετική δομή και διαφορετικό συσχετισμό των δυνάμεων σε όλους τους βαθμούς (Έτσι η Βανδέα ήταν σύμμαχη με τις διεθνείς αντιδραστικές δυνάμεις και τις αντιπροσώπευε μέσα στους κόλπους της γαλλικής έδαφικής ένότητας' έτσι η Λυών στη Γαλλική Έπανάσταση αντιπροσώπευε έναν ιδιαίτερο κόμβο σχέσεων, κτλ.).

3) Η τρίτη στιγμή είναι του συσχετισμού των στρατιωτικών δυνάμεων, που είναι άμεσα αποφασιστική όρισμένες φορές. (Η Ιστορική εξέλιξη αίρωρείται αδιάκοπα ανάμεσα στην πρώτη και την τρίτη στιγμή, με τη μεσολάβηση της δεύτερης). Άλλά και αυτή επίσης δεν είναι κάτι τό άξεχώριστο και που μπορεί να προσδιοριστεί άμεσα με σχηματική μορφή, μπορούν και έδω επίσης να

1. Η θρησκεία, π. χ. στάθηκε πάντα μία πηγή τέτοιων ιδεολογικο - πολιτικών συνδυασμών έθνικων και διεθνών, και μαζί με τη θρησκεία οι άλλοι διεθνείς σχηματισμοί, ο τεκτονισμός, οι ροταριανοί όμιλοι, οι Έβραίοι, ή διπλωματία της καρριέρας, που ύπαγορεύουν πολιτικές μεθόδους διαφορετικής Ιστορικής προέλευσης και τις κάνουν να θριαμβεύουν σε όλοκληρες χώρες, λειτουργώντας σά διεθνείς δυνάμεις: μία θρησκεία, ο τεκτονισμός, ροταριανός όμιλος, Έβραίοι, κτλ. μπορούν να καταταγοϋν στην κοινωνική κατηγορία των 'διανοουμένων' που ή λειτουργία τους σε διεθνή κλίμακα είναι να μεσολαβοϋν ανάμεσα στα άκρα, να 'κοινωνικοποιήσουν' τους κατάλληλους τεχνικούς που βάζουν σε λειτουργία κάθε διευθυντική δραστηριότητα, να έπινοοϋν συμβιβασμούς και τρόπου διεξόδου ανάμεσα στις άκραίες λύσεις.

ξεχωρίσουν δυο βαθμοί : ο στρατιωτικός με τη στενή έννοια ή τεχνικοστρατιωτικός και ο βαθμός που μπορούμε να τον ονομάσουμε πολιτικο - στρατιωτικό. Στην ιστορική εξέλιξη οι δυο αυτοί βαθμοί παρουσιάζονται σε μεγάλη ποικιλία συνδυασμών. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που μπορεί να χρησιμεύσει σαν όριακο δείγμα είναι για τη σχέση της στρατιωτικής καταπίεσης ενός κράτους πάνω σ' ένα έθνος που επιζητεί να πετύχει την κρατική του ανεξαρτησία. Η σχέση δεν είναι καθαρά στρατιωτική, αλλά πολιτικο - στρατιωτική και πραγματικά ένας τέτοιος τύπος καταπίεσης θα ήταν ανεξήγητος χωρίς την κατάσταση κοινωνικού διαχωρισμού του καταπιεζόμενου λαού και την παθητικότητα της πλειοψηφίας του εν τούτοις ή ανεξαρτησία δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με δυνάμεις καθαρά στρατιωτικές, αλλά με στρατιωτικές και πολιτικοστρατιωτικές. Αν το καταπιεζόμενο έθνος, πραγματικά, για να αρχίσει τον αγώνα ανεξαρτησίας, θα έπρεπε να περιμένει να του επιτρέψει το κράτος - ήγεμόνας να οργανώσει ένα δικό του στρατό με την στενή και τεχνική έννοια της λέξης, θα έπρεπε κάμποσο να περιμένει (μπορεί να συμβεί να ικανοποιήσει το έθνος - ήγεμόνας τη διεκδίκηση του καταπιεζόμενου έθνους για ένα δικό του στρατό, αλλά αυτό σημαίνει ότι πια ένα μεγάλο μέρος του αγώνα έχει διεξαχθεί και κερδηθεί στο πολιτικο - στρατιωτικό πεδίο). Το καταπιεζόμενο έθνος θα αντιτάξει λοιπόν αρχικά στη στρατιωτική δύναμη του ήγεμόνα μια δύναμη που είναι απλώς ' πολιτικο - στρατιωτική ', δηλαδή θα αντιτάξει μια μορφή πολιτικής δράσης που να έχει την ιδιότητα να προσδιορίζει αντανακλάσεις στρατιωτικού χαρακτήρα με την έννοια : 1) να είναι αποτελεσματική στο να άποσυνθέτει έσωτερικά τη στρατιωτική δυναμικότητα του έθνους ήγε-

μόνα· 2) να αναγκάζει τη στρατιωτική δύναμη του ήγεμονικού κράτους να διαλύεται και να διασκορπίζεται σε μια μεγάλη περιοχή, εξουδετερώνοντας μεγάλο μέρος της πολεμικής του δυναμικότητας. Στόν αγώνα της Ιταλικής ανεξαρτησίας¹ μπορούμε να σημειώσουμε την καταστροφική απουσία μιᾶς πολιτικοστρατιωτικής διεύθυνσης, ιδιαίτερα στο Κόμμα της Δράσης (ἀπό σύμφυτη ἀνικανότητα) ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στο Κόμμα τῶν μετριοπαθῶν τοῦ Πιεμόντε, τόσο πρὶν ὅσο καὶ μετὰ τὸ 1848, ὄχι βέβαια ἀπὸ ἀνικανότητος, ἀλλὰ ἀπὸ 'οἰκονομικο - πολιτικὸ μαλθουσιανισμό', δηλαδή, ἐπειδὴ δὲ θέλανε οὔτε καὶ ὑπαινιγμὸ νὰ κάνουν γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης καὶ ἐπειδὴ δὲ θέλανε τὴ σύγκληση μιᾶς συντακτικῆς ἐθνικῆς συνέλευσης, ἀλλὰ ἀποβλέπανε μονάχα στὸ νὰ ἐπεκταθεῖ σ' ὅλοκληρη τὴν Ἰταλία ἡ Πιεμοντέζικη μοναρχία, χωρὶς ὄρους ἢ περιορισμοὺς λαϊκῆς προέλευσης, μὲ τὴν ἀπλή ἐπικύρωση περιφερειακῶν δημοψηφισμάτων.

Ἐνα ἄλλο ζήτημα πού συνδέεται μὲ τὰ προηγούμενα εἶναι νὰ δοῦμε ἂν οἱ βασικὲς ἱστορικὲς κρίσεις καθορίστηκαν ἄμεσα ἀπὸ οἰκονομικὲς κρίσεις. Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα περιέχεται σιωπηρὰ στὶς προηγούμενες παραγράφους, ὅπου πραγματευτήκαμε ζητήματα πού εἶναι ἕνας ἄλλος τρόπος παρουσίας αὐτοῦ πού πραγματευόμαστε τώρα, ὥστόσο εἶναι πάντα ἀναγκαῖο, γιὰ λόγους διδακτικούς, ὅταν εἶναι δεδομένο τὸ ιδιαίτερο κοινό, νὰ ἐξετάζουμε κάθε τρόπο παρουσίας ἐνὸς καὶ τοῦ ἴδιου ζητήματος ὅταν νὰ ἦταν ἕνα πρόβλημα ἀνεξάρτητο καὶ καινούργιο. Μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι οἱ ἄμεσες οἰκονομικὲς

1. Στὰ ἰταλικά Risorgimento (σ. τ. μ.).

κρίσεις από μόνες τους παράγουν βασικά γεγονότα· τὸ μόνον πού μποροῦν νά κάνουν εἶναι νά δημιουργήσουν ἕνα ἔδαφος πῶς εὐνοϊκό γιά τή διάδοση ὀρισμένων τρόπων σκέψης γιά τήν τοποθέτηση καί λύση τῶν ζητημάτων πού συνδέονται μέ ὅλη τήν παραπέρα ἐξέλιξη τῆς κρατικῆς ζωῆς. Ἐξάλλου, ὅλες οἱ διαπιστώσεις πού ἀφοροῦν τίς περιόδους κρίσης ἢ εὐημερίας μποροῦν νά γεννήσουν μονόπλευρα συμπεράσματα. Στήν ἐπίτομη ἱστορία του γιά τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ὁ Mathiez, ἐναντιούμενος στήν παραδοσιακή χυδαία ἱστορία, πού a priori 'βρίσκει' μιὰ κρίση πού συμπεφτεί μέ τά μεγάλα ρήγματα στή κοινωνική ἰσορροπία, βεβαιώνει ὅτι κατά τὸ 1789 ἡ οἰκονομική κατάσταση ἦταν μᾶλλον καλή, γι' αὐτὸ δὲ μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ ἀπολυταρχικοῦ κράτους ὀφείλεται σὲ μιὰ κρίση ἐξαθλίωσης. Χρειάζεται νά παρατηρήσουμε ὅτι τὸ κράτος κατατρώχονταν ἀπὸ μιὰ θανάσιμη δημοσιονομική κρίση καί ἔμπαινε τὸ ζήτημα σὲ ποιά ἀπὸ τίς τρεῖς προνομιούχες κοινωνικὲς τάξεις θά ἔπρεπε νά πέσουν οἱ θυσίες καί τὰ βάρη γιά νά ξαναβροῦν τήν ἰσορροπία τους, τὸ κρατικὸ καί τὸ βασιλικὸ ταμεῖο. Ἐξάλλου ἀν ἡ οἰκονομική κατάσταση τῆς ἀστικῆς τάξης ἦταν ἀνθηρῆ, ἀσφαλῶς δὲν ἦταν καλὴ ἡ κατάσταση τῶν λαϊκῶν τάξεων στίς πόλεις καί τὰ χωριά, εἰδικά αὐτῶν πού βασανίζονταν ἀπὸ ἐνδημικὴ ἀθλιότητα. Ὅπως καί νάχει τὸ πράγμα ἡ ρήξη στήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων δὲν ἦρθε ἀπὸ ἄμεσες μηχανικὲς αἰτίες ἐξαθλίωσης τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας πού εἶχε συμφέρον νά διαταράξει τήν ἰσορροπία καί πού πραγματικὰ τὴν διατάραξε, ἀλλὰ συνέβηκε μέσα στὸ πλαίσιο συγκρούσεων πού βρίσκονταν ψηλότερα ἀπὸ τὸν ἄμεσο οἰκονομικὸ κόσμον, πού συνδέονταν μέ τὸ ταξικὸ 'γόντρο' (μελλοντικά, οἰκονομικά συμφέροντα), μέ μιὰ παρόξυνση τοῦ

αίσθήματος ανεξαρτησίας, αυτονομίας και δύναμης. Το ιδιαίτερο ζήτημα της οικονομικής δυστυχίας ή ευημερίας σαν αιτίες για καινούργιες ιστορικές πραγματικότητες είναι μια μερική πλευρά του ζητήματος του συσχετισμού των δυνάμεων στους διάφορους βαθμούς του. Μπορούν να δημιουργηθούν καινούργια γεγονότα είτε γιατί μια κατάσταση ευημερίας απειλείται από το μικρόπρεπο εγωισμό μιας αντίπαλης ομάδας, όπως και γιατί η δυστυχία έγινε αφόρητη και δεν φαίνεται μέσα στην παλιά κοινωνία καμιά δύναμη που να είναι ικανή να τη μετριάσει και να αποκαταστήσει μια φυσιολογική κατάσταση με νόμιμα μέσα. Μπορούμε ωστόσο να πούμε ότι όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούν τη συγκεκριμένη έκδηλωση των διακυμάνσεων συγκυρίας του συνολικού συσχετισμού που στο πεδίο του γίνεται το πέρασμά του στον πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων για να αποκορυφωθεί στον αποφασιστικό στρατιωτικό συσχετισμό.

“Αν λείπει αυτή η διαδικασία εξέλιξης από τη μια στιγμή στην άλλη, και πρόκειται ουσιαστικά για διαδικασία που έχει για δρώντα πρόσωπα τους ανθρώπους και τη θέληση και ικανότητα των ανθρώπων, ή κατάσταση παραμένει αμετάβλητη, και μπορούν να δοθούν αντιφατικά συμπεράσματα: ή παλιά κοινωνία αντιστέκεται και εξασφαλίζει μια περίοδο ‘ανάσας’, εξοντώνοντας φυσικά την αντίπαλη élite και τρομοκρατώντας τις έφεδρικές μάζες· είτε γίνεται άμοιβαία καταστροφή των δυνάμεων που συγκρούονται με την αποκατάσταση της ήσυχίας των νεκροταφείων, ακόμα κι αν είναι κάτω από τη φύλαξη ενός ξένου σκοπού.

‘Αλλά η πιο σημαντική παρατήρηση που πρέπει να

κάνουμε αναφορικά με κάθε συγκεκριμένη ανάλυση του συσχετισμού δυνάμεων είναι τούτη: ότι οι τέτοιες αναλύσεις δε μπορούν και δεν πρέπει να αποτελούν σκοπό από μόνες τους (εκτός αν γράφεται ένα κεφάλαιο ιστορίας του παρελθόντος), αλλά αποκτούν μια σημασία μόνον αν χρησιμοποιούν στο να δικαιώσουν μια πρακτική δραστηριότητα, μια πρωτοβουλία της θέλησης. Αυτές δείχνουν ποιά είναι τα σημεία της 'ήσσοнос αντίστασεως' όπου η δύναμη της θέλησης μπορεί να εφαρμοστεί πιδό αποτελεσματικά, υπάρχουν τις άμεσες τακτικές ενέργειες, δείχνουν πώς μπορεί καλύτερα να καταρτιστεί μιά έκστρατεία πολιτικής ζύμωσης, ποιά γλώσσα θα είναι καλύτερα αντιληπτή από τις μάζες, κτλ. Τό άποφασιστικό στοιχείο κάθε κατάστασης είναι ή μόνιμα οργανωμένη δύναμη και έτοιμασμένη από καιρό να επέμβει όταν κρίνεται ότι μιά κατάσταση είναι εύνοϊκή (και είναι εύνοϊκή μόνο στο βαθμό που μιά τέτοια δύναμη υπάρχει και είναι γεμάτη από μαχητική θερμή): γι' αυτό, τό ούσιαστικό καθήκον είναι να καταγινόμαστε συστηματικά και ύπομονητικά για να διαμορφώσουμε, αναπτύξουμε και να κάνουμε δλο και πιδό όμοιογενή και συμπαγή, με συνείδηση του έαυτου της αυτή τή δύναμη. Αυτό φαίνεται στη στρατιωτική ιστορία και από τή φροντίδα σε κάθε έποχή να είναι προετοιμασμένα τά στρατεύματα για να ξεκινήσουν ένα πόλεμο όποιαδήποτε στιγμή. Τά μεγάλα κράτη έγιναν μεγάλα κράτη ακριδώς γιατί ήταν σε κάθε στιγμή προετοιμασμένα να παρεμβληθούν αποτελεσματικά στις εύνοϊκές διεθνείς συγκυρίες και αυτές ήταν τέτοιες γιατί ύπηρχε ή συγκεκριμένη δυνατότητα να παρεμβληθούν αποτελεσματικά σ' αυτές.

*Παρατηρήσεις πάνω σε όρισμένες πλευρές
της συγκρότησης των πολιτικών κομμάτων
στις περιόδους οργανικής κρίσης*

Σε μιάν όρισμένη στιγμή της ιστορικής τους ζωής οι κοινωνικές ομάδες άποσπώνται από τὰ παραδοσιακά τους κόμματα, δηλαδή τὰ παραδοσιακά κόμματα με κείνη τη δεδομένη οργανωτική μορφή, με κείνους τούς όρισμένους ανθρώπους που τὰ άποφλοούν, τὰ εκπροσωπούν και τὰ διευθύνουν, δέν άναγνωρίζονται πιά σαν έκφρασή τους από την τάξη τους ή τὸ τμήμα της τάξης τους. Όταν πραγματοποιούνται οι τέτοιες κρίσεις, ή άμεση κατάσταση γίνεται λεπτή και επικίνδυνη, γιατί τὸ πεδίο είναι άνοιχτό σε λύσεις βίας, στη δραστηριότητα των σκοτεινών δυνάμεων, που άντιπροσωπεύονται από ανθρώπους της θείας πρόνοιας ή ανθρώπους χαρισματικούς.

Πώς διαμορφώνονται αυτές οι καταστάσεις άντιπαράθεσης 'έκπροσωπουμένων και εκπροσώπων' που από τὸ επίπεδο των κομμάτων, (κομματικές οργανώσεις με την στενή έννοια, έκλογικο - κοινοβουλευτικό πεδίο, δημοσιογραφική όργάνωση) άντανακλώνται σ' όλόκληρο τὸν κρατικό οργανισμό, ενισχύοντας τη σχετική θέση της έξουσίας της γραφειοκρατίας (πολιτικής και στρατιωτικής) του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου, της Έκκλησίας και γενικά όλων των οργανισμών των σχετικά ανεξάρτητων από τις διακυμάνσεις της κοινής γνώμης; Σε κάθε χώρα ή διαδικασία είναι διαφορετική, αν και τὸ περιεχόμενο είναι τὸ ίδιο. Και τὸ περιεχόμενο είναι ή κρίση ήγεμονίας της άρχουσας τάξης, που συμβαίνει είτε γιατί ή άρχουσα τάξη, άπότυχε σε κάποια μεγάλη πολιτική της

επιχείρηση πού γι' αὐτήν εἶχε ζητήσει ἢ ἐπιβάλει μὲ τὴ βία τὴ συγκατάθεση τῶν μεγάλων μαζῶν (ὅπως ὁ πόλεμος) ἢ γιὰτι πλατιῆς μάζες (ἰδιαιτέρα ἀγροτῶν καὶ διανοουμένων μικροαστῶν) πέρασαν ξαφνικά ἀπὸ τὴν πολιτικὴ παθητικότητα σὲ μιὰ ὀρισμένη δραστηριότητα καὶ προβάλλουν διεκδικήσεις, πού στὸ ἀποδιοργανωτικὸ τους σύνολο ἀποτελοῦν μιὰν ἐπανάσταση. Γίνεται λόγος γιὰ ' κρίση ἐξουσίας' (crisi di autorita) κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ κρίση ἡγεμονίας, ἢ κρίση τοῦ κράτους στὸ σύνολό του.

Ἡ κρίση δημιουργεῖ ἀμεσες καταστάσεις ἐπικίνδυνες γιὰτι τὰ διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἱκανότητα νὰ προσανατολίζονται γρήγορα καὶ νὰ ἀναδιοργανώνονται μὲ τὸν ἴδιο ρυθμό. Ἡ παραδοσιακὴ ἀρχουσα τάξη, πού ἔχει πολυάριθμο ἐξασκημένο προσωπικό, ἀλλάζει ἀνθρώπους καὶ προγράμματα καὶ ξαναπαίρνει τὸν ἔλεγχο πού τῆς ξέφευγε μὲ μιὰ ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στίς ὑποτελεῖς τάξεις· κάνει ἀκόμα καὶ θυσίες, ἐκθέτει τὸν ἑαυτὸ τῆς σ' ἓνα σκοτεινὸ μέλλον μὲ δημαγωγικὲς ὑποσχέσεις, ἀλλὰ διατηρεῖ τὴν ἐξουσία, τὴν ἐνισχύει γιὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ συντρίψει τὸν ἀντίπαλο καὶ νὰ τοῦ διασκορπίσει τὸ ἡγετικὸ του προσωπικό, πού δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ πολυάριθμο καὶ πολὺ ἐξασκημένο. Τὸ πέρασμα τῶν δυνάμεων πολλῶν κομμάτων κάτω ἀπὸ τὴ σημαία ἑνὸς μοναδικοῦ κόμματος, πού ἀντιπροσωπεύει καλύτερα καὶ συνοψίζει τίς ἀνάγκες ὀλόκληρης τῆς τάξης, εἶναι ἓνα φαινόμενο ὄργανικό καὶ φυσιολογικό, παρόλο πού ὁ ρυθμὸς του εἶναι ταχύτατος καὶ σχεδὸν κεραυνοβόλος σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἡσυχούς καιροὺς: ἀντιπροσωπεύει τὴ συγχώνευση μιᾶς ὀλόκληρης κοινωνικῆς ομάδας, κάτω ἀπὸ μιὰ μονα-

δική ηγεσία πού θεωρείται σάν ή μόνη ικανή νά λύσει ένα πρωτεῦον πρόβλημα ύπαρξης και νά άπομακρύνει ένα θανάσιμο κίνδυνο. "Όταν ή κρίση δέ βρίσκει αυτή τήν οργανική λύση, αλλά τή λύση τοῦ χαρισματικοῦ ἀρχηγοῦ, σημαίνει ότι ύπάρχει μιá στατική ισορροπία (πού οί παράγοντές της μπορεί νά εἶναι άνισοί, αλλά σ' αὐτούς ὑπερσχύει ή ανωριμότητα τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων): ότι καμμιá ομάδα, οὔτε ή συντηρητική οὔτε ή προοδευτική, δέν έχει τή δύναμη νά νικήσει και ότι επίσης ή συντηρητική ομάδα έχει ανάγκη ἀπό ένα πάτρωνα.

Αὐτή ή τάξη τῶν φαινομένων συνδέεται μέ ένα ἀπό τά πιό σημαντικά προβλήματα πού ἀφοροῦν τό πολιτικό κόμμα. Πρόκειται για τήν ικανότητα τοῦ κόμματος νά ἀντιδρᾷ ἐνάντια στό πνεῦμα τῆς συνήθειας, ἐνάντια στίς τάσεις νά ἀπολιθωθεῖ, και νά γίνει ἀναχρονιστικό. Τά κόμματα γεννιοῦνται και συγκροτοῦνται σέ ὀργάνωση για νά διευθύνουν τήν κατάσταση σέ στιγμές ιστορικά ζωτικές για τή τάξη τους: αλλά δέν ξέρουν πάντα νά προσαρμόζονται στά καινούργια καθήκοντα και τίς καινούργιες ἐποχές, δέν ξέρουν πάντα νά ἀναπτύσσονται παράλληλα μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ συνολικοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων (και ἐπομένως τῆς σχετικῆς θέσης τῶν τάξεών τους) μέσα στήν ὀρισμένη χώρα ή στό διεθνές πεδίο. "Όταν ἀναλύουμε αὐτές τίς ἐξελίξεις τῶν κομμάτων χρειάζεται νά διακρίνομε: τήν κοινωνική ομάδα: τή μάζα τοῦ κόμματος: τή γραφειοκρατία: και τό ἐπιτελεῖο τοῦ κόμματος. Ἡ γραφειοκρατία εἶναι ή πιό ἐπικίνδυνη δύναμη συνείθειας και συντήρησης: ἂν αὐτή καταλήξει νά ἀποτελέσει ένα ἀλληλέγγυο σῶμα, πού στέκεται ἀπό μόνο του και αἰσθάνεται ἀνεξάρτητο ἀπό τή μάζα, τό κόμμα καταλήγει

νά γίνει άναχρονιστικό, και στις στιγμές τής όξείας κρίσης άδειάζει από τό κοινωνικό του περιεχόμενο και μένει μετέωρο. Μπορεί νά δεί κανείς τί συνέβη σέ μιá σειρά γερμανικά κόμματα με τήν έξάπλωση του χιτλερισμού. Τά γαλλικά κόμματα είναι ένα πλούσιο πεδίο για τέτοιες έρευνες: είναι όλα τους άπολιθωμένα και άναχρονιστικά, ιστορικό - πολιτικά ντοκουμέντα τών διαφόρων φάσεων τής περασμένης γαλλικής Ιστορίας, πού έπαναλαμβάνουν τήν παλιωμένη όρολογία: ή κρίση τους μπορεί νά γίνει ακόμα πιό καταστροφική άπ' ό,τι τών γερμανικών.

Όταν έξετάζουν αύτή τήν τάξη γεγονότων παραλείπουν συνήθως νά δώσουν τή σωστή θέση στο γραφειοκρατικό στοιχείο, πολιτικό και στρατιωτικό, και δέν παίρνουν ύπόψη τους, έπιπλέον, ότι σέ μιá τέτοια ανάλυση δέν πρέπει νά μπαίνουν μόνον τά στρατιωτικά και γραφειοκρατικά στοιχεία πού βρίσκονται σέ ενέργεια, αλλά τά κοινωνικά στρώματα από όπου στρατολογείται από παράδοση ή γραφειοκρατία στους δεδομένους κρατικούς όργανισμούς. Ένα πολιτικό κίνημα μπορεί νά έχει στρατιωτικό χαρακτήρα, ακόμα κι αν ό στρατός σάν τέτοιος δέ συμμετέχει σ' αύτό άνοιχτά: μιá κυβέρνηση μπορεί νά έχει χαρακτήρα στρατιωτικό ακόμα κι αν ό στρατός σάν τέτοιος δέν συμμετέχει στήν κυβέρνηση. Σέ όρισμένες καταστάσεις μπορεί νά συμβεί νά συμφέρει νά μήν 'άποκαλυφθεί' ό στρατός, νά μήν τόν βγάλουν από τή συνταγματική τάξη, νά μήν φέρουν τήν πολιτική μέσα στους γυρνάρους, όπως λένε, για νά διατηρηθεί ή όμοιογένεια ανάμεσα σέ άξιωματικούς και φαντάρους σ' ένα επίπεδο έπιφανειακής ούδετερότητας και ανώτερης στάσης σέ σχέση με τίς φατρίες: και όμως άκριβώς ό στρατός, δηλαδή τό

Γενικό Ἐπιτελεῖο καὶ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, εἶναι αὐτὸς ποὺ καθορίζει τὴ νέα κατάσταση καὶ τὴν ἐλέγχει. Ἐπὶ τὴν ἄλλη μεριά δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ στρατός, σύμφωνα μὲ τὰ Συντάγματα, δὲν πρέπει ποτέ νὰ κάνει πολιτική· ὁ στρατός ἀκριβῶς εἶναι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ Σύνταγμα, δηλαδὴ τὴ νόμιμη μορφή τοῦ κράτους μὲ τοὺς σχετικούς θεσμούς του· γι' αὐτὸ ἡ λεγόμενη οὐδετερότητα σημαίνει ἀπλῶς ὑποστήριξη πρὸς τὴν ὀπισθοδρομικὴ πλευρά, ἀλλὰ χρειάζεται, σὲ τέτοιες καταστάσεις νὰ μπαίνει ἔτσι τὸ ζήτημα γιὰ νὰ ἐμποδίσουν νὰ ἀναπαραχθεῖ μέσα στὸ στρατὸ ἡ διαφωνία ποὺ ὑπάρχει στὴ χώρα ὁπόταν θὰ ἐξαφανιζόταν ἡ καθοριστικὴ δύναμη τοῦ Ἐπιτελείου χάρις στὴν ἀποσύνθεση τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ πρέπει, ὅπως ἀναφέραμε, νὰ παίρνονται ὑπόψη δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀπόλυτα· στὶς διαφορὲς ἱστορικὲς στιγμὲς καὶ στὶς διαφορὲς χώρες ἔχουν πολὺ διαφορετικὴ βαρῦτητα.

Ἡ πρώτη ἐρευνα ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε εἶναι ἡ ἐξῆς : ὑπάρχει σὲ μιὰ ὀρισμένη χώρα ἓνα κοινωνικὸ στρώμα πολυάριθμο γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ γραφειοκρατικὴ καριέρα, πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ, νὰ εἶναι πολὺ σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐπιβολή (πραγματικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐξουσία, ἔστω καὶ ἔμμεσα, μέσο 'ἐξαγορᾶς') ; Στὴν σύγχρονη Εὐρώπη αὐτὸ τὸ στρώμα μποροῦμε νὰ τὸ βροῦμε στὴ μεσαία καὶ μικρὴ ἀστικὴ τάξη, ποὺ εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο πολυάριθμη στὶς διαφορὲς χώρες ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν βιομηχανικῶν δυνάμεων, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Βέβαια ἡ γραφειοκρατικὴ καριέρα (πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ) δὲν εἶναι μονοπώλιο

αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος· πάντως αὐτὴ τοῦ ταιριάζει ιδιαίτερα ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας ποὺ τὸ στρώμα αὐτὸ ἀναπτύσσει καὶ χάρις στὶς ψυχολογικὲς τάσεις ποὺ ἡ λειτουργία αὐτὴ προσδιορίζει ἢ εὐνοεῖ· τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα δίνουν στὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας μιὰν ὀρισμένη ὁμοιογένεια καὶ δραστηριότητα κατευθύνσεων, καὶ ἄρα μιὰν ἀξία πολιτικὴ καὶ ἓνα ρόλο συχνὰ ἀποφασιστικὸ μέσα στὸ σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ. Τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ὁμάδας εἶναι συνηθισμένα νὰ διευθύνουν ἄμεσα πυρῆνες ἀνθρώπων ἔστω καὶ μικροῦς καὶ νὰ διευθύνουν 'πολιτικά', ὅχι 'οἰκονομικά'· δηλαδὴ στὴ διευθυντικὴ τους τέχνη δὲν ὑπάρχει ἡ στάση τοῦ νὰ διαχειρίζονται τὰ 'πράγματα', νὰ διαχειρίζονται 'ἀνθρώπους καὶ πράγματα' σ' ἓνα ὄργανικὸ σύνολο, ὅπως συμβαίνει στὴ βιομηχανικὴ παραγωγή, γιὰ αὐτὴ ἡ ὁμάδα δὲν ἀσκεῖ οἰκονομικὲς λειτουργίες μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια τῆς λέξης. Ἔχει ἓνα εἰσόδημα, γιὰ νομικὰ εἶναι ἰδιοκτῆτης ἑνὸς μέρους τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, καὶ ὁ ρόλος της βρῖσκεται στὸ νὰ ἀνταγωνίζεται 'πολιτικά' τὸν ἀγρότη καλλιεργητὴ στὴν προσπάθειά του νὰ βελτιώσει τὴ ζωὴ του, γιὰ κάθε βελτίωση τῆς σχετικῆς θέσης τοῦ ἀγρότη θὰ ἦταν καταστροφικὴ γιὰ τὴν κοινωνικὴ τῆς θέση. Ἡ χρόνια ἀθλιότητα καὶ ἡ παρατεταμένη ἐργασία τοῦ ἀγρότη, μὲ τὴν ἐπακόλουθη ἀποβλάκωση ἀποτελοῦν γι' αὐτὴν τὴν ὁμάδα μιὰ πρωταρχικὴ ἀναγκαιότητα. Γι' αὐτὸ ξεδιπλώνει τὸ μέγιστο τῆς δραστηριότητάς της γιὰ ν' ἀντισταθεῖ καὶ ν' ἀντεπιτεθεῖ καὶ στὴν παραμικρὴ προσπάθεια αὐτόνομης ὀργάνωσης τῶν ἐργαζομένων ἀγροτῶν καὶ σὲ κάθε ἀγροτικὴ ἐκπολιτιστικὴ κίνηση ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐπίσημης θρησκείας. Αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα βρῖσκει τὰ δικά της ὄρια καὶ τοὺς λόγους τῆς ἐσωτερικῆς της ἀδυνα-

μίας στην έδαφική της διασπορά και στην 'άνομοιογένεια' που συνδέεται στενά με μιά τέτοια διασπορά· αυτό έξηγγεί επίσης και άλλα χαρακτηριστικά: την αστάθεια, την πολλαπλότητα των ακολουθούμενων ιδεολογικών συστημάτων, την ίδια την ιδιοτροπία των ιδεολογιών που ακολουθούνται όρισμένες φορές. 'Η θέληση είναι στραμμένη προς ένα σκοπό, αλλά είναι βραδυκίνητη και έχει ανάγκη, συνήθως, από μιά μακρόχρονη διαδικασία για να συγκεντρωποιηθεί οργανωτικά και πολιτικά. 'Η διαδικασία επιταχύνεται όταν ή ειδική 'θέληση' αυτής της ομάδας συμπίπτει με τη θέληση και τα άμεσα συμφέροντα της ανώτερης τάξης· όχι μόνο ή διαδικασία επιταχύνεται αλλά εκδηλώνεται ξαφνικά ή 'στρατιωτική δύναμη' αυτού του στρώματος, που μερικές φορές όταν οργανωθεί ύπαγορεύει το νόμο στην ανώτερη τάξη, τουλάχιστο σε ό,τι αφορά τη 'μορφή' της λύσης, αν όχι και στο περιεχόμενό της. Βλέπουμε εδώ να λειτουργούν οι ίδιοι νόμοι που έχουν σημειωθεί για τις σχέσεις πόλη-χωριό αναφορικά με τις ύποτελεις τάξεις: ή δύναμη της πόλης γίνεται αυτόματα δύναμη του χωριού, αλλά, επειδή στο χωριό οι συγκρούσεις παίρνουν ξαφνικά όξεια και 'προσωπική' μορφή, εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών περιθωρίων και της συνήθως βαρύτερης καταπίεσης που άσκειται από τα πάνω προς τα κάτω, γι' αυτό εδώ οι άντεπιθέσεις πρέπει να είναι πιο γρήγορες και αποφασιστικές. Αυτή ή ομάδα καταλαβαίνει και βλέπει ότι ή πηγή των συμφορών της βρίσκεται μέσα στις πόλεις, μέσα στη δύναμη των πόλεων, και γι' αυτό καταλαβαίνει ότι 'οφείλει' να ύπαγορεύσει τη λύση στις ανώτερες τάξεις των πόλεων, έτσι που ή κύρια έστία να σβύσει, έστω κι αν αυτό στις ανώτερες τάξεις των πόλεων δεν συμφέρει άμεσα είτε γιατί είναι εξαι-

ρετικά πολυέξοδο είτε γιατί είναι επικίνδυνο σε μακρινή προοπτική (οι τάξεις αυτές βλέπουν ευρύτερους κύκλους εξέλιξης, όπου είναι δυνατό να ελλίσσονται, και όχι μόνο το άμεσο 'φυσικό' συμφέρον).

Μ' αυτή την έννοια πρέπει να έννοούμε τη διευθυντική λειτουργία αυτού του στρώματος και όχι με απόλυτη έννοια· πάντως δεν είναι άσημαντη¹. Πρέπει να σημειώσουμε πώς αυτός ο 'στρατιωτικός' χαρακτήρας της κοινωνικής ομάδας που εξετάζουμε, που ήταν από παράδοση ένα αυτόματο αντικαθρέφτισμα ορισμένων συνθηκών ύπαρξης, τώρα καλλιεργείται ένσυνείδητα και προετοιμάζεται οργανικά. Σ' αυτή την ένσυνείδητη κίνηση ανήκουν οι συστηματικές προσπάθειες για να δημιουργηθούν και να διατηρηθούν σταθερά διάφορες ενώσεις απόστρατων στρατιωτικών και παλαιών πολεμιστών διαφόρων σωμάτων και όπλων, ειδικά αξιωματικών, που συνδέονται με τα Έπιτελεία και μπορούν να κινητοποιηθούν όταν χρειαστεί, χωρίς να υπάρξει ανάγκη να κληθούν στα όπλα οι έφεδρικές ηλικίες, που θα διατηρούν έτσι τον χαρακτήρα μιας έφεδρείας συναγεμού, ένισχυμένης και άνοσοποιημέ-

1. Μια άντανάκλαση αυτής της ομάδας φαίνεται στην ιδεολογική δραστηριότητα των συντηρητικών διανοουμένων της Δεξιώς. Τό βιβλίο του Gaetano Mosca, *Teorica dei governi e governo parlamentare* (δευτέρα έκδοση του 1925, πρώτη έκδοση του 1883) αποτελεί παράδειγμα άπ' αυτή την άποψη· από τα 1883 ο Mosca ήταν τρομοκρατημένος από μια ένδεχόμενη έπαφή άνάμεσα σε πόλη και χωριό. 'Ο Mosca, έξαιτίας της άμυντικής του θέσης (θέσης άντεπίθεσης) καταλάβαινε καλύτερα τό 1883 την τεχνική της πολιτικής των ύποτελών τάξεων από όσο την κατάλαβαν, άν και κάμποσες δεκαετίες άργότερα, οι εκπρόσωποι αυτών των ύποτελών δυνάμεων ακόμα και στις πόλεις.

νης από την πολιτική αποσύνθεση χάρη στις 'ιδιωτικές' εκείνες δυνάμεις που δε μπορεί παρά να έχουν επίδραση πάνω στο 'ήθικό' της, συγκρατώντας το και ενισχύντάς το. Μπορούμε να πούμε ότι πραγματοποιείται μιὰ κίνηση 'κοζάκιου' τύπου όχι σε σχηματισμούς κλιμακωμένους μέσα στα σύνορα της εθνικότητας, όπως συνέβαινε με τους κοζάκους του Τσάρου, αλλά μέσα στα 'σύνορα' της κοινωνικής ομάδας.

Έτσι, σε μιάν ολόκληρη σειρά από χώρες, επίδραση του στρατιωτικού στοιχείου στη κρατική ζωή δε σημαίνει μόνο επίδραση και βαρύτητα του τεχνικού στρατιωτικού στοιχείου, αλλά επίδραση και βαρύτητα του κοινωνικού στρώματος, από όπου το τεχνικό στρατιωτικό στοιχείο (ειδικά οι κατώτεροι αξιωματικοί) έχει ιδιαίτερα την προέλευσή του. Αυτή η σειρά των παρατηρήσεων είναι απαραίτητη για να αναλυθεί ή πιδό ένδομηχη πλευρά αυτής της καθορισμένης πολιτικής μορφής που συνήθως ονομάζεται καισαρισμός ή βοναπαρτισμός, για να ξεχωρίζεται από άλλες μορφές όπου το τεχνικό στρατιωτικό στοιχείο, σαν τέτοιο, υπερτερεί, με μορφές ακόμα πιδό εμφανείς και αποκλειστικές.

Η 'Ισπανία και ή 'Ελλάδα προσφέρουν δυό τυπικά παραδείγματα, με δμοια και άνόμοια χαρακτηριστικά. Στην 'Ισπανία χρειάζεται να πάρουμε υπόψη όρισμένες ιδιομορφίες: μεγάλη έκταση του έδάφους και άραιή κατονομή του άγροτικού πληθυσμού. 'Ανάμεσα στον εύγενή γαιοκτήμονα και τον άγρότη δέν ύπάρχει πολυάριθμη άγροτική άστική τάξη: άρα μικρή ή σημασία των κατώτερων αξιωματικών σαν δύναμη καθεαυτή (είχαν αντίθετα μιάν όρισμένη άνταγωνιστική σημασία οι αξιωματικοί των έπι-

στημονικῶν ὄπλων, τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ μηχανικοῦ, πού προέλευσὴ τους ἦταν ἡ ἀστική τάξη τῶν πόλεων καὶ ἀντιτίθενταν στοὺς στρατηγοὺς καὶ ἔτειναν νὰ ἔχουν μιὰ δική τους πολιτική). Οἱ στρατιωτικὲς κυβερνήσεις εἶναι γι' αὐτὸ κυβερνήσεις τῶν 'μεγάλων στρατηγῶν'. Παθητικότητα τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν σὰν ἀγροτιά καὶ σὰ στράτευμα. "Ὅταν στὸ στρατὸ πραγματοποιεῖται πολιτικὴ διάσπαση, αὐτὴ ἦταν σὲ κάθετη ἔννοια, ὄχι ὀριζόντια, χάρη στὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὶς διευθυντικὲς κλίκες: τὸ στράτευμα δισπᾶται γιὰ νὰ ἀκολουθήσει τοὺς ἀρχηγούς στὴν ἀντίθεσή τους. Ἡ στρατιωτικὴ κυβέρνηση εἶναι μιὰ παρένθεση ἀνάμεσα σὲ δυὸ συνταγματικὲς κυβερνήσεις: τὸ στρατιωτικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ μόνιμη ἐφεδρεία γιὰ τὴν τάξη καὶ γιὰ τὴ συντήρηση, εἶναι μιὰ πολιτικὴ δύναμη πού ἐνεργεῖ 'δημόσια' ὅταν ἡ 'νομιμότητα' βρίσκεται σὲ κίνδυνο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος εἶναι διασκορπισμένο σ' ἓνα σύστημα νησιῶν καὶ ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τὸ πιὸ ἐνεργητικὸ καὶ δραστήριο εἶναι πάντα στὴ θάλασσα, πράγμα πού διευκολύνει τὴ στρατιωτικὴ ραδιουργία καὶ συνωμοσία. Ὁ Ἕλληνας ἀγρότης εἶναι παθητικὸς σὰν τὸν Ἰσπανὸ ἀγρότη, ἀλλὰ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, μιὰ πού ὁ πιὸ ἐνεργητικὸς καὶ δραστήριος Ἕλληνας εἶναι ναυτικὸς καὶ σχεδὸν πάντα μακριὰ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς του, ἡ γενικὴ παθητικὴ πρέπει ν' ἀναλυθεῖ διαφορετικὰ καὶ ἡ λύση τοῦ προβλήματος δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἴδια (οἱ ἐκτελέσεις πού ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα, πρὶν χρόνια, μελῶν μιᾶς κυβέρνησης πού ἀνατράπηκε πιθανόν πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπὸ μιὰ ἐκρηξη ὀργῆς αὐτοῦ τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ δραστήριου στοιχείου πού θέλει νὰ δώσει ἓνα αἱματηρὸ μάθημα). Αὐτὸ πού

πρέπει ειδικά να παρατηρήσουμε είναι ότι στην Ελλάδα και την Ισπανία, η εμπειρία της στρατιωτικής κυβέρνησης δεν έχει δημιουργήσει μιὰ πολιτική και κοινωνική ιδεολογία μόνιμη και τυπικά οργανική, όπως συμβαίνει αντίθετα στις χώρες που είναι 'δυνάμει' Βοναπαρτικές, για να το πούμε έτσι. 'Αλλά οι γενικοί ιστορικοί όροι των δύο τύπων είναι οι ίδιοι: Ισορροπία των ομάδων των πόλεων που βρίσκονται σε ανταγωνισμό, που παρεμποδίζει το παιχνίδι της 'κανονικής' δημοκρατίας, τον κοινοβουλευτισμό· είναι διαφορετική όμως η επίδραση του χωριού σ' αυτήν την Ισορροπία. Στις χώρες σαν την Ισπανία το χωριό, τελείως παθητικό, επιτρέπει στους στρατηγούς που προέρχονται από τους εύγενεις γαιοκτήμονες να χρησιμοποιήσουν πολιτικά το στρατό για να αποκαταστήσουν την έπισφαλή Ισορροπία, δηλαδή την ύπεροχή των ανώτερων ομάδων. Σε άλλες χώρες το χωριό δεν είναι παθητικό, αλλά το κίνημά του δε συντονίζεται πολιτικά με το κίνημα των πόλεων: το στράτευμα πρέπει να μείνει ούδέτερο γιατί αλλιώς είναι δυνατό να αποσυντεθεί ορίζοντα (θα παραμείνει, εννοείται, ούδέτερο μέχρι ένα ορισμένο σημείο) και μπαίνει, αντίθετα, σε δράση ή γραφειοκρατική στρατιωτική τάξη, που με στρατιωτικά μέσα καταπνίγει το κίνημα στο χωριό (άμεσα πιά επικίνδυνο), σ' αυτό τον αγώνα βρίσκει μιάν ορισμένη πολιτική και ιδεολογική ένοποίηση, βρίσκει συμμάχους στις μεσαίες τάξεις των πόλεων (μεσαίες με την Ιταλική έννοια) τις ένισχυμένες από σπουδαστές αγροτικής προέλευσης που μένουν στην πόλη, επιβάλλει τις πολιτικές μεθόδους της στις ανώτερες τάξεις, που πρέπει να της κάνουν πολλές παραχωρήσεις και να επιτρέψουν μιάν ορισμένη εύνοϊκή νομοθεσία· τελικά καταφέρει να διαποτίσει το κράτος με

τὰ συμφέροντά της μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο καὶ νὰ ὑποκαταστήσει ἕνα μέρος τοῦ διευθυντικοῦ προσωπικοῦ, συνεχίζοντας νὰ διατηρεῖται ἐνοπλῆ μέσα στὸ γενικὸ ἀφοπλισμὸ καὶ ἔχοντας στὴν προοπτικὴ της τὸν κίνδυνο γιὰ ἕνα ἐμφύλιο πόλεμο ἀνάμεσα στοὺς δικούς της ἐνοπλους καὶ τὸ ἐφεδρικὸ στράτευμα, ἂν ἡ ἀνώτερη τάξη δείχνει ὑπερβολικὴ ἀδυναμία θέλησης νὰ ἀντισταθεῖ. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν σὰν ἄκαμπτα σχήματα ἀλλὰ μονάχα σὰν πρακτικὰ κριτήρια ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς ἐρμηνείας. Στὶς συγκεκριμένες ἀναλύσεις τῶν πραγματικῶν γεγονότων οἱ ἱστορικὲς μορφὲς εἶναι ἐξατομικευμένες καὶ σχεδὸν 'μοναδικές'. Ὁ Καίσαρας ἀντιπροσωπεύει ἕνα συνδυασμὸ πραγματικῶν περιστάσεων πολὺ διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὸν ποὺ παρο υσιάζει ὁ Ναπολέοντας ὁ Α' ὅπως ὁ Primo de Rivera ἀπ' αὐτὸν τοῦ Ζίβκοβιτς, κτλ.

Στὴν ἀνάλυση τοῦ τρίτου βαθμοῦ ἡ στιγμῆς στὸ σύστημα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχει σὲ μιὰ δεδομένη κατάσταση, μποροῦμε νὰ προσφύγουμε μ' ἐπιτυχία στὴν ἀντίληψη ποὺ στὴ στρατιωτικὴ ἐπιστήμη ὀνομάζεται τῆς 'στρατηγικῆς συγκυρίας', εἴτε μὲ περισσότερη ἀκρίβεια, τοῦ βαθμοῦ στρατηγικῆς προπαρασκευῆς τοῦ θεάτρου τοῦ ἀγῶνα, ποὺ ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια στοιχεῖα του δίνεται ἀπὸ τοὺς ποιοτικὸς ὀρους τοῦ διευθυντικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν δραστήριων δυνάμεων ποὺ μποροῦμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε τῆς πρώτης γραμμῆς (περιλαμβάνονται σ' αὐτὲς καὶ οἱ δυνάμεις ἐφόδου). Ὁ βαθμὸς τῆς στρατηγικῆς προετοιμασίας μπορεῖ νὰ δώσει τὴ νίκη σὲ δυνάμεις 'ἐπιφανειακά' (δηλαδὴ ποσοτικά) κατώτερες ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ στρατηγικὴ προετοιμασία τείνει νὰ περιορίσει στὸ μηδὲν τοὺς

λεγόμενους 'αστάθμητους παράγοντες', δηλαδή τις άμεσες αλφινιδιαστικές αντίδράσεις, από μέρους, σε μια δεδομένη στιγμή, των δυνάμεων που είναι από παράδοση άδρανεϊς και παθητικές. Μέσα στα στοιχεία της προετοιμασίας μιας εύνοϊκῆς στρατηγικῆς συγκυρίας πρέπει να τοποθετήσουμε άκριβῶς εκείνα που εξέτάσαμε στις παρατηρήσεις για την ύπαρξη και την όργάνωση ενός στρατιωτικοῦ σώματος πλάι στον τεχνικό όργανισμό τοῦ ἔθνικοῦ στρατοῦ¹.

Ἐπεξεργασία ἄλλων στοιχείων μπορεί να γίνει από τὰ πιὸ κάτω ἀποσπάσματα: ἀπὸ τὸ λόγο στὴ Γερουσία στις 19 Μαΐου 1932 τοῦ Ἵπουργοῦ πολέμου στρατηγοῦ Gazzera (πρβ. «Corriere della Sera» 20 Μαΐου): «Τὸ καθεστῶς πειθαρχίας τοῦ στρατοῦ μας χάρις στὸ φασισμό παρουσιάζεται σήμερα σὰν καθοδηγητικὸς κανόνας πού ἔχει ἀξία γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος. Ἄλλοι στρατοὶ εἶχαν καὶ ὡς

1. Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ 'στρατιωτικοῦ σώματος' εἶναι ἐνδιαφέρον αὐτὸ πού γράφει ὁ T. Tittoni στις Προσωπικὲς Ἀναμνήσεις ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, «Nuova Antologia», 1—16 Ἀπριλίου 1929. Διηγεῖται ὁ Tittoni ὅτι σκέφτηκε πῶς γιὰ νὰ συγκεντρώσεις τὴν ἀναγκαία δημόσια δύναμη γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσεις τὶς ταραχὲς πού ξέσπασαν σὲ ἕναν τόπο χρειαζόταν ν' ἀφαιρέσεις τὴ φρουρὰ ἀπὸ ἄλλες περιοχῆς: στὴ διάρκεια τῆς κόκκινης βδομάδας τοῦ Ἰούνη 1914, γιὰ νὰ κατασταλοῦν τὰ κινήματα τῆς Ἀγκώνας εἶχε ἀφαιρεθεῖ ἡ φρουρὰ τῆς Ραβέννας, ὅπου κατόπι ὁ νομάρχης, μὴ διαθέτοντας δημόσιες δυνάμεις ὑποχρεώθηκε νὰ κλειστεῖ στὴ Νομαρχία, ἐγκαταλείποντας τὴν πόλη στοὺς ἐξεγερμένους. «Πολλὲς φορές ἀναρωτήθηκα, τί θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἡ κυβέρνησις ἂν ἕνα κίνημα ἐξέγερσης ξεσποῦσε ταυτόχρονα σὲ ὅλη τὴ χερσόνησο». Ὁ Tittoni προτείνει στὴν κυβέρνησις τὴ στρατολογία «ἐθελοντῶν τῆς τάξεως», παλαιῶν πολεμιστῶν πού πλαισιώνονται ἀπὸ ἀπόστρατους ἀξιωματικούς. Τὸ σχέδιο τοῦ Tittoni φάνηκε ἀξιο ἐξέτασης, ἀλλὰ δὲν τοῦ δόθηκε συνέχεια.

τώρα διατηρούν μιὰ τυπική και αυστηρή πειθαρχία. Ἐμεῖς ἔχουμε σὰ μόνιμη ἀρχή ὅτι ὁ στρατός εἶναι φτιαγμένος γιὰ τὸν πόλεμο και ὅτι γι' αὐτὸν πρέπει νὰ προετοιμάζεται· ἡ πειθαρχία τῆς εἰρήνης πρέπει ἄρα νὰ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τῆς πολεμικῆς περιόδου πού πρέπει νὰ βρίσκει τὴν πνευματικὴ τῆς θεμελίωση στὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης. Ἡ πειθαρχία μας βασίζεται πάνω σ' ἓνα πνεῦμα συνοχῆς ἀνάμεσα σὲ διοικητὲς και ἀπλοὺς ὀπλίτες πού εἶναι αὐθόρμητος καρπὸς τοῦ συστήματος πού ἀκολουθεῖται. Αὐτὸ τὸ σύστημα ἄντεξε περίφημα στὴ διάρκεια ἑνὸς μακροχρόνιου και σκληρότατου πολέμου μέχρι τὴ νίκη· εἶναι τιμὴ τοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος ὅτι ἐπεξέτεινε σ' ὀλόκληρο τὸν Ἰταλικὸ λαὸ μιὰ τόσο ἐξοχη παράδοση πειθαρχίας. Ἐκτὸς τῆς πειθαρχίας τῶν ἀτόμων ἐξαρτιέται ἡ ἐκβαση τῆς στρατηγικῆς σύλληψης και τῶν τακτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ πόλεμος ἐδίδαξε πολλὰ πράγματα, και ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει βαθειὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν προετοιμασία σὲ καιρὸ εἰρήνης και τὴν πραγματικότητα τοῦ πολέμου. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ προετοιμασία, οἱ ἀρχικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐκστρατείας βάζουν τοὺς ἐμπολέμους μπροστὰ σὲ καινούργια προβλήματα πού δημιουργοῦν ἐκπλήξεις, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ κι ἀπ' τὴν ἄλλη. Δὲ χρειάζεται γι' αὐτὸ νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι χρήσιμο νὰ ἔχουμε μιὰν α *rigori* ἀντίληψη και ὅτι ἀπὸ τὸν παλιὸ πόλεμο δὲ μπορούμε νὰ βγάλουμε κανένα συμπέρασμα. Μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπ' αὐτὸν μιὰ πολεμικὴ θεωρία, πού πρέπει νὰ τὴν ἐννοοῦμε σὰν ἐπιστημονικὸ κλάδο, και σὰ μέσο γιὰ νὰ προωθοῦνται τρόποι συλλογισμοῦ ὄχι συγκρουόμενοι και ὁμοιομορφία γλώσσας τέτοια πού νὰ ἐπιτρέπει σὲ ὄλους νὰ κατανοοῦν και νὰ γίνονται κατανοητοί. Ἐν καμμιὰ φορὰ ἡ ἐνότητα θεωρίας

ἀπειλήσε νὰ ἐκφυλιστεῖ σὲ σχηματικότητα, ἀντιδράσαμε ἄμεσα καὶ γρήγορα, φέρνοντας στὴν τακτική, ἐξαιτίας ἐπίσης καὶ τῶν προόδων τῆς τεχνικῆς, μιὰ γρήγορη ἀνανέωση. Μιὰ τέτοια διάταξη δὲν εἶναι ἐπομένως στατική, δὲν εἶναι παραδοσιακή, ὅπως μερικοὶ πιστεύουν. Ἡ παράδοση ἐξετάζεται μόνον σὰ δύναμη καὶ οἱ κανονισμοὶ βρίσκονται πάντα σὲ πορεία ἀναθεώρησης ὄχι ἀπὸ ἐπιθυμία ἀλλαγῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορούμε νὰ τοὺς ἔχουμε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα» (ἓνα παράδειγμα γιὰ τὴν 'προετοιμασία τῆς στρατηγικῆς συγκυρίας' μπορούμε νὰ βροῦμε στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Τσῶρτσιλ, ἐκεῖ πού μιλάει γιὰ τὴ μάχη τῆς Γιουτλάνδης).

Ὁ Καισαρισμὸς

Καίσαρας, Ναπολέοντας ὁ Α', Ναπολέοντας ὁ Γ', Κρόμγουελ, κτλ. Νὰ φτιαχτεῖ ἓνας κατάλογος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πού ἀποκορυφώθηκαν σὲ μιὰν 'ἥρωϊκή' μεγάλη προσωπικότητα.

Μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι ὁ καισαρισμὸς ἐκφράζει μιὰ κατάσταση ὅπου οἱ ἀντιμαχόμενες δυνάμεις ἐξισορροποῦνται μὲ τρόπο καταστροφικό, δηλαδή ἐξισορροποῦνται μὲ τρόπο πού ἡ συνέχεια τοῦ ἀγῶνα δὲ μπορεῖ παρά νὰ καταλήξει στὴν ἀμοιβαία καταστροφή. Ὄταν ἡ προοδευτικὴ δύναμη Α παλαίβει μὲ τὴν ὀπισθοδρομικὴ Β, μπορεῖ νὰ συμβεῖ ὄχι μόνον νὰ νικήσει ἡ Α τὴ Β εἴτε ἡ Β τὴν Α, μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἐπίσης νὰ μὴν νικήσει οὔτε ἡ Α οὔτε ἡ Β, ἀλλὰ νὰ ἐξαντληθοῦν ἀμοιβαῖα καὶ νὰ ἐπέμβει μιὰ τρίτη δύναμη Γ ἀπὸ τὰ ἔξω καθυποτάσσοντας ὅ,τι μένει ἀπὸ τὴν Α καὶ Β. Στὴν Ἰταλία, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Magnifico αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη.

Ἄλλὰ ὁ καισαρισμὸς, παρόλο πὺ ἐκφράζει πάντα τὴ λύση 'διαίτησις', πὺ ἀνατέθηκε σὲ μιὰ μεγάλη προσω- πικότητα, μιᾶς ἱστορικο - πολιτικῆς κατάστασης πὺ χα- ρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἰσορροπία δυνάμεων μὲ καταστρο- φικὴ προοπτικὴ, δὲν ἔχει πάντα τὴν ἴδια ἱστορικὴ σημα- σία. Μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας καισαρισμὸς προοδευτικὸς καὶ ἓνας ὀπισθοδρομικὸς· καὶ ἡ ἀκριβολογημένη σημασία κάθε μορφῆς καισαρισμοῦ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μπορεῖ νὰ ἀνασυντεθεῖ ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ἱστορία καὶ ὄχι ἀπὸ ἓνα κοινωνιολογικὸ σχῆμα. Εἶναι προοδευτικὸς ὁ καισαρισμὸς, ὅταν ἡ παρέμβασή του βοηθεῖ τὴν προοδευτικὴ δύναμη νὰ θριαμβεύσει ἔστω καὶ μὲ ὀρισμένους συμβιβασμοὺς καὶ συγκερασμοὺς πὺ περιορίζουν τὴ νίκη, εἶναι ὀπισθοδρο- μικὸς ὅταν ἡ παρέμβασή του βοηθεῖ τὸ θρίαμβο τῆς ὀπι- σθοδρομικῆς δύναμης, ἐπίσης καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι μὲ ὀρισμένους συμβιβασμοὺς καὶ περιορισμοὺς, πὺ ὥσπ- σο ἔχουν μιὰν ἀξία, μιὰ σπουδαιότητα καὶ μιὰ σημασία πὺ εἶναι διαφορετικὲς ἀπὸ δ,τι στὴν προηγούμενη περί- πτωσι. Καίσαρας καὶ Ναπολέοντας ὁ 1ος εἶναι παραδεί- γματα προοδευτικοῦ καισαρισμοῦ. Ναπολέοντας 3ος καὶ Μπίσμαρκ ὀπισθοδρομικοῦ καισαρισμοῦ.

Τὸ θέμα εἶναι νὰ βλέπουμε ἂν μέσα στὴ διαλεκτικὴ 'ἐπανάστασι - παλινὸρθωσι' εἶναι τὸ στοιχεῖο ἐπανά- στασι ἢ τὸ στοιχεῖο παλινὸρθωσι πὺ ὑπερισχύει, ἐφῶ- σον εἶναι βέβαιο ὅτι στὴν ἱστορικὴ κίνησι δὲν ὑπάρχει ποτὲ στρωφὴ πρὸς τὰ πίσω καὶ δὲν ὑπάρχουν παλινὸρθώ- σεις in toto. Ἐξάλλου, ὁ καισαρισμὸς εἶναι μιὰ διατύ- πωσι πολεμικο - ἰδεολογικῆ, καὶ ὄχι ἓνας κανὼνας ἱστορι- κῆς ἐρμηνείας. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει λύσι καισαρικὴ καὶ χωρὶς Καίσαρα, χωρὶς μιὰ μεγάλη προσωπικότητα 'ἡρωῖ-

κή' και αντιπροσωπευτική. Το κοινοβουλευτικό σύστημα έχει δώσει κι αυτό ένα μηχανισμό για τέτοιες λύσεις συμβιβασμού. Οι 'εργατικές' κυβερνήσεις του Μάκ Ντόναλντ ήταν λύσεις αυτού του είδους ως ένα βαθμό· ο βαθμός του καισαρισμού εντάθηκε όταν σχηματίστηκε η κυβέρνηση με τον Μάκ Ντόναλντ πρόεδρο και πλειοψηφία συντηρητική. Έτσι στην 'Ιταλία τον 'Οκτώβριο του 1922, μέχρι την αποχώρηση των 'λαϊκών' και ύστερα βαθμιαία μέχρι τις 3 'Ιανουαρίου 1925, και ακόμα μέχρι τις 8 Νοεμβρίου 1926, υπήρξε μιá πολιτικο - ιστορική κίνηση όπου διάφορες βαθμίδες καισαρισμού διαδέχτηκαν ή μιá την άλλη μέχρι μιá πιό καθαρή και μόνιμη μορφή, μολονότι κι αυτή επίσης δεν ήταν ακίνητη και στατική. Κάθε κυβέρνηση συνασπισμού είναι ένας αρχικός βαθμός καισαρισμού, που μπορεί και δε μπορεί να αναπτυχθεί μέχρι βαθμούς πιό σημαντικούς (φυσικά ή συνθιτισμένη γνώμη είναι αντίθετα ότι οι κυβερνήσεις συνασπισμού είναι τό πιό 'στερεο προπύργιο' έναντίον του καισαρισμού). Στο σύγχρονο κόσμο, με τις μεγάλες τους συμμαχίες οικονομικο - συνδικαλιστικού και πολιτικού - κομματικού χαρακτήρα, ο μηχανισμός του καισαρικού φαινομένου, είναι πολύ διαφορετικός απ' αυτόν που υπήρξε μέχρι τον Ναπολέοντα τον Γ'. Μέχρι τον Ναπολέοντα τον Γ', οι τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις ή μάχιμες δυνάμεις αποτελούσαν ένα αποφασιστικό στοιχείο για την επικράτηση του καισαρισμού, που πραγματοποιούνταν με κάποια πραξικοπήματα, με στρατιωτικά κινήματα κτλ. Στο σύγχρονο κόσμο οι συνδικαλιστικές και πολιτικές δυνάμεις, με τά άνυπολόγιστα οικονομικά μέσα που μπορούν να διαθέτουν μικρές ομάδες πολιτών, περιπλέκουν τό πρόβλημα. Τά στελέχη τών κομμάτων και τών οικονομικών συνδικάτων μπορούν να διαφθαρούν ή να τρομοκρατηθούν,

χωρίς να υπάρχει ανάγκη στρατιωτικής δράσης μεγάλου στύλ, τύπου Καίσαρα ή 18ης Μπρυμαίρ. Αναπαράγεται σ' αυτό το πεδίο ή ίδια κατάσταση που εξετάσαμε από άποψη τη γιακωβίνικη διατύπωση του '48 της λεγόμενης 'διαρκούς επανάστασης' ¹. 'Η σύγχρονη πολιτική τεχνική έχει αλλάξει τελείως μετά το '48, μετά την διάδοση του κοινοβουλευτισμού, του συνεταιριστικού συνδικαλισμού και του κομματικού συστήματος, του σχηματισμού μεγάλων γραφειοκρατιών, κρατικών και 'ιδιωτικών' (πολιτικο-ιδιωτικών, κομματικών και συνδικαλιστικών) και οι μετασχηματισμοί που έγιναν στην οργάνωση της αστυνομίας με την πλατιά έννοια, δηλαδή όχι μόνο της κρατικής υπηρεσίας που προορίζεται για την καταστολή του εγκλήματος, αλλά του συνόλου των δυνάμεων που έχουν οργανωθεί από το κράτος και από τους ιδιώτες για να υπερασπιστούν την πολιτική και οικονομική εξουσία των κυρίαρχων τάξεων. Μ' αυτή την έννοια, ολόκληρα 'πολιτικά' κόμματα και άλλες οργανώσεις οικονομικές ή άλλου είδους πρέπει να θεωρηθούν οργανισμοί πολιτικής αστυνομίας, με χαρακτήρα άνακριτικό και προληπτικό. Το γενικό σχήμα των δυνάμεων Α και Β που αγωνίζονται με προοπτική καταστροφική, δηλαδή με την προοπτική να μην νικήσει ούτε το Α ούτε το Β στον αγώνα τους για να άποκαταστήσουν (ή να ξαναάποκαταστήσουν) μιάν οργανική ισορροπία, από όπου γεννιέται (μπορεί να γεννηθεί) ο Καισαρισμός, είναι άκριβώς μιá γενική υπόθεση, ένα σχήμα κοινωνιολογικό (βολικό για τη πολιτική τέχνη). 'Η υπόθεση μπορεί να γίνει πάντα πιο συγκεκριμένη, άνεδασμένη σ' ένα πάντοτε μεγαλύτερο βαθμό προσέγγισης προς τη συγκεκρι-

1. Βλέπε ύποσημ. 2 στή σελ. . (Σημ. της 'Ιταλ. Σύνταξης).

κριμένη ιστορική πραγματικότητα, κι αυτό μπορούμε να το πετύχουμε προσδιορίζοντας με ακρίβεια όρισμένα βασικά στοιχεία.

Έτσι, μιλώντας για Α και Β λέμε μονάχα ότι αυτή είναι μια δύναμη γενικά προοδευτική και μια δύναμη γενικά όπισθοδρομική: μπορούμε να ξεκαθαρίσουμε για ποιού τύπου προοδευτικές και όπισθοδρομικές δυνάμεις πρόκειται και να πετύχουμε έτσι μεγαλύτερες προσεγγίσεις. Στην περίπτωση του Καίσαρα και του Ναπολέοντα του Α', μπορούμε να πούμε ότι οι Α και Β παρόλο που είναι ξεχωριστές και αντίθετες, δεν ήταν ωστόσο τέτοιες που να μη μπορούν να έρθουν 'απόλυτα' σε μια συγχώνευση και άμοιβαία άφομοίωση ύστερα από μια μοριακή διαδικασία: αυτό που πραγματικά συνέβηκε, τουλάχιστο ίσαμε έναν όρισμένο βαθμό (άρκετον ωστόσο για τους ιστορικο - πολιτικούς σκοπούς της κατάπαυσης του βασικού οργανικού αγώνα και άρα για το ξεπέραςμα της καταστροφικής φάσης). Αυτό είναι ένα στοιχείο μεγάλης προσέγγισης. Ένα άλλο στοιχείο είναι το ακόλουθο: η καταστροφική φάση μπορεί να προκύψει από μια 'στιγμιαία' πολιτική ανεπάρκεια της παραδοσιακής κυρίαρχης δύναμης, και όχι ακόμα από μια οργανική ανεπάρκεια άναγκαστικά άξεπέραστη. Αυτό πραγματοποιήθηκε στην περίπτωση του Ναπολέοντα του Γ'. Η κυρίαρχη δύναμη στη Γαλλία από το 1815 μέχρι το 1848 είχε διασπαστεί πολιτικά (φατριαστικά) σε τέσσερα τμήματα: τών νομιμοφρόνων, τών όρλεανιστών, τών βοναπαρτιστών και τών γιακωβίνων δημοκρατικών. Οι έσωτερικοί φατριαστικοί αγώνες ήταν τέτοιοι που έκαναν αδύνατη την προώθηση της ανταγωνιστικής δύναμης Β (της προοδευτικής) σε μια 'πρώιμη μορφή, ωστόσο,

ἡ ὑπάρχουσα κοινωνικὴ μορφή δὲν εἶχε ἀκόμα ἐξαντλήσει τις δυνατότητες ἐξέλιξής της, ὅπως μὲ πολλοὺς τρόπους ἀπόδειξε ἡ κατοπινὴ ἱστορία. Ὁ Ναπολέοντας ὁ Γ' ἀντιπροσώπευσε (μὲ τὸν τρόπο του, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀνάστημά του, πού δὲν ἦταν μεγάλο) αὐτὲς τις λαθάνουσες καὶ ἐσωτερικὲς δυνατότητες: ὁ καισαρισμὸς του λοιπὸν ἔχει ἓνα ἰδιαιτέρο χρώμα. Ὁ καισαρισμὸς τοῦ Καίσαρα καὶ τοῦ Ναπολέοντα τοῦ Α' ἀπόχτησε, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι ἓνα χαρακτήρα ποσοτικὸ-ποιοτικὸ, ἀντιπροσώπευσε δηλαδὴ τὴν ἱστορικὴ φάση πέρασματος ἀπὸ ἓνα τύπο κράτους σ' ἓναν ἄλλο τύπο, ἓνα πέρασμα ὅπου οἱ νεωτερισμοὶ ἦταν τόσοι καὶ τέτοιοι ὥστε νὰ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ πλήρη στροφή. Ὁ καισαρισμὸς τοῦ Ναπολέοντα τοῦ Γ' ἦταν μονάχα καὶ περιορισμένα ποσοτικὸς, δὲν ὑπῆρξε ἐδῶ πέρασμα ἀπὸ ἓναν τύπο κράτους σ' ἓναν ἄλλο τύπο, ἀλλὰ μονάχα 'ἐξέλιξη' τοῦ ἰδίου τοῦ τύπου, σύμφωνα μὲ μιὰν ἀδιάκοπη γραμμὴ.

Στὸ σύγχρονο κόσμον τὰ φαινόμενα τοῦ καισαρισμοῦ εἶναι τελείως διαφορετικὰ, τόσο ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ προοδευτικοῦ τύπου Καίσαρα-Ναπολέοντα Α', ὅπως καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ τύπου Ναπολέοντα τοῦ Γ', μολονότι γειτονεύουν μὲ τὸν τελευταῖον τύπον. Στὸ σύγχρονον κόσμον ἡ ἰσορροπία μὲ καταστροφικὰς προοπτικὰς δὲν πραγματοποιεῖται ἀνάμεσα σὲ δυνάμεις πού σὲ τελευταία ἀνάλυση θὰ μπορούσαν νὰ συγχωνευτοῦν καὶ νὰ ἐνωθοῦν, ἔστω καὶ μὲ μιὰ κοπιαστικὴ καὶ αἱματηρὴ διαδικασίαν, ἀλλὰ ἀνάμεσα σὲ δυνάμεις πού ἡ ἀντίθεσή τους εἶναι ἀγιάτρευτη ἱστορικὰ, καὶ μάλιστα βαθαίνει εἰδικὰ μὲ τὴν ἀνοδοσὴν ἐξουσίας τῶν καισαρικῶν δυνάμεων. Ὡστόσο, ὁ καισαρισμὸς ἔχει ἐπίσης καὶ στὸ σύγχρονον κόσμον ἓνα ὀρισμένον

περιθώριο, περισσότερο ή λιγότερο μεγάλο, ανάλογα με τις χώρες και με τη σχετική τους βαρύτητα στην παγκόσμια διάρθρωση, γιατί μια κοινωνική μορφή έχει 'πάντα' περιθωριακές δυνατότητες παραπέρα εξέλιξης και οργανωτικής συστηματοποίησης, και ιδιαίτερα μπορεί να υπολογίζει πάνω στη σχετική αδυναμία της ανταγωνιστικής προοδευτικής δύναμης, εξαιτίας της φύσης της και του ιδιόμορφου τρόπου ζωής της, αδυναμία που χρειάζεται να τη διατηρήσει: γι' αυτό έχουν πεϊ ότι ο σύγχρονος καισαρισμός περισσότερο από στρατιωτικός είναι αστυνομικός.

Θά ήταν λάθος μεθόδου (μια δψη τής κοινωνιολογικής μηχανιστικότητας) να υποστηρίξουμε ότι στα φαινόμενα του καισαρισμού, είτε προοδευτικού, είτε όπισθοδρομικού, είτε ενδιάμεσου επεισοδιακού χαρακτήρα, όλο τó καινούργιο ιστορικό φαινόμενο όφειλεται τάχα στην ίσορροπία τών 'βασικών' δυνάμεων· χρειάζεται ακόμα να δούμε τις σχέσεις που παρεμβαίνουν ανάμεσα στις κύριες ομάδες (ποικίλου είδους, κοινωνικο-οικονομικού και τεχνικο-οικονομικού) τών βασικών τάξεων και τις βοηθητικές δυνάμεις που καθοδηγούνται ή είναι ύποταγμένες στην ήγεμονική επίδραση. Έτσι, δέ θά καταλαβαίναμε τó πραξικόπημα τής 2 Δεκεμβρίου χωρίς να μελετήσουμε τó ρόλο τών στρατιωτικών ομάδων και τών γάλλων άγροτών.

"Ένα ιστορικό επεισόδιο πολύ σημαντικό άπ' αύτή την άποψη είναι τó λεγόμενο κίνημα για τήν ύπόθεση Ντρέυφους στη Γαλλία· και τούτο επίσης άνήκει σ' αύτή τη σειρά τών παρατηρήσεων, όχι γιατί όδήγησε στόν 'καισαρισμό', αλλά άκριβώς για τó αντίθετο: γιατί έμπόδισε τήν άνοδο στην έξουσία ένός καισαρισμού που προετοιμαζόταν, και είχε καθαρά αντίδραστικό χαρακτήρα. Πάντως

τὸ κίνημα Ντρέυφους εἶναι χαρακτηριστικὸ διότι ὑπάρχουν στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ κυρίαρχου κοινωνικοῦ συνασπισμοῦ ποὺ ἐμποδίζουν τὸν καισαρισμὸ τοῦ πιὸ ἀντιδραστικοῦ τμήματος τοῦ ἴδιου τοῦ συνασπισμοῦ, στηριζόμενα ὄχι στοὺς ἀγρότες, στὸ χωριό, ἀλλὰ στὰ ὑποτελῆ στοιχεῖα τῆς πόλης ποὺ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὸ σοσιαλιστικὸ ρεφορμισμὸ (ἐπίσης ὁμως καὶ στὸ πιὸ προοδευτικὸ τμήμα τῆς ἀγροτιᾶς). Βρίσκομε κι ἄλλα σύγχρονα ἱστορικὰ - πολιτικὰ κινήματα τύπου Ντρέυφους, ποὺ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ δὲν εἶναι τελείως ἀντιδράσεις, μὲ τὴν ἐννοια τουλάχιστο ὅτι ἐπίσης στὸ κυρίαρχο στρατόπεδο σπάζουν καταπιεστικὰ κρατικὰ ἀποκρυσταλλώματα, καὶ παρεμβάλλουν στὴ ζωὴ τοῦ κράτους καὶ στὶς κοινωνικὲς δραστηριότητες ἕνα προσωπικὸ διαφορετικὸ καὶ πιὸ πολυάριθμο ἀπὸ τὸ προηγούμενο: κι αὐτὰ ἐπίσης τὰ κινήματα μποροῦν νὰ ἔχουν ἕνα περιεχόμενο σχετικὰ 'προοδευτικὸ' στὸ βαθμὸ ποὺ δείχνουν ὅτι μέσα στὴν παλιὰ κοινωνία ὑπῆρχαν λαθάνουσες δραστήριες δυνάμεις ποὺ δὲν ἤξεραν νὰ τίς μεταχειριστοῦν οἱ παλαιοὶ διευθύνοντες ἢ ἔστω 'περιθωριακὲς δυνάμεις', ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα προοδευτικὲς, μιά ποὺ δὲν μποροῦν νὰ 'ἀφήσουν ἐποχὴ'. Ἔγιναν ἱστορικὰ δραστήριες ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ ἐνεργεῖ ἐποικοδομητικὰ, ὄχι ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ δικιὰ τους δύναμη, καὶ ἐπομένως συνδέονται μὲ μιὰν ὀρισμένη κατάσταση ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων ποὺ παλεύουν καὶ ποὺ εἶναι ἀνίκανες κ' οἱ δυὸ νὰ ἐκφράσουν μιὰν ἀνοικοδομητικὴ δικιὰ τους θέληση.

Πολιτικός αγώνας και στρατιωτικός πόλεμος

Στό στρατιωτικό πόλεμο όταν επιτευχθεί ο στρατιωτικός σκοπός, ή καταστροφή του έχθρικού στρατού και ή κατάληψη του εδάφους του, γίνεται ειρήνη. Πρέπει εξάλλου να παρατηρήσουμε ότι για να τελειώσει ο πόλεμος, αρκεί ο στρατηγικός σκοπός να έχει επιτευχθεί μόνον 'δυνάμει': αρκεί δηλαδή να μην υπάρχει αμφιβολία ότι ένας στρατός δέ μπορεί πιά να πολεμήσει και ότι ο νικηφόρος στρατός 'μπορεί' να καταλάβει τό έχθρικό έδαφος. Ο πολιτικός αγώνας είναι αφάνταστα πιά σύνθετος: με μιάν όρισμένη έννοια μπορεί να συγκριθεί με τους άποικιακούς πολέμους, ή με τους παλιούς κατακτητικούς πολέμους, όταν δηλαδή ο νικηφόρος στρατός κάνει κατοχή ή έχει την πρόθεση να εξασφαλίσει την κατοχή όλόκληρου ή ενός μέρους που κατέλαβε. Τότε ο νικημένος στρατός άφοπλίζεται και διαλύεται, αλλά ο αγώνας συνεχίζεται στο πολιτικό πεδίο και στο πεδίο της στρατιωτικής 'προετοιμασίας'.

Έτσι ο πολιτικός αγώνας της 'Ινδίας έναντίον των 'Αγγλων (και ως ένα βαθμό της Γερμανίας έναντίον της Γαλλίας ή της Ούγγαρίας έναντίον της Μικρής 'Αντάντ) μπορεί να πάρει τρεις μορφές πολέμου: έλιγμών, θέσεων και παράνομο. 'Η παθητική αντίσταση του Γκάντι είναι ένας πόλεμος θέσεων, που γίνεται πόλεμος έλιγμών σε όρισμένες στιγμές και σε άλλες παράνομος: τό μπουκοτάζ είναι πόλεμος θέσεων, οι άπεργίες είναι πόλεμος έλιγμών, ή μυστική προετοιμασία όπλων και μαχητικών στοιχείων έφόδου είναι πόλεμος παράνομος. 'Υπάρχει μιά μορφή δράσης δυνάμεων καταδρομών, αλλά χρησιμοποιείται με

μεγάλη περίσκεψη. *Αν οί *Αγγλοι είχαν την πεποίθηση ότι προετοιμάζεται ένα μεγάλο κίνημα εξέγερσης προορισμένο να εκμηδενίσει την τωρινή στρατηγική τους ύπεροχή (πού είναι, με μιá ορισμένη έννοια, ή δυνατότητά τους να έλλισσονται σε έσωτερικές γραμμές και να συγκεντρώνουν τις δυνάμεις τους στο σημείο πού είναι 'σποραδικά' τó πιό επικίνδυνο) με τή μαζική παρενόχληση — δηλαδή αναγκάζοντάς τους να διαλύουν τις δυνάμεις τους σε ένα πολεμικό θέατρο πού έγινε ταυτόχρονα γενικό, — θά τούς συνέφερε να προκαλέσουν τήν πρόωρη έξοδο τών Ινδικών μαχητικών δυνάμεων για να τις έντοπίσουν και να άποκεφαλίσουν τó γενικό κίνημα. *Έτσι στη Γαλλία θά συνέφερε να έμπλακει ή γερμανική έθνικιστική Δεξιά σ' ένα τυχοδιωκτικό πραξικόπημα πού θά ανάγκαζε τήν παράνομη στρατιωτική οργάνωση, πού τώρα τήν ύποψιάζονται, να εκδηλωθει πρόωρα, έπιτρέποντας μιάν έγκαιρη επέμβαση από τή γαλλική άποψη. Νά πού σ' αυτές τις μικτές μορφές άγώνα βασικού στρατιωτικού χαρακτήρα και κυρίαρχου πολιτικού χαρακτήρα (άλλά και κάθε πολιτικός άγώνας έχει πάντα ένα στρατιωτικό ύπόστρωμα), ή χρησιμοποίηση τών καταδρομών¹ άπαιτεί μιá πρωτότυπη τακτική ανάπτυξη, πού στη σύλληψή της ή πολεμική έμπειρία μπορεί να δώσει μονάχα μιá παρακίνηση, όχι ένα μοντέλο.

Μιά ξεχωριστή μελέτη πρέπει να γίνει για τó ζήτημα τών κομιτατζήδων στα Βαλκάνια, πού συνδέονται με ιδίόμορφες συνθήκες τού φυσιογεωγραφικού περιβάλλοντος τής περιοχής, με τή διαμόρφωση τών άγροτικών τάξεων και έπίσης με τήν πραγματική δύναμη τών κυβερ-

1. arditi στα Ιταλικά (σ. τ. μ.).

νήσεων. Έτσι έχουν τὰ πράγματα και με τις Ιρλανδικές ανταρτικές ομάδες που ή μορφή του πολέμου τους και της οργάνωσής τους συνδεόταν με την Ιρλανδική κοινωνική συγκρότηση. Οί κομιτατζήδες, οί 'Ιρλανδοί και οί άλλες μορφές παρτιζάνικου πολέμου πρέπει νά ξεχωριστούν από τὸ ζήτημα τῆς δράσης δυνάμεων καταδρομῶν, παρόλο οτι φαίνεται νά έχουν κοινά σημεῖα. Αὐτὲς οί μορφές ἀγώνα χαρακτηρίζουν τὶς μειονότητες που εἶναι ἀδύνατες ἀλλὰ ἐξαγριωμένες, ἐναντίον καλὰ ὀργανωμένων πλειοψηφῶν: ἐνῶ ἡ δράση τῶν σύγχρονων δυνάμεων καταδρομῶν προϋποθέτει μιὰ μεγάλη ἐφεδρεία, γιὰ διάφορους λόγους ἀκινήτοποιημένη, ἀλλὰ 'δυνάμει' δραστική, που τὶς ὑποστηρίζει και τὶς τροφοδοτεῖ με ἀτομικὲς συνεισφορές.

Ἡ σχέση που ὑπῆρχε τὸ 1917-18 ἀνάμεσα στοὺς σχηματισμοὺς τῶν δυνάμεων καταδρομῶν και τὸ στράτευμα στὸ σύνολο του μπορεῖ νά ὀδηγήσει και ὀδήγησε ἤδη τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτες σὲ λαθεμένες τοποθετήσεις στὰ σχέδια ἀγώνα. Ξεχνᾶνε οτι: 1) οί δυνάμεις καταδρομῶν εἶναι ἀπλοὶ σχηματισμοὶ τακτικῆς και προϋποθέτουν ἔτσι ἕνα στράτευμα μικρῆς ἀποδοτικότητος ἀλλὰ ὄχι τελείως ἀδρανές: γιατί ἂν ἡ πειθαρχία και τὸ στρατιωτικὸ πνεῦμα ἔχουν χαλαρώσει σὲ βαθμὸ ὥστε νά προταθεῖ ἕνα καινούργιο σχέδιο τακτικῆς, πάντως ὑπάρχουν ἀκόμα ὡς ἕνα ὀρισμένο βαθμὸ, που ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὸν καινούργιο σχηματισμὸ τακτικῆς· ἀλλιῶς θά εἶχαμε τὸ δίχως ἄλλο ἤττα και φυγή· 2) οτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νά θεωροῦμε τὶς δυνάμεις καταδρομῶν σὰν ἕνα δείκτη τῆς γενικῆς μαχητικότητος τῆς στρατιωτικῆς μάζας, ἀλλὰ ἀντίθετα σὰν ἕνα δείκτη τῆς παθητικότητάς του και τῆς σχετικῆς του ἀποθάρρυνσης. Αὐτὰ τὰ λέμε τηρώντας σιωπηρὰ τὸ γενι-

κό κριτήριο ότι οι συγκρίσεις ανάμεσα στη στρατιωτική και την πολιτική τέχνη πρέπει πάντα να γίνονται *cum grano salis* δηλαδή μονάχα εάν παρορμήσεις στη σκέψη και εάν άπλοποιητικοί όροι *ad absurdum*: πραγματικά στο πολιτικό στράτευμα λείπει ή ανέλετη ποινική κύρωση για όποιον κάνει λάθος, ή δέν πειθαρχεί με ακρίβεια, λείπει ή κρίση του στρατοδικείου, πέρα από τό γεγονός ότι ή πολιτική παράταξη ούτε από μακρυνά δέ μπορεί να συγκριθεί με τη στρατιωτική παράταξη.

Στόν πολιτικό άγώνα, πέρα από τόν πόλεμο έλιγμών και τόν πόλεμο θέσεων ή πολιορκίας, υπάρχουν κι άλλες μορφές. 'Η άληθινή δράση δυνάμεων καταδρομών, δηλαδή οι σύγχρονες δυνάμεις καταδρομών, χαρακτηρίζουν τόν πόλεμο θέσεων, έτσι όπως αυτός φανερώθηκε τό 1914 - 18. 'Επίσης ό πόλεμος έλιγμών και ό πόλεμος πολιορκίας τών προηγούμενων περιόδων είχαν τούς δικούς τους καταδρομείς, με μιάν όρισμένη έννοια: τό έλαφρύ και τό βαρύ ίππικό, οι βερσαλλιέροι, κτλ., γενικά τά γρήγορα όπλα έπαιζαν κατά ένα μέρος ένα ρόλο καταδρομικών: έτσι στην τέχνη τής όργάνωσης τών περιόδων περιέχονταν τό σπέρμα τών σύγχρονων δυνάμεων καταδρομών. Στόν πόλεμο πολιορκίας περισσότερο παρά στόν πόλεμο έλιγμών περιέχονταν τό έξής σπέρμα: πιο έκτεταμένη ύπηρεσία περιόδων και ειδικά ή τέχνη να οργανώνονται ξαφνικές έξοδοι και ξαφνικές επιθέσεις με επίλεκτες δυνάμεις.

"Ένα άλλο στοιχείο που χρειάζεται να έχουμε πάντα υπόψη είναι τούτο: ότι στόν πολιτικό άγώνα, δέν πρέπει να πιθηκίζουμε με τίς μεθόδους άγώνα τών κυρίαρχων τάξεων, αν δέ θέλουμε να πέφτουμε σε εύκολες ένέδρες. Στούς σημερινούς άγώνες τούτο τό φαινόμενο παρουσιάζ-

ζεται συχνά: μιὰ αδυνατισμένη κρατική οργάνωση είναι σάν ένα εξασθετισμένο στράτευμα· μπαίνουν στο πεδίο οι δυνάμεις καταδρομών, δηλαδή οι ιδιωτικές ενοπλές οργανώσεις, που έχουν δύο καθήκοντα: νά χρησιμοποιούν την παρανομία, ενώ τὸ κράτος παρουσιάζεται νά παραμένει στή νομιμότητα, σὰ μέσο ἀναδιοργάνωσης τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους. Τὸ νά πιστεύουμε ὅτι στήν παράνομη ιδιωτική δραστηριότητα μπορεῖς νά ἀντιπαραθέσεις μιὰν ἄλλη παράνομη δραστηριότητα, δηλαδή νά καταπολεμᾷς τοὺς καταδρομεῖς μὲ καταδρομεῖς εἶναι μιὰ βλακεία· αὐτὸ σημαίνει ὅτι πιστεύεις πὼς τὸ κράτος θὰ παραμείνει τάχα αἰώνια ἀδρανές, πράγμα πού ποτέ δὲ συμβαίνει, πέρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους διαφορετικούς δρους. Ὁ ταξικός χαρακτήρας ὀδηγεῖ σὲ μιὰ βασική διαφορά: μιὰ τάξη πού πρέπει νά δουλεύει καθημερινά μὲ ὠρᾶριο σταθερὸ δὲ μπορεῖ νά ἔχει μόνιμες καὶ ἐξειδικευμένες οργανώσεις ἐφόδου, ὅπως μιὰ τάξη πού ἔχει ἀφθονες οικονομικὲς δυνατότητες καὶ δὲ δεσμεύεται, σ' ὅλα τὰ μέλη της, μὲ μιὰ σταθερὴ ἐργασία. Ὅποιαδῆποτε ὥρα τῆς μέρας ἢ τῆς νύχτας, αὐτὲς οἱ οργανώσεις πού ἔγιναν ἐπαγγελματικὲς μποροῦν νά ἐξαπολύουν ἀποφασιστικὰ κτυπήματα καὶ νά πετυχαίνουν αἰφνιδικὰ τὸ σκοπὸ τους. Ἡ τακτικὴ τῶν δυνάμεων καταδρομῶν δὲ μπορεῖ νά ἔχει γιὰ ὀρισμένες τάξεις τὴν ἴδια σιμχσία ὅπως γιὰ ἄλλες· σὲ ὀρισμένες τάξεις εἶναι ἀναγκαῖα, γιατί εἶναι κατάλληλος ὁ πόλεμος κινήσεων καὶ ἐλιγμῶν, πού στήν περίπτωση τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα, μπορεῖ νά συνδυάζει μιὰ χρήσιμη καὶ ἴσως ἀπαραίτητη χρησιμοποίησι, τῆς τακτικῆς τῶν δυνάμεων καταδρομῶν. Ἄλλὰ ἢ ἀντιγραφή τοῦ στρατιωτικοῦ πρότυπου εἶναι βλακώδης: ἢ πολιτικὴ ὀφείλει, καὶ δῶ ἐπίσης, νά εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ πλευρὰ καὶ μονάχα ἢ πολιτικὴ δη-

μιουργεί την δυνατότητα τῶν ἐλιγμῶν καὶ τῆς κίνησης.

Ἐκ τῶν αὐτῶν πού εἴπαμε βγαίνει ὅτι στὸ φαινόμενο τῆς στρατιωτικῆς δράσης τῶν δυνάμεων καταδρομῶν, χρειάζεται νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα σὲ τεχνικὴ λειτουργία τοῦ εἰδικοῦ ὅπλου πού συνδέεται μὲ τὸ σύγχρονο πόλεμο θέσεων καὶ πολιτικοστρατιωτικὴ λειτουργία: σὰ λειτουργία εἰδικοῦ ὅπλου οἱ δυνάμεις καταδρομῶν χρησιμοποιήθηκαν σ' ὅλους τοὺς στρατοὺς τοῦ Παγκόσμιου πολέμου· σὰ λειτουργία πολιτικο-στρατιωτικὴ χρησιμοποιήθηκε στὶς ἀνομοιογενεῖς πολιτικὰ καὶ ἀδυνατισμένες χώρες, πού εἶχαν ἐπομένως σὰν ἔκφραση ἕναν ἔθνικὸ στρατὸ μὲ μικρὴ μαχητικότητα καὶ ἕνα Γενικὸ Ἐπιτελεῖο γραφειοκρατικοποιημένο καὶ ἀπολιθωμένο μέσα στὴν καρριέρα.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν συγκρίσεων ἀνάμεσα στὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν πόλεμο ἐλιγμῶν καὶ τὸν πόλεμο θέσεων στὴ στρατιωτικὴ τέχνη καὶ τίς σχετικὲς ἀντιλήψεις στὴν πολιτικὴ τέχνη, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸ βιβλίον τῆς Ρόζας¹, πού μεταφράστηκε στὰ ἰταλικά τὸ 1919 ἀπὸ τὸν C. Alessandri (μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ γαλλικά).

Στὸ βιβλίον γίνεται θεωρητικὴ ἐπεξεργασία λίγο βιαστικά καὶ ἐπίσης ἐπιτόλαια τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τοῦ 1905: ἡ Ρόζα πραγματικὰ παραμέλησε τὰ 'βουλευτικὰ' καὶ ὀργανωτικὰ στοιχεῖα πού στὰ γεγονότα αὐτὰ ἦταν πολὺ πρὸς διαδεδομένα καὶ δραστήρια ἀπὸ ὅ,τι ἡ Ρόζα κατέληξε νὰ πιστεύει ἐξαιτίας τῆς 'οἰκονομιστικῆς' καὶ τῆς αὐθορ-

1. Rosa Luxemburg, *Lo sciopero generale—Il partito e i Sindacati*, Societa Editore «Avanti!» Milano, 1919 (Σημ. τῆς Ἰταλ. Σύνταξης).

μητιστικῆς τῆς προκατάληψης. Ὡστόσο τὸ βιβλίο (καὶ ἄλλες μελέτες τῆς Ἰδίας) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικά ντοκουμέντα τῆς θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ πολέμου τῶν ἐλιγμῶν ἐφαρμοσμένου στὴν πολιτικὴ τέχνη. Τὸ ἄμεσο οἰκονομικὸ στοιχεῖο (κρίση κτλ.) ἐξετάζεται σὰν τὸ πεδινὸ πυροβολικὸ πού στὸν πόλεμο ἀνοίγει διάβαση μέσα στὴν ἐχθρική ἀμυνα, διάβαση ἀρκετὴ ὥστε τὰ δικά του στρατεύματα νὰ κάνουν εἰσβολὴ καὶ νὰ σημειώσουν μιὰν ἀποφασιστικὴ ἐπιτυχία (στρατηγική), ἢ τουλάχιστο μιὰν ἐπιτυχία, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς στρατηγικῆς γραμμῆς. Φυσικὰ στὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας ἡ ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἄμεσου οἰκονομικοῦ στοιχείου θεωρεῖται πολὺ πιὸ σύνθετη ἀπὸ ὅ,τι τοῦ βαριοῦ πυροβολικοῦ στὸν πόλεμο ἐλιγμῶν, γιατί αὐτὸ τὸ στοιχεῖο χρησιμοποιοῦνταν μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ὑπάρξει ἓνα διπλὸ ἀποτέλεσμα: 1) ν' ἀνοίξει διάβαση μέσα στὴν ἐχθρική ἀμυνα, ἀφοῦ θὰ ἔχει διαταράξει καὶ θὰ ἔχει ἐκμηδενίσει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἐχθροῦ στὸν ἑαυτό του καὶ στὶς δυνάμεις του καὶ στὸ μέλλον του· 2) νὰ ὀργανώσει κεραυνοβόλα τὰ στρατεύματά του, νὰ δημιουργήσει τὰ στελέχη, ἢ τουλάχιστο νὰ βάλει τὰ ὑπάρχοντα στελέχη (πού εἶχαν διαμορφωθεῖ ὡς ἐκείνη τὴν ὥρα ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱστορικὴ διαδικασίᾳ) κεραυνοβόλα στὴ θέση τους γιὰ νὰ πλαισιώσουν τὰ σκόρπια στρατεύματα· 3) νὰ δημιουργήσει κεραυνοβόλα τὴν ἰδεολογικὴ συγκέντρωση προσδιορισμοῦ τῶν σκοπῶν πού πρέπει νὰ ἐπιτευχθοῦν. Ἦταν μιὰ μορφή σιδερένιου οἰκονομιστικοῦ ντετερμινισμοῦ, μὲ τὸ ἐπιδαρυντικὸ στοιχεῖο ὅτι τὰ ἀποτελέσματα πιστεύονταν ταχύτατα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο γι' αὐτὸ ἐπρόκειτο γιὰ ἓναν ἀληθινὸ καὶ ἰδιαίτερο ἱστορικὸ μυστικισμό, μιὰν ἀναμονὴ ἑνὸς εἴδους θαυματουργῆς λάμψης.

Ἡ παρατήρηση τοῦ στρατηγοῦ Κράσνωφ (στό μυθι-
στόρημά του ¹) ὅτι ἡ Ἀντάντ (πού δὲν ἤθελε μιὰ νίκη τῆς
αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας, γιὰ νὰ μὴ λυθεῖ τελειωτικά ὑπὲρ
τοῦ Τσαρισμοῦ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα) ἐπέβαλε στό ρωσικὸ
Γενικὸ Ἐπιτελεῖο τὸν πόλεμο τῶν χαρακωμάτων (πού
ἦταν παράλογος ἀν πάρουμε ὑπόψη μας τὴν τεράστια ἀνά-
πτυξη τοῦ μετώπου ἀπὸ τὴ Βαλτική ὡς τὴ Μαύρη Θά-
λασσα μὲ μεγάλες ἐλώδεις καὶ δασώδεις ζώνες) ἐνῶ μόνος
δυνατὸς ἦταν ὁ πόλεμος ἐλιγμῶν, εἶναι μιὰ ἀπλή ἀνοη-
σία. Στὴν πραγματικότητα ὁ ρωσικὸς στρατὸς δοκίμασε
τὸν πόλεμο ἐλιγμῶν καὶ ρηγμαίων, εἰδικά στὸν αὐστριακὸ
τομέα (ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὴν ἀνατολικὴ Πρωσία) καὶ εἶχε
μὲν ἐξαιρετικὲς ἐπιτυχίες ἀλλὰ ἐφήμερες. Ἡ ἀλήθεια εἶ-
ναι ὅτι δὲ μπορούσε νὰ διαλέξει τὴ μορφή τοῦ πολέμου
πού ἤθελε, ἐκτός ἀν εἶχε ξαφνικά μιὰ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ
πάνω στὸν ἐχθρὸ, καὶ εἶναι γνωστὸ πόσες ἀπώλειες ἐστοί-
χισε ἡ ἐπιμονὴ τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων νὰ μὴ θέλουν
ν' ἀναγνωρίσουν ὅτι ὁ πόλεμος θέσεων ἔχει 'ἐπιβληθεῖ'
ἀπὸ τὸ γενικὸ συσχετισμὸ τῶν συγκρουόμενων δυνάμεων.
Ὁ πόλεμος θέσεων δὲν ἀποτελεῖται, στὴν πραγματικότητά,
ἀπὸ τὰ χαρακώματα ἀπλὰ καὶ μόνον, ἀλλὰ ἀπὸ ὅλο τὸ ὄρ-
γανωτικὸ καὶ βιομηχανικὸ σύστημα τοῦ χώρου πού βρί-
σκεται στὰ νῶτα τοῦ παραταγμένου στρατοῦ καὶ ἔχει ἐπι-
βληθεῖ εἰδικά ἀπὸ τὴ γρήγορη βολὴ τῶν πυροβόλων, μυ-
δραλλιοβόλων, τῶν ντουφεκιῶν, ἀπὸ τὴ συγκέντρωση τῶν
δύλων σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀφθονία τοῦ
ἀνεφοδιασμοῦ πού ἐπιτρέπει τὴ γρήγορη ἀντικατάσταση
τοῦ ὕλικου πού χάθηκε ὕστερα ἀπὸ ἓνα ρήγμα καὶ μιὰ

1. Pietro Krasnov, *Dall' aquila imperiale alla bandiera rossa*, Firenze, Salani, 1928 (Σημ. τῆς Ἱταλ. Σύνταξης).

όπισθοχώρηση. Ένα άλλο στοιχείο είναι η μεγάλη μάζα ανθρώπων που παίρνουν μέρος στην παράταξη, πολύ άνισης αξίας και που άκριτώς μπορούν να ενεργοϋν μόνο σά μάζα. Φάνηκε, πώς στο άνατολικό μέτωπο άλλο πράγμα ήταν να κάνεις έπιδρομή στον γερμανικό τομέα, και άλλο στον άυστριακό τομέα και πώς άκόμα και στον άυστριακό τομέα, ένισχυμένο άπό έκλεκτά γερμανικά τμήματα και διοικϋμενο άπό γερμανούς, η τακτική τής είσβολής κατέληξε σέ συμφορά. Τό ίδιο φάνηκε στον πολωνικό πόλεμο τοϋ 1920, όταν η προέλαση που έμοιαζε άσυγκράτητη άνακόπηκε μπροστά στη Βαρσοβία άπό τό στρατηγό Βευγκάν πάνω στη γραμμή που διοικϋνταν άπό γάλλους άξιωματικούς. Οι ίδιοι οι τεχνικοί στρατιωτικοί που άπό δώ και μπρός είναι προσκολλημένοι στον πόλεμο θέσεων, όπως προηγϋμενα ήταν προσκολλημένοι στον πόλεμο έλιγμών, δέν υποστηρίζουν βέβαια ότι ό προηγϋμενος τύπος πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει έξαλειφθεί άπό την έπιστήμη· άλλά ότι στους πολέμους άνάμεσα στα κράτη τά πιό άναπτυγμένα βιομηχανικά και πολιτιστικά άυτός πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει περιοριστεί σέ ρόλο τακτικής περισσότερο παρά στρατηγικής, πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στην ίδια θέση που είχε παλιότερα ό πόλεμος πολιορκίας σέ σύγκριση με τον πόλεμο έλιγμών.

Ό ίδιος περιορισμός πρέπει να γίνει στην πολιτική τέχνη και έπιστήμη, τουλάχιστο σέ ό,τι άφορά τά πιό άναπτυγμένα κράτη, όπου 'κοινωνία τών πολιτών' έχει γίνει μιá δομή πολύ σύνθετη και άνθεκτική στις καταστροφικές 'έπιδρομές' τοϋ άμεσου οικονομικού στοιχείου (κρίσεις, ύφέσεις κτλ.): τά έποικοδομήματα τής κοινωνίας τών πολιτών είναι σαν τό σύστημα τών χαρακωμά-

των στο σύγχρονο πόλεμο. Όπως συνέβαινε σ' αυτόν ώστε μιὰ λυσσώδης βολή πυροβολικού νά μοιάζει ότι είχε καταστρέψει δλο τὸ ἀντίπαλο ἀμυντικό σύστημα, ἀλλὰ τοῦ εἶχε καταστρέψει μονάχα τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ τὴ στιγμὴ τῆς ἐπίθεσης καὶ τῆς προέλασης οἱ ἐπιτιθέμενοι βρίσκονταν μπροστὰ σὲ μιὰν ἀμυντικὴ γραμμὴ ποὺ ἦταν ἀκόμα σὲ ἐνέργεια, ἔτσι συμβαίνει στὴν πολιτικὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν κρίσεων· οὔτε τὰ τμήματα ἐφόδου ἐξαιτίας τῆς κρίσης, ὀργανώνονται κεραυνοβόλα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο, οὔτε ἀκόμα λιγότερο ἀποκοτοῦν ἐπιθετικὸ πνεῦμα· ἀντίστοιχα αὐτοὶ ποὺ δέχονται τὴν ἐπίθεση οὔτε ἀποθαρρύνονται οὔτε ἐγκαταλείπουν τὴν ἀμυνα, ἔστω καὶ μέσα στὰ ἐρείπια, οὔτε χάνουν τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις τους καὶ στὸ μέλλον τους. Τὰ πράγματα ἀσφαλῶς δὲ μένουν ἀκριβῶς ὅπως ἦταν, ἀλλὰ εἶναι σίγουρο ὅτι ἐλαττώνεται στὸ στοιχεῖο τῆς ταχύτητας, τοῦ ἐσπευσμένου χρόνου, τῆς τελειωτικῆς προέλασης ὅπως θὰ περίμεναν οἱ στρατηγοὶ τοῦ πολιτικοῦ καντορισμοῦ.

Τὸ τελευταῖο γεγονός τοῦ εἶδους αὐτοῦ στὴν ἱστορία τῆς πολιτικῆς ἦταν τὰ γεγονότα τοῦ 1917. Αὐτὰ σημεῖωσαν μιὰν ἀποφασιστικὴν στροφή στὴν ἱστορία τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι νὰ μελετήσουμε σὲ 'βάθος' ποιά εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ ἀμυντικὰ συστήματα τὸν πόλεμο θέσεων. Λέμε σὲ 'βάθος' σκόπιμα, γιατί ἔχουν μελετηθεῖ εἴτε ἀπὸ ὀπτικὲς γωνίες ἐπιφανειακὲς καὶ τετριμμένες, ὅπως ὀρισμένοι ἱστορικοὶ τῶν ἐθνικῶν μελετᾶνε τὶς παραξενιὲς τῆς γυναικειᾶς μόδας, εἴτε ἀπὸ μιὰν ὀπτικὴν γωνία 'ὀρθολογιστικὴ', δηλαδὴ μὲ τὴν

πεποιθήση ότι όρισμένα φαινόμενα καταστρέφονται μόλις έξηγηθοῦν 'ρεαλιστικά', σάν νά ήταν λαϊκές προλήψεις (πού άλλωστε κι αυτές δέν καταστρέφονται μέ τό νά τίς έξηγήσεις).

Θά πρέπει νά δοῦμε άν ή περίφημη θεωρία τοῦ Bronstein γιά τή διάρκεια¹ τοῦ κινήματος δέν εἶναι ή πολιτική άντανάκλαση τῆς θεωρίας τοῦ πολέμου έλιγμών (ας θυμηθοῦμε τήν παρατήρηση τοῦ στρατηγοῦ τῶν κοζάκων Κράσνωφ), σέ τελευταία άνάλυση ή άντανάκλαση τῶν γενικῶν-οικονομικῶν - πολιτιστικῶν - κοινωνικῶν συνθηκῶν μιᾶς χώρας όπου τά πλαίσια τῆς ἐθνικῆς ζωῆς εἶναι σέ έμβρυακή κατάσταση και έγκαταλειμμένα και δέ μποροῦν νά γίνουν 'χαράκωμα ή φρούριο'. Στήν περίπτωση αὐτή θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ό Bronstein, πού εμφανίζεται σάν ένας 'δυτικός', ήταν αντίθετα ένας κόσμοπολίτης, δηλαδή ἐπιφανειακά ἐθνικός και ἐπιφανειακά δυτικός ή εὐρωπαῖος. Ἀντίθετα ό 'Ιλίτς² ήταν βαθειά ἐθνικός και βαθειά εὐρωπαῖος.

Ό Bronstein στά ἀπομνημονεύματά του θυμᾶται πώς τοῦ εἶχαν πεί ότι ή θεωρία του εἶχε ἀποδειχτεῖ καλή ὕστερα... ἀπό δεκαπέντε χρόνια και ἀπαντάει στό ἐπίγραμμα μέ ένα άλλο ἐπίγραμμα. Στήν πραγματικότητα ή θεωρία του, σάν τέτοια, δέν ήταν καλή οὔτε δεκαπέντε χρόνια πριν οὔτε δεκαπέντε χρόνια μετά' όπως συμβαίνει μέ τούς πεισματοάρηδες, γιά τούς όποίους μιλάει ό Guicciardini, αὐτός πρόβλεψε χοντρικά, εἶχε δηλαδή δίκιο στήν

1. Ἡ θεωρία τοῦ Τρότσκι γιά τή « διαρκή ἐπανάσταση ».
(Σημ. τῆς Ἴταλ. Σύνταξης).

2. Λένιν (Σημ. τῆς Ἴταλ. Σύνταξης).

γενική πρακτική πρόβλεψη: σά νά λείι κάποιος δι ένα κοριτσάκι τεσσάρων ἐτῶν θά γίνει μητέρα κι όταν γίνεται σέ εἴκοσι χρόνια λείι 'τό εἶχα προβλέψει', χωρίς νά θυμᾶται ὅμως πῶς όταν ἦταν τεσσάρων ἐτῶν ἤθελε νά βιάσει τό κοριτσάκι σίγουρος δι θά γινόταν μητέρα. Μοῦ φαίνεται πῶς ὁ 'Ιλίτς εἶχε καταλάβει δι χρειαζόταν μιᾶ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὸν πόλεμο ἐλιγμῶν, πού ἐφαρμόστηκε νικηφόρα στὴν 'Ανατολὴ' τὸ '17, στὸν πόλεμο θέσεων πού ἦταν ὁ μόνος δυνατὸς στὴ Δύση, ὅπου, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κράσνονφ, σέ σύντομο διάστημα τὰ στρατεύματα μποροῦσαν νά συσσωρεύουν ἀπειρες ποσότητες ἀπὸ ἐφόδια, ὅπου τὰ κοινωνικά πλαίσια ἦταν ἀκόμα ἱκανά νά γίνουν χαρακώματα ἐξαιρετικά ὀχυρωμένα. Αὐτὸ μοῦ φαίνεται πῶς σημαίνει ἡ διατύπωση τοῦ 'ἐνιαίου μετώπου' πού ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀντίληψη τοῦ ἐνὸς μόνο μετώπου τῆς 'Αντάντ κάτω ἀπὸ τὴν ἐνιαία διοίκηση τοῦ Foch.

Μόνο πού ὁ 'Ιλίτς δὲν εἶχε τὸ χρόνο νά ἐμβαθύνει στὴ διατύπωσή του, παίρνοντας πάντα ὑπόψη δι μόνο θεωρητικά μποροῦσε νά τὴν ἐμβαθύνει, ἐνῶ τὸ βασικὸ καθήκον ἦταν ἐθνικὸ, δηλαδὴ ἀπαιτοῦσε μιᾶν ἀναγνώριση τοῦ ἐδάφους καὶ ἕναν προσδιορισμὸ τῶν στοιχείων τοῦ χαρακώματος καὶ τοῦ φρουρίου πού ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, κτλ. Στὴν 'Ανατολή, τὸ κράτος ἦταν τὸ πᾶν, ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν ἦταν ἀρχέγονη καὶ χαλαρὴ: ἀνάμεσα σὲ κράτος καὶ κοινωνία τῶν πολιτῶν ὑπῆρχε μιᾶ στενὴ σχέση καὶ μέσα στὸ τρεμούλιασμα τοῦ κράτους διακρίνονταν ἀμέσως μιᾶ ἰσχυρὴ δομὴ τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Τὸ κράτος ἦταν μονάχα ἕνα προωθημένο χαρακώμα, πού πίσω του βρισκόταν μιᾶ

1. Στὴ Ρωσία (Σημ. τῆς 'Ιταλ. Σύνταξης).

γερή αλυσίδα από φρούρια και άμπριά· περισσότερο ή λιγότερο από κράτος σε κράτος, εννοείται, αλλά αυτό άπαιτοῦσε μιὰ προσεχτική άναγνώριση τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτήρα.

Ἡ θεωρία τοῦ Bronstein μπορεῖ νά συγκριθεῖ με ἐκείνην ὀρισμένων γάλλων συνδικαλιστῶν γιά τή γενική άπεργία και με τή θεωρία τῆς Ρόζας στό βιβλίο πού μετάρφρασε ὁ Alessandri: τό τεῦχος τῆς Ρόζας και οἱ θεωρίες της ἔχουν ἄλλωστε ἐπηρεάσει τοὺς γάλλους συνδικαλιστές, ὅπως φαίνεται ἀπό ὀρισμένα ἄρθρα τοῦ Rosmer γιά τή Γερμανία στήν «Vie Ounvière» (πρώτη σειρά σέ φυλλάδια): ἔξαρτιέται ἐπίσης ὡς ἓνα μέρος ἀπό τή θεωρία τοῦ αὐθόρητου.

Ἡ αντίληψη τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης

Ἡ αντίληψη τῆς 'παθητικῆς ἐπανάστασης' πρέπει νά προκύψει με ἀκρίβεια ἀπό δύο βασικές ἀρχές τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης: 1) ὅτι κανένας κοινωνικός σχηματισμός δέν ἔξαφανίζεται ὅσο οἱ παραγωγικές δυνάμεις πού ἀναπτύχθηκαν μέσα του βρίσκουν ἀκόμα χῶρο γιά μιὰ παραπέρα προοδευτική κίνηση· 2) ὅτι ἡ κοινωνία δέ βάζει στόν ἑαυτό της καθήκοντα πού γιά τή λύση τους δέν ἔχουν ἀκόμα ὠριμάσει οἱ ἀναγκαῖοι ὄροι, κτλ. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτές οἱ ἀρχές πρέπει προηγούμενα νά ἀναπτυχθοῦν κριτικά σ' ὀλόκληρη τήν ἔκτασή τους και νά καθαριστοῦν ἀπό κάθε κατάλοιπο μηχανιστικότητας και μοιρολατριμοῦ. Ἔτσι πρέπει νά τίς μεταφέρουμε στήν περιγραφή τῶν τριῶν βασικῶν στιγμῶν θπου μποροῦμε νά διακρίνουμε μιὰ 'κατάσταση' ἢ μιὰ ἰσορροπία δυνάμεων με τό μέγιστο τῆς ἀξιοποίησης τῆς δεύτερης στιγμῆς, ἢ μιὰ ἰσορ-

ροπίας τῶν πολιτικῶν δυνάμεων καὶ εἰδικά τῆς τρίτης στιγμῆς, δηλαδὴ τῆς πολιτικοστρατιωτικῆς ἰσορροπίας.

Μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Pisacane στὰ Δοκίμιά του, ἀσχολεῖται ἀκριβῶς μ' αὐτὴ τὴν τρίτη στιγμή: καταλαβαίνει, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Mazzini, ὅτι τὴ σημασία πού ἔχει ἡ παρουσία στὴν Ἰταλία ἐνὸς ἐμπειροπόλεμου αὐστριακοῦ στρατεύματος, πάντοτε ἔτοιμου νὰ ἐπέμβει σὲ κάθε μέρος τῆς χερσονήσου, καὶ πού ἐπιπλέον ἔχει πίσω του ὅλη τὴ στρατιωτικὴ δύναμη τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων, δηλαδὴ μιὰ μῆτρα πάντα ἔτοιμη νὰ σχηματίσει καινούργια στρατεύματα γιὰ ἐνίσχυση. Ἐνα ἄλλο ἱστορικὸ στοιχεῖο πού πρέπει νὰ θυμίσουμε εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Χριστιανισμοῦ μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπως καὶ τὸ τωρινὸ φαινόμενο τοῦ γκαντισμοῦ στὴν Ἰνδία καὶ ἡ θεωρία τῆς μὴ ἀντίστασης στὸ κακὸ τοῦ Τολστόη πού τόσο πλησιάζουν στὴν πρώτη φάση τοῦ Χριστιανισμοῦ (πρὶν τὸ Διάταγμα τοῦ Μιλάνου). Ὁ γκαντισμὸς καὶ ὁ Τολστοϊσμὸς εἶναι θεωρητικὲς ἐπεξεργασίες ἀφελεῖς καὶ μὲ θρησκευτικὴ ἀπόχρωση τῆς 'παθητικῆς ἐπανάστασης'. Πρέπει ἐπίσης νὰ θυμίσουμε ὀρισμένα κινήματα τὰ λεγόμενα 'λικβινταριστικά' καὶ τὶς ἀντιδράσεις πού προκάλεσαν σὲ σχέση μὲ τὶς ἐποχὲς καὶ μὲ τὶς μορφὲς ὀρισμένων καταστάσεων (εἰδικά τῆς τρίτης στιγμῆς). Τὸ σημεῖο ἀφετηρίας τῆς μελέτης θὰ εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Vincenzo Cuoco: ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι ἡ ναπολιτάνικη ἐπανάσταση τοῦ 1799 δὲν εἶναι παρὰ ἓνα προοίμιο, ἀφοῦ ἡ ἀντίληψη τροποποιεῖται τελείως καὶ πλουτίζεται.

Ἡ ἀντίληψη τῆς 'παθητικῆς ἐπανάστασης' μὲ τὴν ἔννοια πού ὁ Vincenzo Cuoco δίνει στὴν πρώτη περίοδο

του Ιταλικού αγώνα για την ανεξαρτησία είναι δυνατό να συσχετιστεί με την αντίληψη του 'πολέμου θέσεων' σε σύγκριση με τον πόλεμο έλιγμών; Δηλαδή αυτές οι αντιλήψεις παρουσιάστηκαν με τη γαλλική Έπανάσταση και τα δύο όνόματα Proudhon - Gioberti μπορούν να δικαιολογηθούν με τον πανικό που δημιουργήθηκε από την τρομοκρατία του 1793 όπως ο σορελισμός με τον πανικό που ακολούθησε την αίματοχυσία του Παρισιού το 1871; Ύπάρχει δηλαδή μιá απόλυτη ταυτότητα ανάμεσα σε πόλεμο θέσεων και παθητική επανάσταση; Ή τουλάχιστο υπάρχει ή μπορεί να νοηθεί μιá ολόκληρη ιστορική περίοδος όπου οι δυό αντιλήψεις πρέπει να ταυτιστούν, μέχρι τό σημείο που ο πόλεμος θέσεων να ξαναχίνει πόλεμος έλιγμών;

Αυτή που μās χρειάζεται είναι μιá κρίση 'δυναμική' για τις 'παλινορθώσεις', -που είναι μιá 'πονηριά της θείας Πρόνοιας' σύμφωνα με τον Vico. Ένα πρόβλημα είναι τό εξής: στον αγώνα Cavour - Mazzini, όπου ο Cavour είναι ο εκπρόσωπος της παθητικής επανάστασης—πολέμου θέσεων και ο Mazzini της λαϊκής πρωτοβουλίας—πολέμου έλιγμών δέν είναι και οι δυό απαραίτητες στον ίδιο ακριβώς βαθμό; Πάντως, είναι ανάγκη να έχουμε υπόψη ότι ενώ ο Cavour είχε συνείδηση του καθήκοντός του (τουλάχιστο ως ένα όρισμένο βαθμό) έφόσον καταλάβαινε τό καθήκον του Mazzini, ο Mazzini δέν φαίνεται να είχε συνείδηση του δικού του καθώς και του Cavour· αν αντίθετα ο Mazzini είχε μιá τέτοια συνείδηση, αν ήταν δηλαδή ένας ρεαλιστής πολιτικός και όχι ένας φωτισμένος απόστολος (αν δηλαδή δέν θά ήταν Mazzini) ή Ισορροπία που θά προέκυπτε από τη συρροή των δυό δραστηριοτήτων

θά ήταν διαφορετική, και μάλιστα πιό εύνοϊκή για τόν ματσηνισμό: δηλαδή τὸ Ἰταλικὸ κράτος θά εἶχε συσταθεῖ πάνω σέ βάσεις λιγότερο καθυστερημένες και πιό σύγχρονες. Καὶ μιά πού σέ κάθε ἱστορικὸ γεγονὸς πραγματοποιοῦνται σχεδὸν πάντα παρόμοιες καταστάσεις, πρέπει νά δοῦμε ἂν μπορούμε νά βγάλουμε ἀπὸ δῶ κάποια γενικὴ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης και τέχνης. Μπορούμε νά ἐφαρμόσουμε στὴν ἀντίληψη τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης (καὶ μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε σὰ στοιχεῖα γεγονότα ἀπὸ τὸν Ἰταλικὸ πόλεμο γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία) τὸ ἐρμηνευτικὸ κριτήριον τῶν μοριακῶν ἀλλαγῶν πού στὴν πραγματικότητα ἀλλάζουν προοδευτικὰ τὴν προηγούμενη σύνθεση τῶν δυνάμεων και ἔτσι γίνονται μήτρα καινούργιων ἀλλαγῶν. Ἐτσι, στὸν Ἰταλικὸ πόλεμο γιὰ τὴν Ἐξαρτησία, φάνηκε πὼς τὸ πέρασμα στὸν καθουρισμὸ (μετὰ τὸ 1848) ἔλο και καινούργιων στοιχείων τοῦ Κόμματος τῆς Δράσης ἀλλάξε προοδευτικὰ τὴ σύνθεση τῶν μετριοπαθῶν δυνάμεων, καταργώντας τὸ νεογκουελφισμό, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, και, ἀπὸ τὴν ἄλλη, φτωχαίνοντας τὸ κίνημα τοῦ Mazzini (σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ἀνήκουν και οἱ ταλαντεύσεις τοῦ Γαριβάλδη, κτλ.). Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἐν τούτοις εἶναι ἡ ἀρχικὴ φάση τοῦ φαινομένου ἐκείνου πού ὀνομάστηκε ἀργότερα ἠ μεταμορφισμὸς¹ και πού ἡ σημασία του δὲ φωτίστηκε, φαίνεται, ὡς τώρα, ὅπως ἔπρεπε σὰ μορφή τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

Πρέπει νά ἐπιμείνουμε στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀντίληψης ὅτι, ἐνῶ ὁ Canougi εἶχε συνείδηση τοῦ καθήκοντός του ἀφοῦ εἶχε συνείδηση κατὰ κριτικὸ τρόπο τοῦ καθήκοντος

1. Στὸ Ἰταλικὸ κείμενο: *trasformismo* (σ. τ. μ.).

του Mazzini, ο Mazzini, εξαιτίας τῆς μικρῆς ἢ καμμιαῆς συνείδησης τοῦ καθήκοντος τοῦ Canouir, εἶχε στὴν πραγματικότητα λίγη συνείδηση τοῦ δικοῦ του καθήκοντος: γι' αὐτὸ καὶ οἱ ταλαντεύσεις του (καὶ στὸ Μιλάνο στὴν περίοδο πού ἀκολούθησε τὶς Πέντε Μῆρες καὶ σὲ ἄλλες εὐκαιρίες) καὶ οἱ παράκαιρες πρωτοβουλίες του, πού γι' αὐτὸ γίνονται στοιχεῖα χρήσιμα μόνο γιὰ τὴν πιεμοντέζικη πολιτική. Ἔχουμε ἔτσι ἓνα παράδειγμα γιὰ τὸ θεωρητικὸ πρόβλημα σχετικὰ μὲ τὸ πῶς πρέπει ν' ἀντιλαμβανόμαστε τὴν διαλεκτικὴ ὅπως τοποθετεῖται στὴν Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας: ὅτι καθὶ: μέλος τῆς διαλεκτικῆς ἀντίθεσης πρέπει νὰ ἐπιδιώκει νὰ εἶναι τὸ πᾶν αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ νὰ ρίχνει στὸν ἀγῶνα ὅλα του τὰ πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ μέσα, καὶ ὅτι μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πραγματικὸ ξεπέραςμα. Αὐτὸ δὲν τὸ εἶχαν καταλάβει οὔτε ὁ Proudhon οὔτε καὶ ὁ Mazzini. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι δὲν εἶχε κατανοηθεῖ οὔτε ἀπὸ τὸν Gioberti καὶ τοὺς θεωρητικὸς τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης ἢ τῆς ἐπανάστασης-ἀποκατάστασης¹, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἀλλάζει: στὴν περίπτωσή τους ἡ θεωρητικὴ 'μὴ κατανόηση' ἦταν ἡ πρακτικὴ ἔκφραση ἀναγκῶν τῆς 'θέσης' ν' ἀναπτύξει ὅλο τὸν ἑαυτὸ της, μέχρι τὸ σημεῖο νὰ πετύχει τὴν ἐνσωμάτωση ἐνὸς μέρους τῆς ἴδιας τῆς ἀντίθεσης, γιὰ νὰ μὴν ἀφεθεῖ δηλαδὴ νὰ 'ξεπεραστεῖ', μέσθ στὴ διαλεκτικὴ ἀντίθεση· μόνον ἡ θέση ἀναπτύσσει στὴν πραγματικότητα ὅλες τὶς δυνατότητές της γιὰ ἀγῶ-

1. Θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὴν πολιτικὴ φιλολογία πάνω στὸ '48 γρημμένη ἀπὸ μελετητὲς τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης, ἀλλὰ δὲ φαίνεται ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ κεῖ πολλὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τὰ ἰταλικά γεγονότα π. χ. ἐξετάστηκαν μονάχα μὲ ἰσχυρὸ τὰ βιβλία τοῦ Bolton King, κτλ.

να, μέχρι πού νά ἀπορροφήσει τούς αὐτοκαλούμενους ἐκ-
πρόσωπους τῆς ἀντίθεσης : αὐτό ἀκριβῶς εἶναι ἡ πληθικὴ
ἐπανάσταση ἢ ἡ ἐπανάσταση - παλινόρθωση. Βέβαια πρέ-
πει στὸ σημεῖο αὐτὸ νά ἐξεταστῆ τὸ ζήτημα τοῦ περά-
σματος ἀπὸ τὸν πολιτικὸ ἀγῶνα τοῦ 'πολέμου τῶν ἐλι-
γμῶν' στὸν 'πόλεμο θέσεων' πράγμα πού στὴν Εὐρώπη
συνέβη μετὰ τὸ 1848 καὶ δὲν κατανοήθηκε ἀπὸ τὸν Maz-
zini καὶ τούς ματσεινικούς, ὅπως ἀντίθετα ἔγινε κατανοητὸ
ἀπὸ κάποιον ἄλλον : τὸ ἴδιο πέρασμα ἔγινε μετὰ τὸ 1871,
κτλ. Τὸ ζήτημα ἦταν δύσκολο νά κατανοηθεῖ τότε ἀπὸ
ἀνθρώπους σάν τὸν Mazzini, μιὰ πού οἱ στρατιωτικοὶ πό-
λεμοι δὲν εἶχαν δώσει τὸ μοντέλο, ἀλλὰ ἀντίθετα οἱ στρα-
τιωτικὲς θεωρίαι ἀναπτύσσονταν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ
πολέμου κινήσεων : θὰ πρέπει νά δοῦμε στὸν Pisacane,
πού ἦταν ὁ στρατιωτικὸς θεωρητικὸς τοῦ ματσεινισμοῦ, ἂν
ὑπάρχουν ὑπαινιγμοὶ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

Πρέπει νά ἐξετάσουμε πάντως τὸν Pisacane γιατί
ἦταν ὁ μόνος πού ἀποπειράθηκε νά δώσει στὸ Κόμμα τῆς
Δράσης ἓνα περιεχόμενο ὄχι μόνον τυπικὸ, ἀλλὰ οὐσιαστικὸ :
ἓνα περιεχόμενο ἀντίθεσης πού νά ξεπερνᾷ τις παραδο-
σιακὲς θέσεις. Οὔτε μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι γιὰ νά πετύ-
χουμε αὐτὰ τὰ ἱστορικὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀναντίρρητα
ἀναγκαῖα ἡ ἐνοπλὴ λαϊκὴ ἐξέγερση, ὅπως νόμιζε ὁ Maz-
zini μέχρι πού νά τοῦ ἔχει γίνει ἐμμονὴ ἰδέα, δηλαδὴ ὄχι
ρεαλιστικά, ἀλλὰ σάν ἱεραπόστολος. Ἡ λαϊκὴ παρέμβαση
πού δὲν ἦταν δυνατὴ μὲ τὴ συγκεντρωμένη καὶ ταυτόχρονη
μορφή τῆς ἐξέγερσης, δὲν παρουσιάστηκε οὔτε μὲ τὴ μορ-
φή 'διάχυσης' καὶ 'διαπήδησης' τῆς ἐμμεσης πίεσης,
πράγμα πού ἀντίθετα ἦταν δυνατὸ καὶ θὰ ἀποτελοῦσε ἴσως
τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς πρώτης μορφῆς. Ἡ συγ-

κεντρωμένη ή ταυτόχρονη μορφή είχε γίνει αδύνατη εξαιτίας της στρατιωτικής τεχνικής του καιρού, αλλά μόνο ως ένα μέρος, το αδύνατο δηλαδή υπήρχε επειδή πριν από την συγκεντρωμένη και ταυτόχρονη μορφή δεν είχε προηγηθεί μιὰ μακρόπνοη ιδεολογική πολιτική προετοιμασία, πού νά αποβλέπει οργανικά στο νά ξυπνήσει τὰ λαϊκά πάθη και νά κάνει δυνατή τή συγκέντρωσή τους και τὸ ταυτόχρονο ξέσπασμά τους.

Μετὰ τὸ 1848 ἔγινε μιὰ κριτική τῶν μεθόδων πού προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀποτυχία μόνο ἀπὸ μέρους τῶν μετριοπαθῶν και πραγματικά ὅλο τὸ κίνημα τῶν μετριοπαθῶν ἀνανεώθηκε, ὁ νεογκουελφισμὸς ἐξαφανίστηκε, και ἄνθρωποι καινούργιοι κατέλαβαν τὶς πρῶτες διευθυντικές θέσεις. Καμμιά αὐτοκριτική ἀντίθετα δὲν ἔγινε ἀπὸ μέρος τοῦ ματσεινισμοῦ, παρὰ μόνον διαλυτική αὐτοκριτική, με τὴν ἔννοια ὅτι πολλά στοιχεῖα ἐγκατέλειψαν τὸν Mazzini και σχημάτισαν τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ πιεμοντέζικου κόμματος· μοναδικὴ ὀρθόδοξη προσπάθεια, δηλαδή ἀπὸ τὰ μέσα, ἦταν τὰ δοκίμια τοῦ Pisacane, πού ὥστόσο δὲν ἔγιναν ποτὲ πλατφόρμα μιᾶς καινούργιας οργανικῆς πολιτικῆς κι αὐτὸ παρόλο ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Mazzini ἀναγνώρισε ὅτι ὁ Pisacane ἔχει μιὰ ὀργανική ἀντίληψη τῆς ἰταλικῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης.

Ἡ σχέση ὀργανικῆς ἐπανάστασης - πόλεμος θέσεων στὸν πόλεμο τῆς ἰταλικῆς Ἀνεξαρτησίας μπορεῖ νά μελετηθεῖ κι ἀπὸ ἄλλες πλευρές. Πολὺ σημαντικὴ εἶναι αὐτὴ πού μπορούμε νά τὴν ὀνομάσουμε πλευρὰ τοῦ ὀργανικοῦ και ἡ ἄλλη τῆς ἐπαναστατικῆς συγκέντρωσης. Ἡ πλευρὰ τοῦ ὀργανικοῦ μπορεῖ ἀκριβῶς νά συγκριθεῖ με αὐτὸ πού πραγματοποιήθηκε στὸν παγκόσμιο πόλεμο

στη σχέση ανάμεσα σε μόνιμους και εφεδρους αξιωματικούς από τη μιὰ μεριά και ανάμεσα σε συνηθισμένους φαντάρους και φαντάρους έθελοντές - καταδρομείς από την άλλη.

Οι μόνιμοι αξιωματικοί αντίστοιχοῦσαν στὸν πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας στὰ κανονικά, ὀργανικά, παραδοσιακά, κτλ. πολιτικά κόμματα, πού τῆ στιγμή τῆς δράσης (1848) φάνηκαν ἀκατάλληλα ἢ σχεδὸν ἀκατάλληλα καὶ τὸ 1848—49 ὑπερκεράσθηκαν ἀπὸ τὸ λαϊκοματσινικό - δημοκρατικό κύμα, ἓνα κύμα χαοτικό, ἀτακτο, 'αὐτοσχέδιο' ἄς τὸ πούμε ἔτσι, ἀλλὰ πού ὥστόσο ἔχοντας αὐτοσχέδιους ἢ σχεδὸν αὐτοσχέδιους ἀρχηγούς (πάντως ὄχι μὲ σχηματισμούς συγκροτημένους ἀπὸ παλιότερα ὄπως ἦταν τὸ κόμμα τῶν μετριοπαθῶν) σημείωσαν ἐπιτυχίες ἀναμφίβολα μεγαλύτερες ἀπ' αὐτὲς πού σημείωσαν οἱ μετριοπαθεῖς : ἡ ρωμαϊκὴ δημοκρατία καὶ ἡ Βενετία ἔδειξαν μιὰ δύναμη ἀντίστασης πολὺ ἀξιόλογη. Στὴν περίοδο μετὰ τὸ '48 ὁ συσχετισμὸς ἀνάμεσα στὶς δυὸ δυνάμεις, τὴν κανονικὴ καὶ τὴ 'χαρισματικὴ', ὀργανώθηκε γύρω ἀπὸ τὸν Canouir καὶ τὸν Γαριβάλδη καὶ ἔδωσε τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα, μολοντί τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τὸ καρπώθηκε ὁ Canouir.

'Ἡ πλευρὰ αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴν ἄλλη, τῆς 'συγκέντρωσης'. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ τεχνικὴ δυσκολία πού πάνω τῆς ἔσπαζαν πάντα οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Mazzini ἦταν ἀκριβῶς ἡ δυσκολία τῆς ἐπαναστατικῆς συγκέντρωσης'. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη νὰ μελετήσουμε τὴν προσπάθεια εἰσβολῆς στὴ Σαβοῖα μὲ τὸν Ramorino, ὕστερα τὴν προσπάθεια τῶν ἀδελφῶν Bandiera, τοῦ Pisacane κτλ. σὲ σύγκριση μὲ τὴν κατάσταση πού παρουσιάστηκε στὸν Mazzini τὸ '48 στὸ Μιλάνο καὶ τὸ

'49 στη Ρώμη και πού δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα ὀργάνωσης. Αὐτὲς οἱ προσπάθειες λίγων δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ συντριβοῦν στὴ γέννησή τους, γιατί θὰ ἦταν παράξενο οἱ ἀντιδραστικὲς δυνάμεις, πού ἦταν συγκεντρωμένες καὶ μποροῦσαν νὰ δροῦν ἐλεύθερα (δηλαδὴ δὲν ἐβρισκαν καμμιά ἀντίσταση σὲ πλατιά κινήματα τοῦ πληθυσμοῦ) νὰ μὴ συντρίβανε τὶς πρωτοβουλίες τύπου Ramorino, Pisacane, Bardièra, ἀκόμα κι ἂν θὰ εἶχαν προετοιμαστῆ καλύτερα ἀπὸ ὅ,τι ἔγινε στὴν πραγματικότητα. Στὴ δευτέρη περίοδο (1859—1860), ἡ 'ἐπαναστατικὴ συγκέντρωση', ὅπως συνέβη μὲ τοὺς χίλιους τοῦ Γαριβάλδη ἔγινε δυνατὴ χάρις στὸ γεγονός ὅτι ὁ Γαριβάλδης μπολιάστηκε μέσα στίς κρατικὲς δυνάμεις τοῦ Πιεμόντε πρῶτο, καὶ ὕστερα ὅτι ὁ ἀγγλικὸς στόλος προστάτευσε ἀπὸ τὰ πράγματα τὴν ἀπόδραση τῆς Μαρσάλα, τὴν κατάληψη τοῦ Παλέρμου, καὶ ἀπομόνωσε τὸ στόλο τῶν Βουρβόνων. Στὸ Μιλάνο ὕστερα ἀπὸ τὶς Πέντε Μέρες, στὴ δημοκρατικὴ Ρώμη, ὁ Mazzini θὰ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ὀργανώσει ἔμμεσα γιὰ ὁμαδικὲς στρατολογίες· ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν πρόθεση νὰ τὸ κάνει κι ἐδῶ ὀφείλεται ἡ σύγκρουσή του μὲ τὸν Γαριβάλδη στὴ Ρώμη καὶ ἡ ἀχρήστευσή του στὸ Μιλάνο ἀπέναντι στὸν Cattaneo καὶ τῆ μιτανέζικη δημοκρατικὴ ὁμάδα.

Ὅπως καὶ νάχει τὸ πράγμα, ἡ ἀνάπτυξη τῆς διαδικασίας τοῦ πολέμου γιὰ τὴν 'Ανεξαρτησία, ἂν ἔφερε σὲ φῶς τὴν τεράστια σημασία τοῦ 'δημαγωγικοῦ' μαζικοῦ κινήματος, μὲ τυχαίους καὶ αὐτοσχέδιους ἀρχηγούς, κτλ. στὴν πραγματικότητά ξαναπέρασε στὰ χέρια τῶν παραδοσιακῶν ὀργανικῶν δυνάμεων, δηλαδὴ, κομμάτων διαμορφωμένων ἀπὸ παλιά, μὲ ὀρθολογιστικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀρχηγῶν, κτλ. Σὲ ὅλα τὰ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ ἴδιου τύπου πα-

ρουσιάστηκε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα (ὅπως τὸ 1830 στὴ Γαλλία ἢ ἐπικράτηση τῶν ὄρλεανιστῶν πάνω στις δημοκρατικές ριζοσπαστικές δυνάμεις, καὶ ὅπως κατὰ βάθος ἐπίσης στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1789, ὅπου ὁ Ναπολέοντας, ἀντιπροσωπεύει, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸ θρίαμβο τῶν ὀργανικῶν δυνάμεων τῆς ἀστικῆς τάξης ἐναντίον τῶν γιανκωβίνικων μικροαστικῶν δυνάμεων). Ὅπως στὸν παγκόσμιο πόλεμο ἢ ὑπεροχὴ τῶν παλιῶν ἀξιοματικῶν τῆς καριέρας πάνω στοὺς ἐφεδρὸς ἀξιοματικούς, κτλ. Πάντως, τὸ γεγονός ὅτι οἱ ριζοσπαστικές - λαϊκὲς δυνάμεις δὲν εἶχαν συνείδηση τοῦ καθήκοντος τῆς ἄλλης πλευρᾶς τίς ἐμπόδισε νὰ ἔχουν πλήρη συνείδηση τοῦ δικοῦ τους καθήκοντος καὶ ἄρα νὰ ἔχουν βαρύτητα στὴν τελικὴ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων, σὲ σύγκριση μὲ τὴν πραγματικὴ τους βαρύτητα ἐπέμβασης καὶ ἐπομένως νὰ καθορίσουν ἓνα πιὸ προωθημένο ἀποτέλεσμα, πάνω σὲ μιὰ κατεύθυνση μεγαλύτερης προόδου καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ.

Πάντα μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀντίληψης τῆς 'παθητικῆς ἐπανάστασης' ἢ τῆς 'ἐπανάστασης - ἀποκατάσταση' στὸν ἰταλικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν Ἐνεξαρτησία πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι χρειάζεται νὰ τοποθετεῖται μὲ ἀκρίβεια τὸ πρόβλημα πού σὲ μερικὲς ἱστοριογραφικὲς τάσεις ὀνομάζεται πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀντικειμενικοὺς ὁρους καὶ τοὺς ὑποκειμενικοὺς ὁρους τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Φαίνεται φανερό ὅτι ποτὲ δὲ μποροῦν νὰ λείπουν οἱ λεγόμενοι ὑποκειμενικοὶ ὁροὶ δταν ὑπάρχουν οἱ ἀντικειμενικοὶ ὁροὶ ἐφόσον πρόκειται γιὰ ἀπλὴ διάκριση μὲ δασκαλιστικὸ χαρακτήρα: γι' αὐτὸ, πάνω στοῦ μέτρο ἀκριβῶς τῶν ὑποκειμενικῶν δυνάμεων καὶ πάνω στὴν ἔντασή τους εἶναι πού μπορεῖ νὰ ὑπάρξει συζήτηση, καὶ ἐπο-

μένως πάνω στη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις αντίτιθέμενες υποκειμενικές δυνάμεις.

Πρέπει να αποφεύγουμε να τοποθετείται το ζήτημα με τρόπο 'διανοουμενίστικο' και όχι ιστορικό - πολιτικό. "Ότι η νοητική 'σαφήνεια' των όρων του αγώνα είναι απαραίτητη, είναι αμφίβολο. 'Αλλά αυτή η σαφήνεια είναι μια αξία πολιτική στο βαθμό που γίνεται διάχυτο πάθος και αποτελεί την προϋπόθεση μιας ισχυρής θέλησης. Τόν τελευταίο καιρό σε πολλά δημοσιεύματα για τον 'Αγώνα της 'Ανεξαρτησίας, έχει 'αποκαλυφθεί' ότι υπήρχαν προσωπικότητες που έδλεπαν καθαρά, κτλ. (ας θυμηθούμε την εκτίμηση που έκανε για τον Ornato ο Piero Gobetti)· αλλά αυτές οι 'αποκαλύψεις' καταστρέφονται από μόνες τους, ακριβώς επειδή είναι 'αποκαλύψεις' αυτές αποδειχνουν ότι επρόκειτο για άτομικές συγγραφικές εργασίες, που σήμερα παρουσιάζουν μια μορφή 'φρόνησης εκ των υστέρων'. Πραγματικά ποτέ δεν δοκιμάστηκαν στη συγκαρινή τους πραγματικότητα, ποτέ δεν έγιναν λαϊκή - έθνική συνείδηση διαδεδομένη και δραστική. 'Ανάμεσα στο Κόμμα της Δράσης και το Κόμμα των Μετριοπαθών ποιά αντιπροσώπευε τις πραγματικές 'υποκειμενικές δυνάμεις' του 'Αγώνα για την 'Ανεξαρτησία ; 'Ασφαλώς το Κόμμα των Μετριοπαθών, και ακριβώς γιατί είχε συνείδηση του καθήκοντος επίσης και του Κόμματος της Δράσης : εξαιτίας αυτής της συνείδησης ή 'υποκειμενικότητά' του είχε μια ποιότητα ανώτερη και πιο αποφασιστική. Μέσα στην έκφραση, έστω και έκφραση έπιλοχία, του Vittorio Emanuele II : «Τό Κόμμα της Δράσης τό έχουμε στην τσέπη μας», υπάρχει περισσότερο ιστορικό - πολιτικό νόημα παρά σ' όλοκληρο τό Mazzini.

Για τή γραφειοκρατία

1) Τò γεγονός δτι στην ιστορική ανάπτυξη τών πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν μορφῶν διαμορφώθηκε ὁ τύπος τοῦ δημόσιου υπάλληλου τῆς 'καρριέρας', πού εἶναι ἐξασκημένος τεχνικά στή γραφειοκρατική ἐργασία (πολιτική καὶ στρατιωτική), ἔχει μιὰ πρωταρχική σημασία στήν πολιτική ἐπιστήμη καὶ στήν ἱστορία τῶν κρατικῶν μορφῶν. Πρόκειται γιά μιάν ἀναγκαιότητα ἢ γιά ἕναν ἐκφυλισμό, σέ σύγκριση, μέ τήν αὐτοδιοίκηση (selfgovernment) ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ 'καθαροί' ὅπαδοι τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου; Εἶναι βέβαιο δτι κάθε κοινωνική καὶ κρατική μορφή εἶχε ἕνα δικό της πρόβλημα δημόσιων υπαλλήλων, ἕνα δικό της τρόπο νά τὸ τοποθετεῖ καὶ νά τὸ λύνει, ἕνα δικό της σύστημα ἐπιλογῆς, ἕνα δικό της τύπο δημόσιου υπάλληλου νά διαπαιδαγωγῆσει. Κι ἔχει κεφαλαιώδη σημασία νά παρακολουθήσουμε τήν ἀνάπτυξη ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων. Τὸ πρόβλημα τῶν δημόσιων υπαλλήλων συμπίπτει ὡς ἕνα μέρος μέ τὸ πρόβλημα τῶν διανοουμένων. Ἄλλά, ἂν εἶναι ἀλήθεια δτι κάθε καινούργια κοινωνική καὶ κρατική μορφή εἶχε ἀνάγκη ἑνὸς καινούργιου τύπου δημόσιου υπάλληλου, εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια δτι οἱ καινούργιες ἀρχουσες δυνάμεις δὲ μπόρεσαν ποτὲ νά ἀποσπαστοῦν, τουλάχιστο γιά ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα, ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα, δηλαδή ἀπὸ τοὺς σχηματισμοὺς δημόσιων υπαλλήλων, πού ὑπῆρχαν ἤδη καὶ εἶχαν συγκροτηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν δική τους ἄνοδο στήν ἐξουσία (αὐτὸ εἰδικὰ στήν ἐκκλησιαστική καὶ τὴν στρατιωτική σφαῖρα). Ἡ ἐνότητα τῆς χειρωνακτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἐργασίας καὶ ἕνας στενότερος δεσμός ἀνάμεσα στὴ νομοθετική καὶ τὴν ἐκτελεστική ἐξουσία (ὅπου οἱ ἐκλεγόμενοι δημό-

σοιοι ὑπάλληλοι, πέρα ἀπὸ τὸν ἔλεγχον νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἐκτελεστικὴ δουλειὰ στὶς κρατικὲς ὑποθέσεις) μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν κίνητρα ἐμπνευσης τόσο γιὰ μιὰ καινούργια κατεύθυνση στὴ λύση τοῦ προβλήματος τῶν διανοουμένων ὅσο καὶ τοῦ προβλήματος τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων.

2) Συνδεδεμένη μὲ τὸ ζήτημα τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῆς 'ἄριστης' ὀργάνωσής της εἶναι ἡ συζήτηση πᾶνω στοὺς λεγόμενους 'ὀργανικὸ συγκεντρωτισμὸ' καὶ 'δημοκρατικὸ συγκεντρωτισμὸ' (πού ἄλλωστε δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν ἀφηρημένη δημοκρατία, τόσο πού ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Τρίτη Δημοκρατία ἔχουν ἀναπτύξει μορφές ὀργανικοῦ συγκεντρωτισμοῦ πού δὲν εἶχαν γνωρίσει οὔτε ἡ ἀπόλυτη μοναρχία, οὔτε ὁ Ναπολέοντας ὁ Α'). Θὰ πρέπει νὰ ἐρευνήσουμε καὶ νὰ ἐξετάσουμε τίς πραγματικὲς οικονομικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις πού βρίσκουν τὴν ὀργανωτικὴ τους μορφή, τὴ διάρθρωσή τους καὶ τὴν λειτουργικότητά τους στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ ὀργανικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ σὲ ὅλα τὰ πεδία: στὴν κρατικὴ ζωὴ (ἐνωση, ὀμοσπονδία, ἐνωση ὀμοσπονδῶν κρατῶν, ὀμοσπονδία κρατῶν ἢ ὀμοσπονδιακὸ κράτος, κτλ.)· στὴ διακρατικὴ ζωὴ (συμμαχίες, διάφορες μορφές διεθνοῦς πολιτικοῦ ἀστερισμοῦ)· μέσα στὴ ζωὴ τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐνώσεων (τεκτονισμός, Ροταριανὸς ὀμίλος, Καθολικὴ Ἐκκλησία)· συνδικαλιστικῶν, ὀικονομικῶν (καρτέλ, τράστ)· μέσα στὴν ἴδια χώρα, σὲ διαφορετικὲς χῶρες, κτλ.

Ἐγιναν συζητήσεις στὸ παρελθόν (πρὶν τὸ 1914) μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς γερμανικῆς ὑπεροχῆς στὴ ζωὴ τῆς ἀνώτερης κουλτούρας καὶ ὀρισμένων διεθνῶν πολιτικῶν δυνά-

μεων : ήταν πραγματική αυτή η υπεροχή ή τί πράγμα ήταν στην πραγματικότητα ; Μπορούμε νά πούμε : α) ότι κανένας δεσμός οργανικός και πειθαρχικός δέν προσδιόριζε μιὰ τέτοια υπεροχή, πού ήταν έτσι ένα άπλο φαινόμενο άφηρημένης πολιτιστικής επίδρασης και ένός πολύ άσθενούς κύρους· β) ότι μιὰ τέτοια πολιτιστική επίδραση δέν έθιγε καθόλου την πραγματική δραστηριότητα, πού αντίστροφα ήταν διαλυμένη, τοπικιστική, χωρίς συνολική κατεύθυνση. Δέ μπορούμε γι' αυτό νά μιλήσουμε γιά κανένα συγκεντρωτισμό, ούτε οργανικό ούτε δημοκρατικό, ούτε άλλου είδους ή μιστό. Την επίδραση την είχαν αισθανθεί και υποστεί μικρές ομάδες διανοουμένων, χωρίς δεσμό μέ τις λαϊκές μάζες· και αυτή άκριβώς ή έλλειψη δεσμού χαρακτηρίζει την κατάσταση. Πάντως μιὰ τέτοια κατάσταση πραγμάτων άξίζει νά εξεταστεί, γιατί βοηθάει νά εξηγήσουμε τη διαδικασία πού όδήγησε στη διατύπωση τών θεωριών του οργανικού συγκεντρωτισμού πού στάθηκαν άκριβώς μιὰ μονόπλευρη και διανοουμενίστικη κριτική αυτής τής άταξίας και αυτής τής διασποράς τών δυνάμεων.

Χρειάζεται έν τούτοις μέσα στις θεωρίες του οργανικού συγκεντρωτισμού νά διακρίνουμε εκείνες πού καλύπτουν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα πραγματικής υπεροχής ένός μέρους πάνω στο όλο (είτε τó μέρος αυτό άποτελείται από ένα στρώμα όπως τών διανοουμένων είτε άποτελείται από μιὰ 'προνομιούχα' έντόπια ομάδα) και εκείνες πού άποτελούν μιὰ καθαρή μονόπλευρη θέση σεκταριστών και φανατικών, και άν και μπορεί νά κρύβει ένα πρόγραμμα υπεροχής (συνήθως ένός μοναδικού άτομου, σαν τόν άλάθητο Πάπα και γι' αυτό ό καθολικισμός έχει μετατραπεί σ' ένα είδος λατρείας του Ποντίφηκα),

Άμεσα δὲ φαίνεται νὰ κρύβει ἕνα τέτοιο πρόγραμμα σὰ συνειδητὸ πολιτικὸ γεγονὸς. Ἡ πιὸ ἀκριβολογημένη ὀνομασία θὰ ἦταν γραφειοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς. Ἡ ὄργανικότητα δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἀνήκει στὸ δημοκρατικὸ συγκεντρωτισμὸ, ποὺ εἶναι ἕνας ὀργανισμὸς σὲ κίνηση, ἂς τὸ ποῦμε ἔτσι, δηλαδὴ μιὰ ἀδιάκοπη προσαρμογὴ τῆς ὀργάνωσης στὴ πραγματικὴ κίνηση, ἕνας συγκεντρωτισμὸς τῶν παρακινήσεων ἀπ' τὰ κάτω μὲ τὴν ἐντολὴ ἀπ' τὰ πάνω, μιὰ ἀδιάκοπη καταχώριση τῶν στοιχείων ποὺ βλασταίνουν μέσα ἀπ' τὸ βάθος τῆς μάζας μέσα στὸ στέρεο πλαίσιο τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διεύθυνσης ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνέχεια καὶ τὴν κανονικὴν συσσώρευση τῶν ἐμπειριῶν· εἶναι ὄργανικὸς γιατί παίρνει ὑπόψη τοῦ τὴν κίνηση, ποὺ εἶναι ὁ ὄργανικὸς τρόπος ποὺ φανερώνεται ἢ ἱστορικὴ πραγματικὴ καὶ δὲν ἀποστεώνεται μηχανικὰ μέσα στὴ γραφειοκρατία, καί, ταυτόχρονα παίρνει ὑπόψη τοῦ αὐτοῦ ποὺ εἶναι σχετικὰ σταθερὸ καὶ μόνιμο, ἢ τουλάχιστο κινιέται πρὸς μιὰ κατεύθυνση ποὺ εὐκόλα μπορεῖς νὰ τὴν προβλέψεις, κτλ. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο σταθερότητας μέσα στὸ κράτος ἑνσαρκώνεται μέσα στὴν ὄργανικὴ ἀνάπτυξη τοῦ κεντρικοῦ πυρῆνα τῆς κυρίαρχης ὁμάδας, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει σὲ πιὸ περιορισμένη κλίμακα μέσα στὴ ζωὴ τῶν κομμάτων. Ἡ ὑπερίσχυση τοῦ γραφειοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ μέσα στὸ κράτος δείχνει ὅτι ἡ κυρίαρχη ὁμάδα ἔχει κορσετεῖ, μὲ τὸ νὰ γίνεται μιὰ στενὴ ἑταιρία ποὺ τείνει νὰ διαιωνίσει τὰ μικρόπρεπά της προνόμια ρυθμίζοντας ἢ καὶ καταπνίγοντας τὴ γέννηση ἀντίθετων δυνάμεων, ἀκόμα κι ὅταν αὐτὲς οἱ δυνάμεις εἶναι ὁμοιογενεῖς μὲ τὰ βασικὰ κυρίαρχα συμφέροντα (π. χ. στὰ συστήματα προστατευτισμοῦ ποὺ βρίσκονται σὲ ἀγῶνα ἐξόντωσης μὲ τὸν οἰκονομικὸ φιλελευθερισμὸ). Στὰ κόμματα

πού εκπροσωποῦν ομάδες κοινωνικά ὑποτελεῖς τὸ στοιχεῖο τῆς σταθερότητας εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἡγεμονία ἔχι σὲ προνομιούχες ομάδες ἀλλὰ στὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα, πού εἶναι μὲ ὄργανικό τρόπο προοδευτικὰ σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες δυνάμεις συγγενικές καὶ συμμαχικές ἀλλὰ μικτές καὶ ταλαντευόμενες.

Πάντως, πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ νοσηρὲς ἐκδηλώσεις τοῦ γραφειοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἔχουν συμβεῖ ἀπὸ ἔλλειψη πρωτοβουλίας καὶ εὐθύνης στὴ βᾶσι, δηλαδή χάρι στὸν πολιτικό πρωτογονισμό τῶν περιφερειακῶν δυνάμεων ἀκόμα κι ὅταν αὐτές εἶναι ὁμοιογενεῖς μὲ τὴν ἐντόπια ομάδα πού εἶναι ὁ ἡγεμόνας (φαινόμενο τοῦ πιεμοντισμοῦ τίς πρώτες δεκαετίες τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος). Ἡ διαμόρφωση τέτοιων καταστάσεων μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετικά βλαβερὴ καὶ ἐπικίνδυνη στοὺς διεθνεῖς ὄργανισμούς (Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν).

Ὁ δημοκρατικός συγκεντρωτισμὸς μᾶς δίνει μιὰ ἐλαστική διατύπωση, πού εἶναι πρόσφορη γιὰ πολλές ἐνσάρκώσεις· εἶναι διατύπωση ζωντανὴ στὸ βαθμὸ πού ἐρμηνεύεται καὶ προσαρμόζεται ἀδιάκοπα στὶς ἀνάγκες· αὐτὴ σημαίνει νὰ ἀναζητᾶς κριτικὰ αὐτὸ πού εἶναι ὁμοιο μέσα στὴν ἐπιφανειακὴ ἀνομοιότητα καὶ ἀπεναντίας ξεχωριστὸ κι ἀκόμα ἀντιθετικὸ μέσα στὴν ἐπιφανειακὴ ὁμοιομορφία γιὰ νὰ ὀργανώσεις καὶ νὰ συνδέεις στενὰ αὐτὸ πού εἶναι ὁμοιο, ἀλλὰ σὲ τρόπο πού ἡ διοργάνωση καὶ ἡ σύνδεση νὰ παρουσιάζονται σὰν μιὰ ἀναγκαιότητα πρακτικὴ καὶ ἑπαγωγικὴ, πειραματικὴ, καὶ ἔχι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας ὀρθολογιστικῆς, ἀπαγωγικῆς, ἀφρημένης, ποὺ χαρακτηρίζει δηλαδή τοὺς πούρους διανοοῦμενους (ἡ *ru gi asini*). Αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη ἐργασία γιὰ νὰ ξεχω-

ρίσεις τὸ 'διεθνικὸ' καὶ 'ἐνωτικὸ' στοιχεῖο μέσα στὴν ἐθνικὴ καὶ τοπικιστικὴ πραγματικότητα εἶναι πραγματικά ἢ συγκεκριμένη πολιτικὴ δράση, ἢ μόνη δραστηριότητα ποῦ παράγει ἢ ιστορικὴ διαδικασία. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ μιὰν ὀργανικὴ ἐνότητα ἀνάμεσα σὲ θεωρία καὶ πρακτικὴ, ἀνάμεσα σὲ στρώματα διανοούμενων καὶ λαϊκὲς μάζες, ἀνάμεσα σὲ κυβερνήτες καὶ κυβερνώμενους. Οἱ φόρμουλες τῆς ἐνότητας καὶ ὁμοσπονδίας χάνουν μεγάλο μέρος τῆς σημασίας τους ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἐνῶ διατηροῦν τὸ δηλητήριό τους μέσα στὴ γραφειοκρατικὴ ἀντίληψη, ποῦ γι' αὐτὴν τὸ πράγμα καταλήγει στὸ νὰ μὴν ὑπάρχει ἐνότητα ἀλλὰ βάλτος, ἐπιφανειακὰ ἤρεμος καὶ 'βουβός'. οὔτε καὶ ὁμοσπονδία ἀλλὰ 'σακκὶ μὲ πατάτες', δηλαδὴ μηχανικὴ παράθεση, ξεχωριστῶν 'μονάδιων' χωρὶς σύνδεση ἀνάμεσά τους.

Τὸ θεώρημα τῶν καθορισμένων ἀναλογιῶν

Αὐτὸ τὸ θεώρημα μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀποδοτικὰ γιὰ νὰ κάνει σαφέστερους καὶ νὰ δώσει πιὸ καθαρὸ σχῆμα σὲ πολλοὺς συλλογισμοὺς ποῦ ἀφοροῦν τὴν ἐπιστήμη τῆς ὀργάνωσης (ἢ μελέτῃ τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς δημογραφικῆς σύνθεσης, κτλ.) καὶ ἐπίσης τὴ γενικὴ πολιτικὴ (στὶς ἀναλύσεις τῶν καταστάσεων, τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, τοῦ προβλήματος τῶν διανοούμενων, κτλ.). Ἐννοεῖται ὅτι χρειάζεται πάντα νὰ θυμόμαστε πὼς ἡ προσφυγὴ στὸ θεώρημα τῶν καθορισμένων ἀναλογιῶν ἔχει: σχηματικὴ καὶ μεταφορικὴ ἀξία, δηλαδὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἐφαρμόζεται μηχανικά, μιὰ πύ στὰ ἀνθρώπινα σύνολα τὸ ποιοτικὸ στοιχεῖο (ἢ τὸ στοιχεῖο τῆς τεχνικῆς καὶ πνευματικῆς ἰκανότητος τῶν ξεχωριστῶν παραγόντων)

παίζει ένα κυριαρχικό ρόλο, ενώ δε μπορεί να μετρηθεί μαθηματικά. Γι' αυτό μπορούμε να πούμε ότι κάθε ανθρώπινο σύνολο έχει μια δικιά του άριστη αρχή καθορισμένων αναλογιών.

Ειδικά για την επιστήμη της οργάνωσης μπορεί να είναι χρήσιμη ή προσφυγή σ' αυτό το θεώρημα κι αυτό φαίνεται καθαρά στο στρατό. Άλλα κάθε μορφή κοινωνίας έχει ένα δικό της τύπο στρατού και κάθε τύπος στρατού έχει μια δικιά του αρχή καθορισμένων αναλογιών, που εξάλλου αλλάζει επίσης και για τὰ διάφορα όπλα και ειδικότητες. Υπάρχει μια καθορισμένη σχέση ανάμεσα σε όπλιτες, βαθμοφόρους, υπαξιωματικούς, κατώτερους αξιωματικούς, ανώτερους αξιωματικούς, Έπιτελεία, Γενικό Έπιτελείο, κτλ. Υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στα διάφορα όπλα και ειδικότητες ανάμεσά τους, κτλ. Κάθε αλλαγή σε ένα μέρος καθορίζει την ανάγκη μιᾶς καινούργιας ισορροπίας με τὸ ὅλο, κτλ.

Άπο πολιτική άποψη τὸ θεώρημα μπορούμε να τὸ δοῦμε να εφαρμόζεται στα πολιτικά κόμματα, στα συνδικάτα, στα εργοστάσια και να δοῦμε πῶς κάθε κοινωνική ομάδα έχει ένα δικό της νόμο καθορισμένων αναλογιών, πού ποικίλει ανάλογα με τὸ ἐκπολιτιστικό επίπεδο, τὴν ανεξαρτησία σκέψης, τὸ πνεῦμα πρωτοβουλίας και τὸ αίσθημα τῆς εὐθύνης και τῆς πειθαρχίας τῶν πιὸ καθυστερημένων και ἀπομακρυσμένων μελῶν της.

Ὁ νόμος τῶν καθορισμένων αναλογιών συγκεφαλαιώνεται με τὸν ἀκόλουθο τρόπο ἀπὸ τὸν Pantaleoni στίς *Άρχές καθαρῆς οἰκονομίας*: «. . . Τὰ σώματα ἐνώνονται χημικὰ μόνον σε καθορισμένες αναλογίες και κάθε ποσότητα ἐνὸς στοιχείου πού ξεπερνάει τὴν ἀπαιτούμενη ποσό-

τητα για ένα συνδυασμό με άλλα στοιχεία, που υπάρχουν σε όρισμένες ποσότητες, παραμένει *ελεύθερη*· αν η ποσότητα ενός στοιχείου είναι *έλλειμματική* σε σχέση με την ποσότητα των άλλων στοιχείων που υπάρχουν στην χημική ένωση, τότε ο συνδυασμός πραγματοποιείται μόνον στο μέτρο που είναι *έπαρκής* η ποσότητα του στοιχείου που παρουσιάζεται σε *μικρότερη ποσότητα* από τα άλλα»¹.
Θά μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε μεταφορικά αυτό το νόμο για να καταλάβουμε πώς ένα 'κίνημα' ή τάση γνωμών, γίνεται κόμμα, δηλαδή άποτελεσματική πολιτική δύναμη από την άποψη της άσκησης της κυβερνητικής εξουσίας: στο μέτρο άκριδώς που διαθέτει (έχει έπεξεργαστεί στο έσωτερικό του) ήγέτες διαφόρων βαθμίδων και στο μέτρο που αυτοί οι ήγέτες έχουν άποκτήσει καθορισμένες ικανότητες. 'Ο ιστορικός 'αυτοματισμός' όρισμένων προϋποθέσεων (ή ύπαρξη όρισμένων άντικειμενικών όρων) άποκτάει πολιτική δυναμικότητα διαμέσου των κομμάτων και των ικανών ανθρώπων: ή άπουσία τους είτε ή έλλειμματικότητα τους (ποσοτική και ποιοτική) κάνει στείρο τόν ίδιο τόν 'αυτοματισμό' (που γι' αυτό δέν είναι αυτοματισμός): ύπάρχουν άφηρημένα οι προϋποθέσεις, αλλά οι συνέπειες δέν πραγματοποιούνται γιατί λείπει ο άνθρωπινος παράγοντας. Γι' αυτό μπορούμε να πούμε ότι τα κόμματα έχουν τή καθήκον να έπεξεργάζονται ικανούς ήγέτες, άποτελοϋν τή λειτουργία της μάζας που έπιλέγει, εξέλιξει, πολλαπλασιάζει τούς άναγκαίους ήγέτες ώστε μιá όρισμένη κοινωνική όμάδα (που είναι μιá 'προσδιορισμένη'

1. Maffeo Pantaleoni, *Principi di economia pura*, Milano, 1931, παράγρ. 5, σελ. 112 (σημ. τής Ιταλ. Σύντ.).

ποσότητα στο βαθμό πού μπορεί κανείς να προσδιορίσει πόσοι είναι οι παράγοντες κάθε κοινωνικής ομάδας) να συναρθρωθεί και από συγκεχυμένο χάος να γίνει ένα πολιτικό σπράτευμα συγκροτημένο οργανικά. "Όταν σε διαδοχικές εκλογές του ίδιου βαθμού ή διαφορετικών βαθμών (π. χ. στη Γερμανία πριν τον Χίτλερ: εκλογές για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, για το Ράιχσταχ, για τις δίκαιτες των περιφερειών, για τὰ κοινοτικά συμβούλια, κι ακόμα μέχρι τις επιτροπές επιχειρήσεων) ένα κόμμα έχει διακυμάνσεις στον αριθμό των ψήφων από ανώτατα επίπεδα σε κατώτατα πού μοιάζουν παράξενες κι αυθαίρετες, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τὰ στελέχη του είναι ανεπαρκή σε ποσότητα και ποιότητα, ή σε ποσότητα και όχι σε ποιότητα (σχετικά) ή σε ποιότητα και όχι σε ποσότητα. "Ένα κόμμα πού παίρνει πολλές ψήφους στις τοπικές εκλογές και λιγότερους στις εκλογές μεγαλύτερης πολιτικής σημασίας έχει ασφαλώς ανεπάρκεια στην κεντρική του ηγεσία: διαθέτει πολλούς όπαδούς ή τουλάχιστο σε αρκετό αριθμό, αλλά δέ διαθέτει ένα 'Επιτελείο ανάλογο με τή χώρα και τή θέση της στον κόσμο, κτλ.

Κοινωνιολογία και πολιτική επιστήμη

'Η εὐδοκίμηση τῆς κοινωνιολογίας σχετίζεται με τὴν παρακμὴ τῆς ἀντίληψης τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς τέχνης πού παρουσιάστηκε τὸ 19ο αἰώνα (με περισσότερη ἀκρίβεια στὸ δεύτερο μισὸ του, με τὴν εὐδοκίμηση τῶν ἐξελικτικῶν καὶ θετικιστικῶν θεωριῶν). Τὸ πραγματικὰ σημαντικό στὴν κοινωνιολογία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ πολιτικὴ ἐπιστήμη. 'Η 'πολιτικὴ' ἔγινε

συνώνυμο με την κοινοβουλευτική πολιτική ή με τους προσωπικούς κύκλους. Πεποίθηση ότι με τὰ συντάγματα και τὸ κοινοβούλιο ἄρχισε μιὰ ἐποχὴ 'φυσικῆς ἐξέλιξης', ὅτι ἡ κοινωνία βρῆκε τὶς τελειωτικὲς τῆς βάσεις ἐπειδὴ εἶναι ὀρθολογιστικὲς, κτλ. Νὰ ποῦ ἡ κοινωνία μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ με τὴ μέθοδο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Φτώχεμα τῆς ἀντίληψης τοῦ κράτους σὰ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ τρόπου σκέψης. Ἄν πολιτικὴ ἐπιστήμη σημαίνει ἐπιστήμη τοῦ κράτους και κράτος εἶναι τὸ σύνολο τῶν πρακτικῶν και θεωρητικῶν δραστηριοτήτων ποῦ μ' αὐτὲς ἡ κυριαρχία τάξει δικαιώνει και διατηρεῖ τὴν κυριαρχία τῆς και ἀκόμα πὶὸ πέρα καταλήγει νὰ πετύχει τὴ δραστήρια συγκατάθεση τῶν κυβερνωμένων, εἶναι φανερό πὼς διὰ τὰ βασικά ζητήματα τῆς κοινωνιολογίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὰ ζητήματα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἄν ὑπάρχει ὑπόλοιπο δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ψευδοπροβλήματα και προβλήματα ἀχρηστα. Τὸ πρόβλημα ποῦ ἔμπαινε λοιπὸν γιὰ τὸν συγγραφέα τοῦ *Λαϊκοῦ Δοκίμου*¹ ἦταν νὰ προσδιορίσει σὲ ποιὲς σχέσεις θὰ μπορούσε νὰ τεθεῖ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη με τὴ φιλοσοφία τῆς πράξης· ἂν ἀνάμεσα στίς δυὸ ὑπάρχει ταυτότητα (πράγμα ποῦ δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ, παρὰ μονάχα ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ πὶὸ φτηνοῦ θετικισμοῦ) ἢ ἂν ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη εἶναι τὸ σύνολο τῶν ἐμπειρικῶν ἢ πρακτικῶν ἀρχῶν ποῦ προκύπτουν ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη ἀντίληψη τοῦ κόσμου ἢ φιλοσοφία στὴν κυριολεξία τῆς, ἢ ἂν αὐτὴ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐπιστήμη τῶν γενικῶν ἐνοιῶν ἢ κατηγοριῶν ποῦ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη, κτλ.

1. Μπουχάριν (σημ. τῆς Ἰταλ. Σύντ.).

“Αν είναι αλήθεια ότι ο άνθρωπος μπορεί να νοηθεί μόνο σαν άνθρωπος ιστορικά καθορισμένος, δηλαδή που αναπτύχθηκε και ζει σε όρισμένες συνθήκες, σε ένα καθορισμένο κοινωνικό σύμπλεγμα ή σύνολο κοινωνικών σχέσεων, μπορούμε να αντιληφθούμε την κοινωνιολογία ως μελέτη εκείνων μόνον των συνθηκών και των νόμων που ρυθμίζουν την ανάπτυξή του; Έφόσον είναι αδύνατο να κάνουμε αφαίρεση της θέλησης και της πρωτοβουλίας των ίδιων των ανθρώπων, αυτή ή αντίληψη δε μπορεί παρά να είναι λαθεμένη. Το πρόβλημα του τί πράγμα είναι ή ίδια ή ‘έπιστήμη’ είναι αυτό που πρέπει να θέσουμε. Η ‘έπιστήμη’ δεν είναι ή ίδια ‘πολιτική δραστηριότητα’ και πολιτική σκέψη, στο βαθμό που μεταβάλλει τους ανθρώπους, τους κάνει διαφορετικούς από ό,τι ήταν προηγούμενα; “Αν όλα είναι ‘πολιτική’, χρειάζεται για να μην πέσουμε σε μια ταυτολογική και άναρη φρασεολογία, να διακρίνουμε με καινούργιες έννοιες την πολιτική που αντιστοιχεί σε κείνη την ‘έπιστήμη’ που από παράδοση ονομάζεται ‘φιλοβατική’ από την πολιτική που ονομάζεται πολιτική ‘έπιστήμη’ με τη στενή έννοια. “Αν ή ‘έπιστήμη’ ανακαλύπτεται’ από πραγματικότητα που ήταν άγνωστη προηγούμενα, ή πραγματικότητα αυτή δε γίνεται νοητή σαν ‘υπερσοφία’, με μιάν όρισμένη έννοια; Και δε θεωρείται ότι υπάρχει ακόμα κάτι ‘άγνωστο’ και άρα υπερβατικό; Και ή αντίληψη της ‘έπιστήμης’ ως ‘δημιουργίας’ δε σημαίνει ύστερα σαν ‘πολιτικής’; “Όλα εξαρτώνται από το εάν πρόκειται για δημιουργία ‘αυθαίρετη’ ή ‘όρθολογιστική’, δηλαδή ‘χρήσιμη’ στους ανθρώπους για να διευρύνει την

ἀντίληψή τους γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ νὰ κάνει ἀνώτερη (νὰ ἀναπτύξει) τὴν ἴδια τὴ ζωὴ¹.

Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότητα στὰ ἀντιπροσωπευτικὰ συστήματα

Μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ τετριμμένες κοινοτοπίες πού διαρκῶς ἐπαναλαμβάνονται ἐναντίον τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος γιὰ τὴν διαμόρφωση τῶν κρατικῶν ὀργάνων εἶναι ὅτι 'ὁ ἀριθμὸς εἶναι σ' αὐτὸ ὁ ὑπέρτατος νόμος' καὶ ὅτι 'οἱ γνῶμες ὁποιουδήποτε ἀνόητου πού ξέρει νὰ γράφει (ἢ καὶ ἐνὸς ἀναλφάβητου, σὲ ὀρισμένες χῶρες) ἀξίζει, προκειμένου νὰ καθοριστεῖ ἡ πολιτικὴ πορεία τοῦ κράτους, ἀκριβῶς ὅσο ἐκείνου πού ἀφιερώνει στὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος τίς καλύτερες δυνάμεις του', κτλ.² Ἄλλὰ τὸ γεγονός εἶναι ὅτι δὲν ἀληθεύει, μὲ κανένα τρόπο, ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι 'ὑπέρτατος νόμος', οὔτε ὅτι τὸ βῆρος τῆς γνώμης τοῦ κάθε ἐκλογέα εἶναι 'ἀκριβῶς' ἴσο· οἱ ἀριθμοί, καὶ σ' αὐτὴν ἐπίσης τὴν περίπτωση ἔχουν μιὰν ἀξία ὀργάνου, πού δίνει ἓνα μέτρο καὶ μιὰ σχέση καὶ τίποτε περισσότερο. Καὶ

1. Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ *Λαϊκοῦ Δοκίμιου* καὶ τοῦ συμπληρώματός του, *Θεωρία καὶ Πρακτικὴ*, πρέπει νὰ δοῦμε στὴ «*Νιουα Antologia*» τῆς 16 Μαρτίου 1933 τὴ φιλοσοφικὴ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ Armando Carlini, ἀπὸ ὅπου βγαίνει ὅτι ἡ ἰσότης 'Θεωρία : Πρακτικὴ = καθαρὰ μαθηματικά : ἐφηρμοσμένα μαθηματικά' διατυπώθηκε ἀπὸ ἓναν Ἀγγλο (μοῦ φαίνεται τὸν Wittaker).

2. Οἱ διατυπώσεις εἶναι πολλές, μερικὲς μάλιστα πιὸ πετυχημένες ἀπ' αὐτὴν πού ἀναφέρουμε ἐδῶ καὶ πού εἶναι τοῦ Mario de Silva, στὴν «*Critica Fascista*» τῆς 15ης Αὐγούστου 1932, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενο εἶναι πάντα τὸ ἴδιο.

ὅστερα τί εἶναι αὐτό πού μετρίεται ; Μετρίεται ἀκριβῶς ἡ ἀποτελεσματικότητά καί ἡ ἱκανότητα διάδοσης καί πειστικότητας πού ἔχουν οἱ γνῶμες λίγων, οἱ γνῶμες τῶν δραστήριων μειονοτήτων, τῶν élites, τῶν πρωτοπορειῶν, κτλ., δηλαδή ἡ συγκεκριμένη τους ὀρθολογικότητα ἡ ἱστορικότητα ἡ οργανικότητα. Αὐτό σημαίνει πῶς δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ βάρος τῶν γνῶμῶν τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων εἶναι 'ἀκριβῶς' τὸ ἴδιο. Οἱ ἰδέες καί οἱ γνῶμες δὲ 'γεννιοῦνται' αὐτόματα μέσα στοῦ μυαλοῦ κάθε ἀτόμου : βγήκαν ἀπὸ ἓνα κέντρο διαμόρφωσης, ἀκτινοβολίας, διάδοσης, πειθοῦς, ἀπὸ μιὰ ομάδα ἀνθρώπων ἢ καί ἀπὸ ἓνα ξεχωριστὸ ἄτομο πού τις ἐπεξεργάστηκαν καί τις παρουσίασαν μὲ τὴν πολιτικὴ μορφή τοῦ ἐπίκαιρου. Ἡ ἀριθμηση τῶν 'ψηφῶν' εἶναι ἡ τελικὴ ἐκδήλωση μιᾶς μακρᾶς διαδικασίας ὅπου ἡ μέγιστη ἐπιρροὴ ἀνήκει ἀκριβῶς σὲ κείνους πού 'ἀφιερώνουν' στοῦ κράτος καί τὸ ἔθνος τις καλύτερες δυνάμεις τους' (ὅταν εἶναι τέτοιες). "Ἄν αὐτὴ ἡ ἐπίδοξη ομάδα ἐκλεκτῶν, παρὰ τις ὑπέρμετρος ὑλικὲς δυνάμεις πού διαθέτει, δέν ἔχει τὴν συγκατάθεση τῆς πλειοψηφίας, θά πρέπει νὰ τὴν κρίνουμε εἴτε σάν ἀδέξια εἴτε ὅτι δέν ἀντιπροσωπεύει τὰ 'ἐθνικά' συμφέροντα πού δὲ μποροῦν παρὰ νὰ ὑπερισχύουν στοῦ νὰ παρακινηθεῖ ἡ ἐθνικὴ θέληση περισσότερο πρὸς μιὰ κατεύθυνση παρὰ πρὸς μιὰν ἄλλη. 'Δυστυχῶς' καθένας σπρώχνεται στοῦ νὰ συγχέει τὸ δικό του 'ἰδιαιτέρο' συμφέρον μὲ τὸ ἐθνικὸ συμφέρον καί νὰ βρῖσκει ἐπομένως 'φρικτό', κτλ. ὅτι αὐτό πού ἀποφασίζει εἶναι ὁ 'νόμος τοῦ ἀριθμοῦ'· ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερο νὰ γίνῃ κανεὶς élite μὲ διάταγμα. Δέν πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸν πνευματικὰ 'πλοῦσιο' πού νιώθει νὰ περιορίζεται στοῦ ἐπίπεδο τοῦ τελευταίου ἀναλαμβάνου ἀλλὰ γιὰ κείνον πού ἰσχυρίζεται πῶς εἶναι πνευμα-

τικά πλούσιος και πού θέλει να αφαιρέσει από τόν 'όποιον-δήποτε' ακόμα και κείνο τὸ ἀπειροελάχιστο κλάσμα ἐξουσίας πού διαθέτει όταν ἀποφασίζεται ἡ πορεία τῆς κρατικῆς ζωῆς.

Ἐκ τῆς κριτικῆς (πού προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπους ὀλιγαρχικούς και ἔχι τῆς élite) γιά κοινοβουλευτικὸ σύστημα (εἶναι παράξενο πού αὐτὸ δὲν κατακρίθηκε ἐπειδὴ ὁ ἱστορικὸς ὀρθολογισμὸς τῆς ἀριθμητικῆς συγκατάθεσης πλαστογραφεῖται συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ πλούτου) αὐτοὶ οἱ τετριμμένοι ἰσχυρισμοὶ ἐπεκτάθηκαν ἐναντίον κάθε ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, ἀκόμα και μὴ κοινοβουλευτικοῦ και μὴ διαμορφωμένου σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς τυπικῆς δημοκρατίας. Ὅμως αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ δὲν εἶναι καθόλου σωστοί. Σ' αὐτὰ τὰ ἄλλα καθεστῶτα ἡ συγκατάθεση δὲν ἔχει τὴ στιγμὴ τῆς ψηφοφορίας σὰν τελικὴ φάση, κάθε ἄλλο¹. Ἡ συγκατάθεση νοεῖται διαρκῶς ἐνεργητικὴ, μέχρι τὸ σημεῖο πού οἱ ἐκφραστὲς τῆς συγκατάθεσης θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν σὰν 'ὕπλληλοι' τοῦ κράτους και οἱ ἐκλογές σὰν ἕνας ἐθελοντικὸς τρόπος στρατολογίας κρατικῶν λειτουργῶν ἐνὸς ὀρισμένου τύπου πού μὲ μιὰν ὀρισμένη ἔννοια θὰ μπορούσε νὰ ξανασυνδεθεῖ (σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα) μὲ τὸ selfgovernment. Ἐπειδὴ οἱ ἐκλογές γίνονται ἔχι πάνω σὲ προγράμματα γενικά κι ἀόριστα, ἀλλὰ πάνω σὲ προγράμματα ἄμεσα συγκεκριμένης ἐργασίας, ὅποιος ἐκφράζει συγκατάθεση ἀναλαβαίνει νὰ κάνει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν κοινὸ πολίτη, πού ἀναγνωρίζει ὁ νόμος, γιά νὰ τὰ πραγματοποιη-

1. Ὑπαινιγμὸς γιά τὸ σοβιετικὸ σύστημα διαρκοῦς ἐλέγχου τῶν ἐκλεγμένων ἀπὸ τοὺς ἐκλογεῖς (σημ. τῆς ἰταλ. Σύντ.).

σει, για να είναι δηλαδή ένας δραστήριος και υπεύθυνος πρωτοπόρος των εργαζομένων. Το στοιχείο της 'έθελοντικότητας' στην πρωτοβουλία δε θα μπορούσε να κεντριστεί μ' άλλου τρόπου για τις πλατύτερες μάζες. Και όταν αυτές δεν σχηματίζονται από πολίτες άμορφους, αλλά από παραγωγικά στοιχεία με άρμοδιότητες, μπορούμε να καταλάβουμε τη σπουδαιότητα που είναι δυνατό να έχει η εκδήλωση της ψήφου¹.

'Υπάρχει η πρόταση ότι η «κοινωνία δε βάζει μπροστά της προβλήματα που για τη λύση τους δεν υπάρχουν ακόμα οι υλικές προϋποθέσεις». Το πρόβλημα της διαμόρφωσης μιας συλλογικής θέλησης εξαρτιέται άμεσα απ' αυτή την πρόταση. Να αναλυθεί κριτικά τι σημαίνει η πρόταση, ενδιαφέρει να ερευνήσουμε πώς ακριβώς διαμορφώθηκαν οι μόνιμες συλλογικές θελήσεις, και πώς οι τέτοιες θελήσεις έβγαζαν άμεσα και έμμεσα συγκεκριμένους σκοπούς, δηλαδή μία συλλογική γραμμή για δράση. Πρόκειται για διαδικασίες εξέλιξης περισσότερο ή λιγότερο μακρόχρονες, και σπάνια για απρόβλεπτες 'συνθετικές' εκρήξεις. 'Επίσης και οι συνθετικές εκρήξεις πραγματοποιούνται, αλλά, κοιτάζοντας από κοντά, βλέπουμε ότι τότε πρόκειται περισσότερο για καταστροφή παρά για άνοιχοδόμηση, πρόκειται να παραμεριστούν μηχανικά και έξωτερικά εμπόδια στην αυτόχθονη και αυτόβρομητη εξέλιξη: έτσι μπορούμε

1. Αυτές οι παρατηρήσεις θα μπορούσαν να αναπτυχθούν πιο πλατιά και οργανικά φωτίζοντας και άλλες διαφορές ανάμεσα στους διάφορους τύπους εκλογών καθώς αλλάζουν οι γενικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις: σχέση ανάμεσα σε αίρετους θημόσιους υπάλληλους και θημόσιους υπάλληλους της καριέρας, κτλ.

νά πάρουμε σά παράδειγμα τὸ Σικελικὸ Ἑσπερινό¹.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νά μελετήσῃ συγκεκριμένα τὴ διαμόρφωση ἑνὸς συλλογικοῦ ἱστορικοῦ κινήματος, ἀναλύοντάς το σ' ὅλες του τὶς μοριακὲς φάσεις, πράγμα πού συνήθως δέ γίνεται γιατί θὰ συσσωρευόνταν ἀχρηστες λεπτομέρειες, θὰ βάραινε ἡ πραγμάτευση τοῦ θέματος· ὑποτίθεται ἀντίθετα ἀντίθετα ὅτι ἔχουν ἤδη συγκροτηθεῖ τὰ ρεύματα γνώμης γύρω ἀπὸ μιάν ομάδα ἢ μιὰ ὑπερέχουσα πρωπικότητα. Εἶναι τὸ πρόβλημα πού στὴν ἐποχὴ μας ἐκφράζεται διαμέσου τοῦ κόμματος ἢ τοῦ συνασπισμοῦ συγγενῶν κομμάτων: πῶς ἀρχίζει ἡ συγκρότηση ἑνὸς κόμματος, πῶς ἀναπτύσσεται ἡ ὀργανωμένη του δύναμη καὶ ἡ κοινωνικὴ του ἐπιρροή, κτλ. Πρόκειται γιὰ μιὰ διαδικασία μοριακὴ, λεπτότατη, μεγάλῃς ἀναλύσεως, λεπτομερειακὴ πού τὸ ντοκουμέντάρισμά της ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ τεράστια ποσότητα βιβλίων, φυλλαδίων, ἀρθρῶν σέ περιοδικὰ καὶ ἡμερησίδες, συνομιλιῶν καὶ προφορικῶν συζητήσεων, πού ἐπαναλαμβάνονται ἀμέτρητες φορὲς καὶ πού στὸ γιγαντιαῖο τους σύνολο ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἐργασία ἐκείνη ἀπὸ ὅπου γενιέται μιὰ συλλογικὴ θέληση ἑνὸς ὀρισμένου βαθμοῦ ὁμοιογένειας, ἐκείνου τοῦ ὀρισμένου βαθμοῦ πού εἶναι ἀναγκαῖος καὶ ἐπαρκὴς γιὰ νά προσδιορίσῃ μιὰ δράση συντονισμένη καὶ ταυτοχρονῆ στὸ χρόνο καὶ στὸ γεωγραφικὸ χῶρο ὅπου πραγματοποιεῖται τὸ ἱστορικὸ γεγονός.

Σημασία πού ἔχουν οἱ οὐτοπίες καὶ οἱ συγκεχυμένες

1. Στὰ Ἰταλικά: *Vespro Siciliano*. Πρόκειται γιὰ ἐξέγερση πού ξέσπασε τὸ 1282 σὲ μιὰ ἐκκλησία κοντὰ στὸ Παλέρμο, ἐνῶ κτυποῦσαν οἱ καμπάνες τοῦ Ἑσπερινοῦ, καὶ ἐξελίχτηκε σὲ γενικὴ σφραγὴ τῶν Ἰσπανικῶν τῆς Σικελίας καὶ στὸ διώξιμο τῶν Ἀνζού (σ. τ. μ.).

και ὀρθολογιστικὲς ἰδεολογίες στὴν ἀρχικὴ φάση τῶν ἱστορικῶν διαδικασιῶν σχηματισμοῦ τῶν συλλογικῶν θελήσεων: οἱ οὐτοπίες, ὁ ἀφηρημένος ὀρθολογισμός, ἔχουν τὴν ἴδια σημασία μὲ τις παλιὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν κόσμον ποὺ εἶναι ἱστορικὰ ἐπεξεργασμένες μέσω τῆς συσσώρευσης διαδοχικῶν ἐμπειριῶν. Αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ κριτικὴ ποὺ σ' αὐτὴν ὑποβάλλεται ἕνα τέτοιο ἰδεολογικὸ σύνολο ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐκπρόσωπους τῆς καινούργιας ἱστορικῆς φάσης: μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν κριτικὴν πραγματοποιεῖται μιὰ διαδικασία διάκρισης καὶ ἀλλαγῆς στὸ σχετικὸ βῆρος ποὺ διαθέτουμε τὰ στοιχεῖα τῶν παλιῶν ἰδεολογιῶν: αὐτὸ ποὺ ἦταν δευτερεῦον, ὑποταγμένο ἢ καὶ συμπτωματικὸ, καταλήγει νὰ θεωρεῖται σὰν κύριο, γίνεται ὁ πυρῆνας ἐνὸς καινούργιου ἰδεολογικοῦ καὶ θεωρητικοῦ συνόλου. Ἡ παλιὰ συλλογικὴ θέληση ἀποσυντίθεται στὰ ἀντιφατικὰ τῆς στοιχεῖα, ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς, ἐκεῖνα ποὺ ἀναπτύσσονται κοινωνικὰ εἶναι ἀκριβῶς τὰ ὑποταγμένα, κτλ.

Ἔστερα ἀπὸ τὴν διαμόρφωση τοῦ καθεστῶτος τῶν κομμάτων, φάση ἱστορικὴ ποὺ συνδέεται μὲ τὴν τυποποίηση μεγάλων μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ (συγκοινωνίες, ἔφημερίδες, μεγάλες πόλεις κτλ.) οἱ μοριακὲς διαδικασίες γίνονται πῶς γρήγορα ἀπὸ ὅ,τι στὸ παρελθόν, κτλ.

*Τὸ ζήτημα τοῦ 'συλλογικοῦ ἀνθρώπου'
ἢ τοῦ 'κοινωνικοῦ κορυφομοῦ'*

Ἐπάρχει τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ τὸ μορφωτικὸ καθῆκον τοῦ κράτους, ποὺ ἔχει πάντα σκοπὸ νὰ δημιουργεῖ καινούργιους καὶ ἀνώτερους τύπους πολιτισμοῦ, νὰ προσαρμόζει τὸν 'πολιτισμὸ' καὶ τὴν ἠθικότητα τῶν πῶς πλα-

τιῶν λαϊκῶν μαζῶν στὶς ἀνάγκες τῆς ἀδιάκοπης ἀνάπτυξης τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ τῆς παραγωγῆς, ἄρα νὰ ἐπεξεργάζεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ φυσικὴ ἀποψη καινούργιους τύπους ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πῶς τὸ κάθε ξεχωριστὸ ἄτομο θὰ καταφέρει νὰ ἐνσωματωθεῖ μέσα στὸ συλλογικὸ ἄνθρωπο καὶ πῶς θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐκπαιδευτικὴ πίεση πάνω στὰ ξεχωριστὰ ἄτομα πετυχαίνοντας τὴ συγκατάθεση καὶ τὴ συνεργασία τους, κάνοντας νὰ γίνεταὶ 'ἐλευθερία' ἢ ἀναγκαιότητα καὶ ὁ καταναγκασμός; Ὑπάρχει τὸ ζήτημα τοῦ 'Δικαίου' ποῦ ἡ ἐννοιά του πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ γιὰ νὰ συμπεριλάβει τίς δραστηριότητες ποῦ σήμερα βρίσκονται μέσα στὴ φόρμουλα τοῦ 'νομικῶς ἀδιάφορου' καὶ ποῦ ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν ποῦ ἐνεργεῖ χωρὶς 'κυρώσεις' καὶ χωρὶς 'ὕποχρεώσεις' λογοδοτικῆς, ἀλλὰ δὲν παύει γι' αὐτὸ νὰ ἀσκει μιά συλλογικὴ πίεση καὶ νὰ πετυχαίνει ἀντικειμενικὰ ἀποτελέσματα ἐπεξεργασίας στὰ ἔθιμα, στοὺς τρόπους σκέψης καὶ δράσης, στὴν ἠθικότητα, κτλ.

Ὑπάρχει ἡ πολιτικὴ ἀντίληψη τῆς λεγόμενης 'διαρκοῦς ἐπανάστασης', ποῦ παρουσιάστηκε πρὸς τὸ 1848 σὰν ἐπιστημονικὰ ἐπεξεργασμένη ἐκφραση τῶν γαϊακβίλικων ἐμπειριῶν ἀπὸ τὸ 1789 ὡς τὸ Τερμιντόρ. Ἡ διατύπωση χαρακτηρίζει μιὰν ἱστορικὴ περίοδο ὅπου δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη τὰ μεγάλα μαζικὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τὰ μεγάλα οἰκονομικὰ συνδικάτα καὶ ἡ κοινωνία ἦταν ἀκόμα, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, σὲ κατάσταση ρευστότητας ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις: μεγάλη καθυστέρηση τοῦ χωριοῦ καὶ σχεδὸν ὀλοκληρωτικὸ μονοπώλιο τῆς πολιτικοκρατικῆς ἀποτελεσματικότητας σὲ λίγες πόλεις ἢ καὶ ἀποκλειστικὰ σὲ μία (τὸ Παρίσι γιὰ τὴ Γαλλία) κρατικὸς μηχανισμός

σχετικά λίγο αναπτυγμένος και μεγάλη αυτονομία της κοινωνίας των πολιτών από την κρατική δραστηριότητα· καθορισμένο σύστημα στρατιωτικών δυνάμεων και εθνικού εξοπλισμού· μεγάλη αυτονομία των εθνικών οικονομιών από τις οικονομικές σχέσεις της παγκόσμιας αγοράς κτλ. Στην περίοδο μετά το 1870 με την ευρωπαϊκή αποικιακή επέκταση, όλα τα στοιχεία αυτά αλλάζουν, οι έσωτερικές και διεθνείς οργανωτικές σχέσεις του κράτους γίνονται πιά σύνθετες και πυκνές και η διατύπωση του '48 για τη 'διαρκή επανάσταση' υποβάλλεται σέ έπεξεργασία και ξεπερνιέται στην πολιτική επιστήμη με τον όρο 'ήγεμονία πάνω στην κοινωνία των πολιτών'. Συμβαίνει στην πολιτική τέχνη αυτό που συμβαίνει στην στρατιωτική τέχνη: ο πόλεμος των κινήσεων γίνεται όλο και περισσότερο πόλεμος θέσεων και μπορούμε νά πούμε ότι ένα κράτος κερδίζει έναν πόλεμο στο βαθμό που τον προετοιμάζει λεπτομερειακά και τεχνικά τον καιρό της ειρήνης. 'Η ογκώδης δομή των σύγχρονων δημοκρατιών, τόσο σάν κρατικές οργανώσεις όσο και σά σύνολο ενώσεων στη ζωή των πολιτών αποτελεί για την πολιτική τέχνη, ότι και τα 'χαρακώματα' και οι μόνιμες οχυρώσεις του μετώπου στον πόλεμο θέσεων: κάνουν απλώς 'μερικόν' τόν στοιχείο της κίνησης που προηγούμενα ήταν 'όλος' ο πόλεμος, κτλ.

Τό ζήτημα μπαίνει για τά έκσυγχρονισμένα κράτη, όχι για τις καθυστερημένες χώρες και τις αποικίες, όπου ισχύουν ακόμα οι μορφές που άλλου έχουν ξεπεραστεί κ' έχουν γίνει αναχρονιστικές. 'Επίσης και τόν ζήτημα της αξίας των ιδεολογιών (όπως μπορούμε νά συμπεράνουμε από την πολεμική *Malagodi - Croce*)¹—μέ τις παρατηρήσεις

1. Βλέπε στον Croce, *Conversazione critiche*, σειρά IV Bari 1932, σελ. 143—146 (σημ. της Ιταλ. Σύντ.).

του Croce πάνω στο σορελιανό 'μύθο' που μπορούν να στραφούν έναντιόν του 'πάθους'—πρέπει να μελετηθούν σε μία πραγματεία πολιτικής έπιστήμης.

Συνεταιριστική οικονομική φάση του κράτους

Ο Guicciardini¹ σημειώνει ένα βήμα πρὸς τὰ πίσω στην πολιτική έπιστήμη ἀπέναντι στο Μακιαβέλη. Ο μεγάλος 'πεσιμισμός' του Guicciardini αυτό μονάχα σημαίνει. Ο Guicciardini ξαναγυρίζει σε μία πολιτική σκέψη καθαρά Ιταλική, ἐνῶ ὁ Μακιαβέλης είχε ὑψωθεί σε μία σκέψη εὐρωπαϊκή. Δὲν καταλαβαίνεις τὸ Μακιαβέλη ἀν δὲν πάρεις ὑπόψη σου ὅτι ξεπερνάει τὴν Ιταλική ἐμπειρία μέσα στην εὐρωπαϊκή ἐμπειρία (διεθνή σ' ἐκείνη τὴν ἐποχή): ἡ 'θέλησή' του θὰ ἦταν οὐτοπιστική χωρὶς τὴν εὐρωπαϊκή ἐμπειρία. Ἡ ἴδια ἡ ἀντίληψη τῆς 'ἀνθρώπινης φύσης' γίνεται γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διαφορετικὴ στους δύο. Στὴν 'ἀνθρώπινη φύση' τοῦ Μακιαβέλη περιλαμβάνεται ὁ 'ἄνθρωπος - εὐρωπαϊός' καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰσπανία εἶχε πραγματικὰ ξεπεράσει τὴ φεουδαρχικὴ φάση πού ἔχει διαλυθεῖ μέσα στην ἀπόλυτη μοναρχία: δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ 'ἀνθρώπινη φύση' πού ἀντιστέκεται στὸ νὰ ἐμφανιστεῖ στὴν Ἰταλία μιὰ ἐνωτικὴ ἀπόλυτη μοναρχία, ἀλλὰ ὅροι μεταβατικοὶ πού ἡ θέληση μπορεῖ νὰ τοὺς ξεπεράσει. Ο Μακιαβέλης εἶναι 'πεσιμιστής' (ἢ καλύτερα 'ρεαλιστής') ὅταν ἐξετάζει τοὺς ἀν-

1. Francesco Guicciardini: Ἰταλὸς ἱστορικὸς γεννημένος στὴ Φλωρεντία (1483 - 1540), συγγραφέας μιᾶς Ἱστορίας τῆς Ἰταλίας (σ. τ. μ.).

θρώπους και τὰ κινήματα στὴ δράση τους· ὁ Guicciardini δὲν εἶναι πεσιμιστής, ἀλλὰ σκεπτικιστής και εὐτελής. Ὁ Paolo Treves¹ κάνει πολλὰ λάθη στὴν ἐκτίμησή του γιὰ τοὺς Guicciardini και Μακιαβέλη· δὲ διακρίνει καλά τὴν 'πολιτική' ἀπὸ τὴ 'διπλωματία', ἀλλὰ ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἔλλειψη διάκρισης βρίσκεται ἡ αἰτία γιὰ τὶς λαθεμένες του ἐκτιμήσεις. Στὴν πολιτικὴ πραγματικά, τὸ βουλευτικὸ στοιχεῖο ἔχει μιὰ σπουδαιότητα πολὺ πιὸ μεγάλη ἀπὸ ὅ,τι στὴ διπλωματία. Ἡ διπλωματία ἐπικυρώνει και τείνει νὰ διατηρήσει τὶς καταστάσεις ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν κρατικῶν 'πολιτικῶν' εἶναι δημιουργικὴ μόνον μεταφορικά και ἀπὸ φιλοσοφικὴ συνθήκη (κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα εἶναι δημιουργικὴ). Οἱ διεθνεῖς σχέσεις ἀφοροῦν μιὰν ἰσορροπία δυνάμεων ὅπου κάθε ξεχωριστὸ κρατικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ ἔχει πολὺ ἀδύνατη ἐπίδραση. Ἡ Φλωρεντία μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει δυναμώνοντας τὸν ἑαυτὸ της, π. χ., ἀλλὰ αὐτὸ τὸ δυναμωμα, ἂν και θὰ βελτίωνε τὴ θέση της στὴν ἰταλικὴ και εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία δὲ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀποφασιστικὸ γιὰ νὰ ἀνατρέψει τὸ σύνολο τῆς ἴδιας τῆς ἰσορροπίας. Γι' αὐτὸ ὁ διπλωμάτης, ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξῆ, ὀδηγεῖται σὸ σκεπτικισμό και στὴ συντηρητικὴ μικρότητα.

Στὶς ἐσωτερικὲς σχέσεις ἐνὸς κράτους ἡ κατάσταση εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν κεντρικὴ πρωτοβουλία, γιὰ διοικητικὴ θέληση, ἔτσι ὅπως τὴν καταλάβαινε ὁ Μακιαβέλης. Ἡ κρίση ποὺ ἔδωσε ὁ De Sanctis γιὰ τὸν

1. Πρὸβλ. *Il realismo politico di Francesco Guicciardini*, στὴ «Nuova Rivista Storica», Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1930.

Guicciardini είναι πολύ πιο ρεαλιστική από όσο πιστεύει ο Treves. Πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί ο De Sanctis ήταν καλύτερα προετοιμασμένος από τον Treves για να δώσει αυτή την όρθότερη ιστορικά και επιστημονικά κρίση. Ο De Sanctis πήρε μέρος σε μια δημιουργική στιγμή της Ιταλικής πολιτικής Ιστορίας, σε μια στιγμή όπου η αποτελεσματικότητα της πολιτικής θέλησης, έχοντας στραμμένη την προσπάθειά της στο να υποκινήσει καινούργιες και πρωτότυπες δυνάμεις και όχι μόνο να υπολογίζει πάνω στις παραδοσιακές, πού θεωρείται αδύνατο να εξελιχθούν και να αναδιοργανωθούν (πολιτικός σκεπτικισμός του Guicciardini), είχε δείξει δηλ της την δυναμικότητα όχι μόνο στην τέχνη να ιδρύει ένα κράτος από το εσωτερικό, αλλά επίσης να εξουσιάζει τις διεθνείς σχέσεις, ανακαινίζοντας τις επαγγελματικές και συνηθισμένες μέθοδες της διπλωματίας (μέ τον Cavour). Η πολιτιστική ατμόσφαιρα ήταν πρόσφορη για μιάν αντίληψη πιο περιεκτικά ρεαλιστική της πολιτικής πίστημης και τέχνης. Άλλά και χωρίς αυτή την ατμόσφαιρα ήταν αδύνατο για τον De Sanctis να καταλάβει το Μακιαβέλη; Η ατμόσφαιρα πού δημιουργείται από την Ιστορική στιγμή πλουτίζει τα δοκίμια του De Sanctis με ένα πάθος αισθηματικό πού κάνει πιο συμπαθητικό και συγκινητικό το έπιχείρημα, πιδ εκφραστική καλλιτεχνικά και συναρπαστική την επιστημονική έκθεση, αλλά το λογικό περιεχόμενο της πολιτικής θά μπορούσε να το σκεφτεί ακόμα και στις περιόδους της χειρότερης αντίδρασης. Μήπως δέν είναι και η αντίδραση μιά συνθετική πράξη θέλησης, και δέν είναι βουλευτική πράξη ή αντίδραση; Γιατί λοιπόν θά ήταν 'ούτοπιστική' ή θέληση του Μακιαβέλη, γιατί επαναστατική και όχι ούτοπιστική ή θέληση αυτού πού θέλει να διατηρήσει το ύπαρχον και

νά ἐμποδίσει τὴν ἐμφάνιση καὶ ὀργάνωση καινούργιων δυνάμεων πού θά διατάρασσαν καὶ θά ἀνέτρεπαν τὴν παραδοσιακὴ ἰσορροπία ; Ἡ πολιτικὴ ἐπιστῆμη ἐξετάζει ἀφηρημένα τὸ στοιχεῖο 'θέληση' καὶ δὲν παίρνει ὑπόψη τῆς τὸ σκοπὸ πού γι' αὐτὸν ἐφαρμόζεται μιὰ καθορισμένη θέληση. Ἡ ἰδιότητα τοῦ 'οὐτοπιαστικοῦ' δὲ χαρακτηρίζει τὴν πολιτικὴ θέληση γενικά, ἀλλὰ τὶς ἰδιαιτέρες θελήσεις πού δὲν ξέφρουν νά συνδέσουν τὸ μέσο μὲ τὸ σκοπὸ καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε κἀν θελήσεις, ἀλλὰ ἀδράνεια, δυνεῖρα, εὐχές, κτλ.

Ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Guicciardini (ὄχι πεσιμισμὸς τοῦ νοῦ, πού μπορεῖ νά ἐνώνεται μὲ μιὰν αἰσιοδοξία τῆς θέλησης στοὺς δραστήριους ρεαλιστὲς πολιτικοὺς) ἔχει διάφορες πηγές : 1) τὴ διπλωματικὴ ἐξῆ, δηλαδὴ τὴν ἐξῆ μιᾶς ὑποταγμένης ὑποτελοῦς δραστηριότητας, ἐκτελεστικῆς - γραφειοκρατικῆς, πού πρέπει νά ἀποδέχεται μιὰ θέληση ξένη (τὴν πολιτικὴ θέληση τῆς κυβέρνησῆς τοῦ ἢ τοῦ ἡγεμόνα του) πρὸς τὶς ἰδιαιτέρες πεποιθήσεις τοῦ διπλωμάτη (πού μπορεῖ, εἶναι ἀλήθεια, νά αἰσθάνεται αὐτὴ τὴ θέληση σὰ δική του, στὸ βαθμὸ πού ἀντιστοιχεῖ στὶς πεποιθήσεις του, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νά μὴ τὴν αἰσθάνεται : τὸ ὅτι ἐγίνε ἀναγκαστικὰ ἢ διπλωματῖα ἓνα ἐξειδικευμένο ἐπάγγελμα, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νά μπορεῖ νά ἀποχωρίζεται ὁ διπλωμάτης ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν μεταβλητῶν κυβερνήσεων, κτλ.), ἄρα σκεπτικισμὸς καὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία, προκαταλήψεις ἐξωεπιστημονικές· 2) τὶς ἴδιες τὶς πεποιθήσεις τοῦ Guicciardini, πού ἦταν συντηρητικὸς, μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς καὶ γι' αὐτὸ θεωρητικοποιεῖ τὶς ἴδιες του τὶς γνώμες, τὴν ἴδια του τὴν πολιτικὴ θέση κτλ.

Τὰ γραπτὰ τοῦ Guicciardini εἶναι περισσότερο σημάδι τῶν καιρῶν παρά πολιτικὴ ἐπιστήμη, κι αὐτὸ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ De Sanctis· ὅπως καὶ σημεῖο τῶν καιρῶν καὶ ὄχι δοκίμιο τῆς ἱστορίας τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ γραπτὸ τοῦ Paolo Treves.

Ἡγεμονία (κοινωνία τῶν πολιτῶν) καὶ διάκριση ἐξουσιῶν

Ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ ὅλη ἡ συζήτηση ποὺ ἐγίνε γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της καὶ ἡ νομικὴ δογματικὴ ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς διακρίσεως αὐτῆς, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνα ἀνάμεσα στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν καὶ τὴν πολιτικὴν κοινωνία μιᾶς ὀρισμένης ἱστορικῆς περιόδου, μὲ μιὰν ὀρισμένην ἀσταθὴ ἰσορροπία τῶν τάξεων καθοριζόμενη ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένες κατηγορίες διανοούμενων (στὴν ἄμεση ὑπηρεσία τοῦ κράτους, εἰδικὰ ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ γραφειοκρατία) συνδέονται ἀκόμα πολὺ στενά μὲ τὶς παλιὲς κυρίαρχες τάξεις. Ἐπιβεβαιώνεται δηλαδὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κοινωνίας ἐκεῖνο ποὺ ὁ Croce τὸ ὀνομάζει ἀδιάκοπη σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ ἐκκλησία καὶ κράτος, ὅπου ἡ ἐκκλησία παίρνεται ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν στὸ σύνολο της (ἐνῶ δὲν εἶναι παρά ἓνα στοιχεῖο της μὲ ὅλο καὶ μικρότερη σημασία) καὶ τὸ κράτος θεωρεῖται ὅτι ἀντιπροσωπεύει κάθε προσπάθεια νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ μόνιμα ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἐξέλιξης, μιὰ ὀρισμένη κατάσταση. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησία μπορεῖ νὰ γίνε κράτος καὶ ἡ σύγκρουση μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἀνάμεσα σὲ κοινωνία τῶν πολιτῶν λαϊκὴ καὶ λαϊκίζουσα καὶ

κράτος - εκκλησία (όταν η εκκλησία έχει γίνει ένα συστατικό μέρος του κράτους, της πολιτικής κοινωνίας, που μονοπωλείται από μιάν ορισμένη προνομιούχα ομάδα που κάνει συνεταίρο της την εκκλησία για να υποστηρίξει καλύτερα το μονοπώλιό της με τη βοήθεια εκείνης της ζωής της 'κοινωνίας των πολιτών' που εκπροσωπείται από την εκκλησία).

Βασική σημασία της διάκρισης των εξουσιών για τον πολιτικό και οικονομικό φιλελευθερισμό: δηλ η φιλελεύθερη ιδεολογία, με τις δυνάμεις της και τις αδυναμίες της, μπορεί να κλειστεί μέσα στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, και παρουσιάζεται ποιά είναι η πηγή της αδυναμίας του φιλελευθερισμού: είναι η γραφειοκρατία, δηλαδή η αποκρυστάλλωση του διοικητικού προσωπικού που άσκει την καταναγκαστική εξουσία και που σ' ένα ορισμένο σημείο γίνεται κάστα. 'Από δω προκύπτει και η λαϊκή διεκδίκηση της εκλογιμότητας όλων των ύπηρεσιών, διεκδίκηση που είναι άκρατος φιλελευθερισμός και ταυτόχρονα η διάλυσή του (αρχή της Συντακτικής σε μονιμότητα, κτλ.· στις δημοκρατίες η εκλογή κατά χρονικά διαστήματα του άρχηγού του κράτους δίνει μιάν άπατηλή ικανοποίηση σ' αυτή τη στοιχειώδη λαϊκή διεκδίκηση).

'Ενότητα του κράτους μέσα στη διάκριση των εξουσιών: το κοινοβούλιο συνδέεται περισσότερο με την κοινωνία των πολιτών, η δικαστική εξουσία, άνάμεσα σε κυβέρνηση και κοινοβούλιο, αντιπροσωπεύει τη συνέχεια του γραπτού νόμου (έπίσης και έναντιον της κυβέρνησης). Φυσικά και οι τρεις εξουσίες είναι επίσης και όργανα της πολιτικής ήγεμονίας αλλά σε διαφορετικό μέτρο: 1) κοινοβούλιο 2) δικαστική εξουσία 3) κυβέρνηση. 'Αξίζει να

σημειωθεί πόσο κάνουν ιδιαίτερη καταστροφική εντύπωση στο κοινό οι άτασθαλίες στη διαχείριση τής δικαιοσύνης: ο ήγμεμονικός μηχανισμός είναι πιά εύαισθητος σ' αυτόν τόν τομέα, όπου μπορούν να παραπεμφθούν και οι αύθαιρεςίες τής άστυνομίας και τής πολιτικῆς διοίκησης.

Ἐντίληψη τοῦ Δικαίου

Μιά αντίληψη τοῦ δικαίου πού νά εἶναι οὐσιαστικά ἀνανεωτική, δέ μπορεῖ νά βρεθεῖ, ὀλοκληρωμένα, σέ καμμία προϋπάρχουσα θεωρία (οὔτε στη θεωρία τῆς λεγόμενης θετικῆς σχολῆς, και ἰδιαίτερα στη θεωρία τοῦ Ferris). Ἐν κάθε κράτος τείνει νά δημιουργήσει και νά διατηρήσει ἕναν ὀρισμένο τύπο πολιτισμοῦ και πολίτη (και ἐπομένως συμβίωσης και ἀτομικῶν σχέσεων), τείνει νά ἐξαφανίσει μερικά ἔθιμα και ἐκδηλώσεις και νά διαδόσει ἄλλα, τὸ δικαιο θά εἶναι τὸ ὄργανο γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ (πλάϊ στοῦ σχολεῖο και ἄλλους θεσμοὺς και δραστηριότητες) και πρέπει νά γίνει ἡ ἐπεξεργασία του ἔτσι πού νά εἶναι συμμορφωμένο με τὸ σκοπὸ, νά εἶναι σέ μέγιστο βαθμὸ ἀποτελεσματικό και παραγωγικό γιά θετικά ἀποτελέσματα.

Ἡ αντίληψη τοῦ δικαίου θά πρέπει νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ κάθε ὑπόλειμμα ὑπερδρατικότητας και ἀπολυτότητας: πρακτικά ἀπὸ κάθε ἠθικολογικό φανατισμό, μοῦ φαίνεται ὡστόσο ὅτι δέ μπορεῖ νά ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπόψη ὅτι τὸ κράτος δὲν 'τιμωρεῖ' (ἂν αὐτὸς ὁ ὄρος περιορίζεται στην ἀνθρώπινη σημασία του), ἀλλὰ ἀγωνίζεται μόνον ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς 'ἐπικινδυνότητας'. Στὴν πραγματικότητα τὸ κράτος πρέπει νά νοηθεῖ σὰν 'παιδαγωγὸς' στοῦ βαθμοῦ πού τείνει ἀκριβῶς νά δημιουργήσει ἕναν και-

νούργιο τύπο ή επίπεδο πολιτισμού. Από το γεγονός ότι επενεργεί βασικά πάνω στις οικονομικές δυνάμεις, ότι αναδιοργανώνει και αναπτύσσει το μηχανισμό της οικονομικής παραγωγής, ότι ανανεώνει τη δομή του, δεν πρέπει να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι τα γεγονότα του έποικοδομηματος πρέπει να εγκαταλειφθούν μόνα τους στην αυθόρμητη τους ανάπτυξη, σε μια βλάστηση συμπτωματική και σποραδική. Το κράτος, και σ' αυτό επίσης το πεδίο, είναι όργανο 'όρθολογισμού', επιτάχυνσης και τηλορισμού, ενεργεί σύμφωνα με ένα σχέδιο, συμπιέζει, υποκινεί, παραινεί και 'τιμωρεί' έφθσον, με τους δημιουργημένους όρους που μέσα σ' αυτούς είναι 'δυνατός ένας όρισμένος τρόπος παραγωγής', ή 'δράση ή ή έγκληματική παράλειψη', πρέπει να έχουν μια ποινική κύρωση, ήθικης σημασίας, και όχι μόνο μια κρίση γενικής επικινδυνότητας. Το δίκαιο είναι ή κατασταλτική και άρνητική πλευρά βλης της θετικής δραστηριότητας για εκπολίτιση που αναπτύσσεται από τό κράτος. Μέσα στην αντίληψη του δικαίου θα έπρεπε επίσης να ένσωματωθούν οι 'βραβευτικές' δραστηριότητες άπέναντι σε άτομα, σε ομάδες, κτλ. βραβεύεται ή έπαινετή και άξια δραστηριότητα όπως τιμωρείται ή έγκληματική δραστηριότητα (και τιμωρείται με τρόπους ιδιόρρυθμους, μέσω της παρέμβασης της 'κοινής γνώμης' που παίζει τό ρόλο αυτού που επιβάλλει τις κυρώσεις).

Πολιτική και συνταγματικό δίκαιο

Στη «Nuova Antologia» της 16 Δεκέμβρη 1929 δημοσιεύεται ένα σημείωμα ενός Μ. Azzalini, 'Η πολιτική, έπιστήμη και τέχνη του κράτους, που μπορεί να είναι έν-

διαφέρον σὰ παρουσίαση τῶν στοιχείων πού ἀνάμεσά τους ἀγωνίζεται ἡ ἐπιστημονικὴ σχηματικότητά.

Ὁ Azzalini ἀρχίζει μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι ἦταν 'λαμπρότατη' δόξα τοῦ Μακιαβέλη τὸ ὅτι 'περιόρισε μέσα στὸ κράτος τὴν περιοχὴ τῆς πολιτικῆς'. Τί θέλει νὰ πεῖ ὁ Azzalini δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ καταλάβουμε: παραθέτει ἀπὸ τὸ κεφ. III τοῦ 'Ηγεμόνα τὴν περίοδο: «Μοῦ ἔλεγε ὁ καρδινάλιος (τῆς Ρουένης) πὼς οἱ Ἴταλοι δὲν καταλάβαιναν ἀπὸ πόλεμο κ' ἐγὼ τοῦ ἀκοκρίθηκα πὼς οἱ Φραντσέζοι δὲν καταλάβαιναν ἀπὸ πολιτικῆ»¹ καὶ πάνω σ' αὐτὸ μόνον τὸ ἀπόσπασμα βασίζει τὴ βεβαίωσή του ὅτι «λοιπὸν» γιὰ τὸ Μακιαβέλη «ἡ πολιτικὴ ἔπρεπε νὰ νοηθεῖ σὰν ἐπιστήμη καὶ σὰν ἐπιστήμη τοῦ κράτους καὶ ὅτι ἦταν δόξα του κτλ.» (ὁ ὅρος 'ἐπιστήμη τοῦ Κράτους', ἀντὶ γιὰ 'πολιτικὴ' εἶχε ὅπως φαίνεται χρησιμοποιηθεῖ, μὲ τὴ σύγχρονη σωστὴ σημασία, πρὶν ἀπὸ τὸ Μακιαβέλη μόνον ἀπὸ τὸν Marsilio da Padova). Ὁ Azzalini εἶναι ἀρκετὰ ἐπιπόλαιος καὶ ἐπιφανειακός. Τὸ ἀνέκδοτο τοῦ καρδινάλιου τῆς Ρουένης, ἀποσπασμένο ἀπὸ τὸ κείμενο, δὲ σημαίνει τίποτα. Μὲ τὰ συμπραζόμενα ἀποκτάει μιὰ σημασία πού δὲν προσφέρεται γιὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα: εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ εὐφυολόγημα, γιὰ ἄμεση ἀντίκρουση. Ὁ καρδινάλιος τῆς Ρουένης εἶχε πεῖ πὼς οἱ

1. Ἡ φράση εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Καζαντζάκη, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1970. Ἡ φράση στὰ Ἰταλικά ἔχει τὴ λέξη Stato πού ὁ Καζαντζάκης ὀρθῶς τὴ μεταφράζει πολιτικῆ. Ἡ Ἰταλικὴ φράση εἶναι: «Dicendomi el cardinale di Roano che li italiani non si intendevano della guerra, io li risposi ch' e' Francesi non si intendevano dello Stato» (σ. τ. μ.).

Ἴταλοι δὲν καταλάβαιναν ἀπὸ πόλεμο· ἀντικρούοντας ὁ Μακιαβέλης ἀπαντᾷ πῶς οἱ Γάλλοι δὲν καταλάβαιναν ἀπὸ Stato, γιατί ἀλλιῶς δὲ θὰ εἶχαν ἐπιτρέψει στὸν Πάπα νὰ ξαπλώσει τὴν ἐξουσία του στὴν Ἴταλία, πράγμα πού ἦταν ἀντίθετο πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ γαλλικοῦ κράτους. Ὁ Μακιαβέλης ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ πιστεύει πῶς οἱ Γάλλοι δὲν καταλάβαιναν ἀπὸ κράτος, γιατί ἀντίθετα ἐθαύμαζε τὸν τρόπο πού ἡ μοναρχία (Λουδοβίκος 11ος) μετέτρεψε σὲ κρατικὴ ἐνότητα τὴ Γαλλία καὶ τὴ γαλλικὴ κρατικὴ δραστηριότητα τὴν ἔκανε ὄρο σύγκρισης γιὰ τὴν Ἴταλία. Στὴ συζήτησή του μὲ τὸν καρδινάλιο τῆς Ρουένης: ἔκανε ἑπισημάνσεις ἐπὶ τὴν πράξη, καὶ ὅχι ἑπισημάνσεις ἐπισημῶν, ἐφόσον, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀν ἦταν βλαβερὸ γιὰ τὴ γαλλικὴ ἑξωτερικὴ πολιτικὴ νὰ δυναμώσῃ ὁ Πάπας, αὐτὸ ἦταν ἀκόμα βλαβερότερο γιὰ τὴν ἰταλικὴ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ.

Τὸ περίεργο εἶναι πῶς ξεκινῶντας ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἀκατάλληλο ἀπόσπασμα, ὁ Azzalini συνεχίζει ὅτι «ἀν καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἐπισημάνση αὐτὴ μελετᾷ τὸ κράτος, δίνει ἓναν ὀρισμὸ (1;) τελείως ἀσαφῆ (1) διότι δὲν ὑποδειχνεὶ μὲ ποῖο κριτήριον πρέπει νὰ ἐξετάζεται τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας. Καὶ ἡ ἀσάφεια εἶναι ἀπόλυτη ἀν πάρομο ὑπόψῃ ὅτι οἱ νομικὲς ἐπισημῶνες γενικῶς καὶ τὸ δημόσιο δίκαιο ἰδιαίτερα, ἀναφέρονται ἔμμεσα καὶ ἄμεσα σ' αὐτὸ τὸ στοιχεῖο».

Τὶ θέλουν νὰ ποῦν διὰ αὐτά, ἀναφερόμενα στὸ Μακιαβέλη; Λιγότερα ἀπὸ τὸ τίποτα: διανοητικὴ σύγχυση. Ὁ Μακιαβέλης ἔγραψε βιβλία ἑπισημῶν πολιτικῆς δράσης, δὲν ἔγραψε μιὰν οὐτοπία ὅπου νὰ ἐκφράζεται ὁ πόνθος γιὰ ἓνα κράτος ἤδη συγχροτημένο, μὲ ὅλες του τίς λειτουργίες

και τα οργανωμένα του στοιχειά. Στην πραγματεία του, στην κριτική του για το παρόν, εξέφρασε γενικές αντιλήψεις που γι' αυτό παρουσιάζονται σε μορφή αφοριστική και όχι συστηματική, και εξέφρασε μιάν ιδιόρρυθμη αντίληψη για τον κόσμο, που θα μπορούσε κι αυτή να ονομαστεί 'φιλοσοφία της πράξης' ή 'νεο-άνθρωπισμός' στο βαθμό που δεν αναγνωρίζει στοιχειά υπερβατικά ή ένυπαρχοντα (με τη μεταφυσική έννοια), αλλά βασίζεται ολόκληρη πάνω στη συγκεκριμένη δράση του ανθρώπου που εξαιτίας των ιστορικών του αναγκών έπενεργεί στην πραγματικότητα και τη μετατρέπει. Δεν είναι αλήθεια, όπως φαίνεται να πιστεύει ο Azzalini, ότι στο Μακιαβέλη δεν παίρνεται υπόψη το 'συνταγματικό δίκαιο', γιατί σ' όλοκληρο το Μακιαβέλη βρίσκονται σκόρπιες γενικές αρχές συνταγματικού δικαίου και μάλιστα υποστηρίζει, αρκετά καθαρά την ανάγκη να κυριαρχούν στο κράτος ο νόμος, αρχές σταθερές που σύμφωνα μ' αυτές οι έναρτοι πολίτες μπορούν να ενεργούν σίγουροι ότι δε θα πέσουν κάτω από τα κτυπήματα της αυθαιρεσίας. 'Αλλά όρθά ο Μακιαβέλης οδηγεί τα πάντα στην πολιτική, δηλαδή στην τέχνη του να κυβερνάς τους ανθρώπους, να κερδίζεις τη μόνιμη συγκατάθεσή τους, να ιδρύεις επομένως τα 'μεγάλα κράτη' (είναι ανάγκη να θυμόμαστε ότι ο Μακιαβέλης κατανοούσε ότι το κράτος δεν ήταν ή κοινότητα είτε ή κοινοτική δημοκρατία και ή κοινοτική Δεσποτεία, γιατί τους έλειπε εκτός από το εκτεταμένο έδαφος ένας πληθυσμός τέτοιος που να είναι ή βάση για μιá στρατιωτική δύναμη που θα επέτρεπε μιάν αυτόνομη διεθνή πολιτική: καταλάβαινε ότι στην 'Ιταλία με την Παπωσύνη παρέμενε μόνιμη μιá κατάσταση μη - κράτους και ότι αυτή θα διαρκούσε μέχρι τότε που και ή θρησκεία θα γινόταν 'πολιτική' του

κράτους και όχι πια πολιτική του Πάπα για να εμποδίζει το σχηματισμό ισχυρών κρατών στην Ίταλία, επεμβαίνοντας στην έσωτερική ζωή των λαών που δεν ήταν υποταγμένοι κοσμικά σ' αυτόν, για συμφέροντα που δεν ήταν συμφέροντα κρατών και γι' αυτό προξενούσαν διαταραχές και διάλυση).

Θά μπορούσαμε να βρούμε μέσα στο Μακιαβέλη την επιβεβαίωση αυτού που έσημείωσα άλλοι: ότι η μεσαιωνική Ιταλική αστική τάξη δεν μπόρεσε να βγει από τη συνεταιριστική φάση για να μπει στην πολιτική φάση, γιατί δε μπόρεσε ν' απελευθερωθεί ολοκληρωτικά από την κοσμοπολιτική μεσαιωνική αντίληψη που εκπροσωπούνταν από τον Πάπα, τον κληρο και επίσης από τους λαϊκούς διανοούμενους (τους ανθρωπιστές), δηλαδή δε μπόρεσε να δημιουργήσει ένα αυτόνομο κράτος αλλά παρέμεινε μέσα στο μεσαιωνικό, φεουδαρχικό και κοσμοπολιτικό πλαίσιο.

Γράφει ο Azzalini ότι «άρκει μόνον ο όρισμός του Ούλπιανου και, ακόμα καλύτερα, τα παραδείγματά του που υπάρχουν στον Πανδέκτη¹, για να παρουσιαστεί η έξωτερική ταυτότητα (και λοιπόν;) του αντίκειμένου των δύο επιστημών. *Ius publicum ad statum rei (publicae) romanae spectat, — Publicum ius, in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit*». 'Υπάρχει, λοιπόν, μια ταυτότητα αντίκειμένου στο δημόσιο δίκαιο και στην πολιτική επιστήμη, αλλά όχι ουσιαστική, γιατί τα κριτήρια με τα όποια η μία ή η άλλη επιστήμη εξετάζουν το ίδιο ύλικό είναι τελείως διαφορετικά. Διαφορετικές πρα-

1. Digesto στο Ιταλικό κείμενο (σ. τ. μ.).

γματικά είναι οι σφαῖρες τῆς νομικῆς τάξης καί τῆς πολιτικῆς τάξης. Καί, ἀλήθεια, ἐνῶ ἡ πρώτη παρατηρεῖ τὸ δημόσιο ὄργανισμὸ κάτω ἀπὸ μιὰν στατική ἀποψη, σὰ φυσικὸ προϊόν μιᾶς καθορισμένης ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ἡ δεύτερη παρατηρεῖ αὐτὸ τὸν ἴδιο ὄργανισμὸ ἀπὸ μιὰν ἀποψη δυναμική, σὰν ἓνα προϊόν πού μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τὰ προτερήματά του καί τὰ ἐλαττώματά του καί πού, κατὰ συνέπεια, πρέπει νὰ ἀλλάξει σύμφωνα μὲ τις καινούργιες ἀπαιτήσεις καί τις παραπέρα ἐξελίξεις. Γι' αὐτὸ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι «ἡ νομικὴ τάξη εἶναι ὄντολογικὴ καί ἀναλυτικὴ γιατί μελετᾶει καί ἀναλύει τοὺς διάφορους δημόσιους θεσμοὺς στὴν πραγματικὴ του ὑπαρξή», ἐνῶ «ἡ πολιτικὴ τάξη εἶναι δεοντολογικὴ καί κριτικὴ γιατί μελετᾶει τοὺς διάφορους θεσμοὺς ὄχι ὅπως εἶναι, ἀλλὰ ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, καί ἐπομένως μὲ κριτήρια ἐκτίμησης καί κρίσεις ἐπικαιρότητας πού δὲν εἶναι κι οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι νομικά».

Καί ἓνας τέτοιος σχολαστικὸς πιστεῦει πῶς εἶναι θαυμαστῆς τοῦ Μακιαβέλη, πῶς εἶναι μαθητῆς του καί μάλιστα ὅτι τὸν τελειοποιεῖ!

«Ἀπ' αὐτὰ ἔπεται ὅτι στὴν τυπικὴ ταυτότητα πού περιγράψαμε πρὶ πάντων ἀντιπαρτίθεται μιὰ οὐσιαστικὴ διαφορά τόσο βαθειὰ καί ἀξιόλογη ὥστε νὰ μὴ συμφωνήσουμε, ἴσως, μὲ τὴν κρίση πού ἐξέφρασε ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σύγχρονους δημοσιολόγους πού θεωροῦσε δύσκολο ἂν ὄχι ἀδύνατο νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ πολιτικὴ ἐπιστήμη τελείως ξεχωριστὴ ἀπὸ τὸ συνταγματικὸ δίκαιο. Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι ἡ κρίση πού ἐκφράστηκε εἶναι ἀληθινὴ μόνον ἐὰν σταματᾶει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἀνάλυση τῆς νομικῆς καί τῆς πολιτικῆς πλευρᾶς, ὄχι ὅμως ἂν συνε-

χίζεται πιά πέρα, συμπεριλαμβάνοντας και τὸ πεδίο ὅπου ἀποκλειστικά ἀρμόδια εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη. Αὐτὴ ἢ τελευταία, πραγματικά, δὲν περιορίζεται νὰ μελετηθεῖ τὴν ὀργάνωση τοῦ κράτους, μὲ ἓνα κριτήριο δεοντολογικὸ καὶ κριτικὸ καὶ γι' αὐτὸ διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὸ πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο ἀπὸ τὸ δημόσιο δίκαιο, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται σ' ἓνα πεδίο πού τὴ χαρακτηρίζει, ἀναζητώντας τοὺς νόμους πού ρυθμίζουν τὴν ἐμφάνιση, τὴν ἐξέλιξη, τὴν παρακμὴ τῶν κρατῶν. Οὕτε ὠφελεῖ νὰ διαβεβαιώσουμε ὅτι μιὰ τέτοια μελέτη εἶναι ἱστορία (!) ἐννοούμενη μὲ μιὰ γενικὴ σημασία (!) γιατί ἂν καὶ δεχόμαστε ὅτι εἶναι ἱστορικὴ ἔρευνα ἢ ἀναζήτησις τῶν αἰτίων, τῶν ἀποτελεσμάτων, τῶν ἀμοιβαίων δεσμῶν ἀλληλεξάρτησης τῶν φυσικῶν νόμων πού διέπουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν κρατῶν, θὰ παραμένει πάντα σὲ ἀρμοδιότητα ἀποκλειστικὰ πολιτικῆ, ὄχι ἱστορικῆ καὶ ἄρα οὕτε νομικῆ, ἢ ἀναζήτησις τῶν κατάλληλων μέσων γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐξασφάλισις τῆς ἡγεσίας στὴ γενικὴ πολιτικὴ διεύθυνσις. Ἡ λειτουργία πού ὁ Μακιαβέλλης εἶχε σκοπὸ νὰ ἀναπτύξει καὶ τὴ διαμόρφωνε λέγοντας: «Θὰ ἐξετάσω πῶς τίς ἡγεμονίες αὐτὲς μπορεῖς νὰ τίς κυβερνᾷς καὶ νὰ τίς κρατᾷς στὴν ἐξουσία σου» (Ἡγεμόνας κεφ. II), εἶναι τέτοια, χάρις στὴν ἐσωτερικὴ σημασία τοῦ θέματος καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῆς, ὥστε ὄχι μόνον νὰ δικαιολογεῖ τὴν αὐτονομία τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ παρέχει, τουλάχιστο ἀπὸ τὴν ἀποψη πού σκιαγραφήσαμε πιά πρὶν, μιὰ διάκριση ἐπίσης καὶ τυπικὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὸ δημόσιο δίκαιο». Νὰ λοιπὸν τί ἐννοεῖ λέγοντας αὐτονομία τῆς πολιτικῆς!

Ἄλλὰ—λέει ὁ Azzalini—πέρα ἀπὸ μιὰ πολιτικὴ ἐπι-

στήμη υπάρχει μιὰ πολιτική τέχνη. «Υπάρχουν άνθρωποι που βγάζουν ή έβγαλαν από την προσωπική διαίσθηση τὸ δράμα τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν συμφερόντων τῆς χώρας πού κυβερνοῦν, καὶ πού με τὴν κυβερνητική τους δραστηριότητα έβγαλαν σὲ πράξη στὸν έξωτερικό κόσμο τὸ δράμα τῆς προσωπικῆς τους διαίσθησης. Μ' αὐτὸ δὲ θέλουμε βέβαια νὰ ποῦμε ὅτι ἡ δραστηριότητα ἡ διαισθητική καὶ γι' αὐτὸ καλλιτεχνική εἶναι μοναδική καὶ ἐπικρατοῦσα στὸν πολιτικό· θέλουμε μονάχα νὰ ποῦμε ὅτι σ' αὐτόν, πλάι στίς πρακτικές, οἰκονομικές καὶ ἠθικές δραστηριότητες, πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ θεωρητική δραστηριότητα πού προαναφέραμε, τόσο με τὴν ὑποκειμενική πλευρά τῆς διαίσθησης ὅσο καὶ με τὴν ἀντικειμενική (!) πλευρά τῆς έκφρασης καὶ ὅτι ὅταν λείπουν αὐτὰ τὰ προσόντα, δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος πού κυβερνᾷ καὶ ἀκόμα λιγότερο (!) ὁ ἄνθρωπος τῆς πολιτικῆς πού τὸ ἀνάστημά του χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀπόριση (;) ἱκανότητα. Ἐπίσης, λοιπόν, καὶ στὸ πολιτικό πεδίο, πέρα ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα ὅπου ὑπερισχέει ἡ γνωστικὴ θεωρητικὴ δραστηριότητα ὑπάρχει ὁ καλλιτέχνης ὅπου ὑπερισχέει ἡ διαισθητικὴ θεωρητικὴ δραστηριότητα. Οὔτε μ' αὐτὸ ἔξαντελεῖται ὀλοκληρωτικά ἡ σφαῖρα δράσης τῆς πολιτικῆς τέχνης, πού ἐκτός τοῦ ὅτι παρατηρεῖται σὲ σχέση με τὸν πολιτικό πού με τίς πρακτικές κυβερνητικές λειτουργίες έξωτερικεύει τὴν ἐσωτερικὴ παράταση τῆς διαίσθησης, μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ σὲ σχέση με τὸ συγγραφέα πού πραγματοποιεῖ στὸν έξωτερικό κόσμο (!) τὴν πολιτικὴ ἀλήθεια πού διαισθάνθηκε ὄχι με πράξεις ἐξουσίας ἀλλὰ με ἔργα καὶ γραπτὰ πού ἐκφράζουν τὴ διαίσθηση τοῦ συγγραφέα. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ἰνδοῦ Καμαντάκι (3ος αἰῶνας μ. Χ.), τοῦ Πετράρχη στὸ Trattatello rei

Carraresi, του Botero στο Ragion di Stato και, από όρι-
σμένες απόψεις, του Μακιαβέλη και του Mazzini».

Είναι πραγματικά ένα παστιτσιο, άξιο του... Μα-
κιαβέλη, μά ειδικά του Tittoni, διευθυντού τής «Nuova
Antologia». 'Ο Azzalini δέν ξέρει νά προσανατολιστεῖ
ούτε στη φιλοσοφία, ούτε στην ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς.
'Αλλά θέλησα νά κρατήσω όλες αὐτές τις σημειώσεις για
νά προσπαθῆσω νά ξεμπλέξω τὸ μπέρδεμά τους και νά
κοιτάξω νά φτάσω σέ ἔννοιες καθαρές για λογαριασμό μου.

Πρέπει νά διευκρινίσουμε, π. χ. τί μπορεί νά ση-
μαίνει 'διαίσθηση' στην πολιτική και ἡ ἔκφραση πολι-
τικῆ 'τέχνη' κτλ. Ἄς θυμηθοῦμε ταυτόχρονα μερικά ση-
μεῖα ἀπό τὸν Bergson: «Ἡ νόηση μᾶς προσφέρει ἀπὸ τῆ
ζωῆ (τὴν πραγματικότητα σέ κίνηση) μονάχα μιὰ μετά-
φραση μὲ ὄρους ἀδρανεῖς. Περιστρέφεται ὀλόγυρα παίρ-
νοντας ἀπ' τὰ ἔξω τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ ἀριθμὸ ὤσεων
τοῦ ἀντικειμένου πού τὸ ἔλκει καντὰ τῆς ἀντὶ νά μπαίνει
σ' αὐτό. Ἄλλὰ μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωῆς θά
μᾶς ὀδηγήσει ἡ διαίσθηση: ἐνοῶ τὸ ἐνστικτο πού ἔχει
ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ συμφέρον». «Τὸ μάτι μας ἀντιλαμβάνε-
ται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ζωντανοῦ ὄντος, ἀλλὰ πλη-
σιασμένα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ὄχι ὀργανωμένα ἀνάμεσά τους.
'Ο σκοπὸς τῆς ζωῆς, ἡ ἀπλή κίνηση πού διατρέχει τις
γραμμές, πού τις συνενώνει τῆ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη και τοὺς
δίνει μιὰ σημασία, τοῦ ξεφεύγει· και αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ
σκοπὸ τείνει ὁ καλλιτέχνης νά συλλάβει τοποθετούμενος
στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀντικειμένου μὲ ἓνα εἶδος συμπάθειας,
γκρεμίζοντας μὲ μιὰ διαισθητικὴ προσπάθεια τὸ φράγμα
πού ὁ χῶρος βάζει ἀνάμεσα σ' αὐτὸν και τὸ μοντέλο.
Εἶναι ἀλήθεια ὡστόσο ὅτι ἡ αἰσθητικὴ διαίσθηση συλ-

λαμβάνει μονάχα τὸ ἀτομικόν». «Ἡ νόησις χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ φυσικὴ ἀκατανόησις τῆς ζωῆς, μιὰ καὶ παριστάνει μὲ σαφήνεια μονάχα τὸ ἀσυνεχὲς καὶ τὴν ἀκίνησιον»¹.

Ἐπάρχει ἀπόστασις, λοιπόν, τῆς πολιτικῆς διαίσθησις ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἢ λυρικὴ ἢ καλλιτεχνικὴ διαίσθησις: μόνον μὲ μεταφορικὴ ἔννοια μιλάμε γιὰ πολιτικὴ τέχνη. Ἡ πολιτικὴ διαίσθησις δὲν ἐκδηλώνεται στὸν καλλιτέχνη, ἀλλὰ στὸν ἡγέτη, καὶ λέγοντας 'διαίσθησις' πρέπει νὰ ἐννοοῦμε ὄχι τὴ 'γνώσις τῶν ἀτομικῶν' ἀλλὰ τὴν ταχύτητα στὸ νὰ συνδέουμε γεγονότα ἐπιφανειακὰ ξένα ἀνάμεσά τους καὶ νὰ ἐπινοήσουμε τὰ μέσα τὰ ἀντίστοιχα στὸ σκοπὸ γιὰ νὰ βροῦμε τὰ συμφέροντα πού διακυβεύονται καὶ νὰ ζυγνήσουμε τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσουμε σὲ μιὰ καθορισμένη δρᾶσι. Ἡ 'ἐκφρασις' τοῦ ἡγέτη εἶναι ἡ 'δρᾶσι' (μὲ ἔννοια θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ νὰ ἀποδεδειχθεῖ μιὰ δρᾶσι ἢ νὰ ἐμποδίσῃ νὰ συμβεῖ μιὰ ὀρισμένη δρᾶσι, σύμφωνη ἢ ἀσύμφωνη μὲ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸ). Ἐξάλλου, ὁ ἡγέτης' στὴν πολιτικὴ μπόρρει νὰ εἶναι ἓνα ἄτομο, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἓνα πολιτικὸ σῶμα περισσότερο ἢ λιγότερο πολυάριθμο· σ' αὐτὴ τὴν τελευταία περίπτωσι τὴν ἐνότητα προθέσεων θὰ τὴν πετύχει ἓνα ἄτομο ἢ μιὰ μικρὴ ἐσωτερικὴ ὁμάδα καὶ μέσα στὴ μικρὴ ὁμάδα ἓνα ἄτομο πού μπόρρει ν' ἀλλάξει κατὰ διαστήματα ἐνῶ ἡ ὁμάδα θὰ παραμένει ἐνωτικὴ καὶ θὰ ἔχει συνοχὴ στὸ ἐξακολουθητικὸ ἔργο τῆς.

Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφράσουμε σὲ σύγχρονη γλῶσσα τὴν ἔννοια τοῦ 'Ἡγεμόνα' ἔτσι ὅπως χρησιμοποιεῖται στὸ

1 Bergson. *L' evolution créatrice*. Paris 1907, σὲ διάφορα σημεία (σπμ. ἰταλ. σύντ.).

βιβλίο του Μακιαβέλη θά χρειάζοταν νά κάνουμε μιὰ σειρά διακρίσεις. 'Ηγεμόνας' θά μπορούσε νά εἶναι ἕνας ἀρχηγός κράτους, ἕνας ἀρχηγός κυβέρνησης, ἀλλά καί ἕνας πολιτικός ἀρχηγός πού θέλει νά κατακτήσει ἕνα κράτος ἢ νά ἰδρύσει ἕναν καινούργιο τύπο κράτους· μ' αὐτήν τὴν ἔννοια ὁ 'Ηγεμόνας' θά μπορούσε στή σύγχρονη γλώσσα νά μεταφραστεῖ 'πολιτικό κόμμα'. Μέσα στήν πραγματικότητα κάποιου κράτους ὁ 'ἀρχηγός τοῦ κράτους', δηλαδή τὸ ἐξισορροπητικό στοιχείο τῶν διαφῶρων συμφερόντων πού βρίσκονται σέ κατάσταση ἀγώνα ἐναντίον τοῦ συμφέροντος πού ὑπερισχέει, ἀλλά χωρὶς ἀποκλειστικότητα μὲ ἀπόλυτη ἔννοια, εἶναι ἀκριβῶς τὸ πολιτικό κόμμα· αὐτὸ ὅμως διαφορετικά ἀπὸ ὅ,τι στὸ παραδοσιακὸ συνταγματικό δίκαιο, οὔτε βασιλεύει οὔτε κυβερνᾷ νομικά: ἔχει τὴν 'ἐξουσία ἀπὸ τὰ πράγματα', ἀσχεῖ τὴν ἡγεμονικὴ λειτουργία καί ἐπομένως τὴν ἐξισορροπητικὴ λειτουργία τῶν διαφορετικῶν συμφερόντων, μέσα στὴν 'κοινωνία τῶν πολιτῶν', πού ὅμως εἶναι τόσο συμπλεγμένη ἀπὸ τὰ πράγματα μὲ τὴν πολιτικὴ κοινωνία, ὥστε ὅλοι οἱ πολῖτες αἰσθάνονται ὅτι αὐτὸ ἀντίθετα βασιλεύει καί κυβερνᾷ. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητά, πού βρίσκεται σέ ἀδιάκοπη κίνηση, δὲ μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ ἕνα συνταγματικό δίκαιο, τοῦ παραδοσιακοῦ τύπου, ἀλλά μονάχα ἕνα σύστημα ἀρχῶν πού νά προσδιορίζουν σά σκοπὸ τοῦ κράτους τὸ ἴδιο του τὸ τέλος, τὴν ἴδια του τὴν ἐξαφάνιση, δηλαδή τὴν ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς κοινωνίας μέσα στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν.

ΣΚΟΠΙΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Διεθνισμός και έθνικη πολιτική. Κείμενο γραμμένο (με μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων) από τον Ίωσήφ Βησσαρίωνα¹ το Σεπτέμβριο του 1927 πάνω σε μερικά βασικά σημεία της πολιτικής επιστήμης και τέχνης. Το σημείο που μιλί φαίνεται πως θα έπρεπε να αναπτυχθεί είναι τούτο: ότι σύμφωνα με τη φιλοσοφία της πράξης (στην πολιτική της εκδήλωση) είτε στην διατύπωση του ιδρυτή της, αλλά ειδικά στη διασαφήνσή της από τον πιο πρόσφατο μεγάλο θεωρητικό της, η διεθνής κατάσταση πρέπει να εξετάζεται στην έθνικη της πλευρά. Πραγματικά η «έθνικη» σχέση είναι το αποτέλεσμα ενός «ιδιόρρυθμου» συνδυασμού μοναδικού (με μίαν ορισμένη έννοια) που πρέπει σ' αυτή την ιδιόρρυθμία και μοναδικότητα να τον καταλάβουμε και να τον συλλάβουμε, αν θέλουμε να τον κρατήσουμε στον Ελεγχό μας και να τον κατευθύνουμε. Ασφαλώς η εξέλιξη τείνει προς τον διεθνισμό, το σημείο όμως άφετηρίας είναι «έθνικόν» και απ' αυτό το σημείο άφετηρίας πρέπει ακριβώς να ξεκινήσουμε. Άλλο ή προοπτική είναι διεθνής και δεν μπορεί παρά τέτοια να είναι. Χρειάζεται γι' αυτό, να μελετήσουμε με ακρίβεια το συνδυασμό των έθνικων δυνάμεων που η διεθνής τάξη θα πρέπει να διευθύνει και να αναπτύξει σύμφωνα με τη διεθνή προοπτική και τις διεθνείς κατευθύνσεις. Η άρχουσα τάξη είναι τέτοια, μόνον αν θα έρμηνεύσει με ακρίβεια αυτό το συνδυασμό, του όποιου αυτή ή ίδια είναι μία συνιστώσα δύναμη. Και αν τέτοια ακριβώς μπορεί να δώσει στο κίνημα μίαν ορισμένη κατεύθυνση μέσα σε ορισμένες προοπτικές. Πάνω σ' αυτό το σημείο μου φαίνεται ότι βρίσκεται η βασική διαφωνία ανάμεσα στο Λέοντα Νταβίντοβιτς² και στο Βησσαρίωνα αν έκφραση του κινήματος της πλειοψηφίας³. Οι κατηγορίες για έθνικισμό είναι παράλογες αν αναφέρονται στον πυρήνα του ζητήματος. Αν μελετήσουμε την προσπάθεια που κατέβαλαν οι πλειοψηφούντες⁴, από το 1902 ως το 1917, βλέπουμε ότι η πρωτοτυπία

1. Ίωσήφ Βησσαρίωνας : Ίωσήφ Βησσαρίονοβιτς, δηλ. Στάλιν (Σημ. Ίταλ. Συντ.).
2. Λέων Νταβίντοβιτς : δηλαδή ο Τρότσκι (Σημ. Ίταλ. Συντ.).
3. Ο μπολσεβικισμός (σημ. Ίταλ. Συντ.).
4. Οι μπολσεβίκοι (σημ. Ίταλ. Συντ.).

τους βρίσκεται στο ότι απέλλαξαν το διεθνισμό από κάθε στοιχείο άδριστο και καθαρά ιδεολογικό (με την κακή έννοια) για να του δώσουν ένα περιεχόμενο ρεαλιστικής πολιτικής. Ή έννοια της ήγεμονίας είναι εκείνη όπου μέσα της συμπλέκονται οι απαιτήσεις εθνικού χαρακτήρα, και εύκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί όρισμένες τάξεις δεν μιλούν για μιá τέτοια έννοια ή γιατί άλλως τή θίγουν. Μιά τάξη διεθνούς χαρακτήρα, έφόσον ήδηγεί κοινωνικά στρώματα στενά έθνικά (διανοομένους) και μάλιστα, συχνά, λιγότερο ακόμα κι από έθνικά, τοπικιστές και κοινοτιστές (άγρότες), πρέπει να «έθνικοποιηθεί» με μιάν όρισμένη έννοια, και αυτή ή έννοια δεν είναι άλλωστε πολύ στενή, διότι προτού διαμορφωθούν οι όροι μιáς οικονομίας σύμφωνα μ' ένα παγκόσμιο σχέδιο, είναι αναγκαίο να διανύσει κανείς πολλαπλές φάσεις όπου οι περιφερειακοί συνδυασμοί (όμάδων από έθνη) μπορούν να είναι ποικίλοι. Έξάλλου δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι ή ιστορική εξέλιξη ακολουθεί τους νόμους της αναγκαιότητας, όσο ή πρωτοβουλία δε θα έχει περάσει καθαρά προς τή μεριά τών δυνάμεων που τείνουν στην άνοικοδόμηση σύμφωνα με ένα σχέδιο ειρηνικού και άλληλέγγυου καταμερισμού της εργασίας. Τό ότι οι μη έθνικές αντίληψεις (δηλαδή οι μη αναφερόμενες σε κάθε ξεχωριστή χώρα) έχουν άστοχίσει, φαίνεται από τό εξέξ άποκο: έδήγησαν στην παθητικότητα και τήν αδράνεια σε δύο φάσεις διαφορετικές: 1) στη πρώτη φάση κανένας δεν πίστευε ότι πρέπει να ξεκινήσει, δηλαδή πίστευε ότι αν έρχιζε θά βρίσκονταν άπομονωμένος, έπειδή υπήρχε ή άναμονή πώς όλοι μαζί θά κινούνταν, κανένας στό μεταξύ δεν κινούνταν και δεν όργάνωνε τό κίνημα· 2) ή δεύτερη φάση είναι ίσως χειρότερη, γιατί υπάρχει ή άναμονή μιáς μορφής «αναπολεοντισμού» άναχρονιστικού και άφύσικου (μιá που οι ιστορικές φάσεις δεν επαναλαμβάνονται όλες με τήν ίδια μορφή). Οι θεωρητικές άδυναμίες αυτής της σύγχρονης μορφής της παλις μηχανιστικότητας είναι μεταμφιεσμένες με τή γενική θεωρία της διαρκούς επανάστασης, που δεν είναι τίποτε άλλο από μιá γενική πρόβλεψη που παρουσιάζεται σά δόγμα και που καταστρέφεται από μόνη της, από τό γεγονός ότι δεν εκδηλώνεται στην πραγματικότητα.

Τὸ Κράτος. Ὁ καθηγητὴς Giulio Miskolczy, διευθυντὴς τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας στὴ Ρώμη, γράφει στὴ «Magyar Szemle»¹ ὅτι στὴν Ἰταλία τὸ «κοινοβούλιο», πρῶτα ἦταν, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, ἔχει παραμείνει ἕνας πολύτιμος συνεργάτης, ἀλλὰ ἐμφυτεύθηκε μέσα στὸ κράτος καὶ ἔχει ὑποστεί μιά βασική ἀλλαγὴ στὴν σύνθεσή του, κτλ.η.

Ὅτι τὸ κοινοβούλιο μπορεῖ νὰ ἐμφυτευθεῖ» μέσα στὸ Κράτος, εἶναι μιά ἀνακάλυψη πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ τεχνικῆς ἀξία τῶν Χριστόφορων Κολόμβων τοῦ σύγχρονου φορκαϊολισμού.² Πάντως ἡ θέση αὐτὴ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς ἀντιλαμβάνονται τὸ κράτος πρακτικὰ πολλοὶ πολιτικοί. Καὶ πραγματικὰ, πρέπει νὰ μπεῖ τὸ ἐρώτημα : τὰ κοινοβούλια ἀποτελοῦν τμῆμα τῆς δομῆς τῶν κρατῶν, ἀκόμα καὶ στικὲς χώρες ὅπου φαίνεται ὅτι τὰ κοινοβούλια ἔχουν τὸ μέγιστο τῆς ἀποτελεσματικότητος, ἢ πάλι ποιά πραγματικὴ λειτουργία ἐπιτελοῦν; Καὶ μὲ ποῖόν τρόπο, ἂν ἡ ἀπάντηση εἶναι θετικὴ, αὐτὰ ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ κράτους, καὶ μὲ ποῖόν τρόπο ἐκπράξουν τὸν ἰδιαιτέρου ρόλο τους; Ἄλλ' ὅμως: ἡ ὑπαρξὴ τῶν κοινοβουλίων, καὶ ὅταν ὀργανικὰ δὲν ἀποτελοῦν μέρος τοῦ κράτους, εἶναι χωρὶς κρατικὴ σημασία; Καὶ ποιά βάση ἔχουν οἱ κατηγορίες ἐναντίον τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τοῦ καθεστώτος τῶν κομμάτων, πού εἶναι ἀξεχώριστα ἀπὸ τὸν κοινοβουλευτισμό; (Βάση ἀντικειμενικῆ, ἐννοεῖται, πού νὰ συνδέεται δηλαδὴ μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν κοινοβουλίων, ἀπὸ μόνῃ τῆς, παρεμποδίζει καὶ καθυστερεῖ τὴν τεχνικὴ δράση τῆς κυβέρνησης).

Ὅτι τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα μπορεῖ πολιτικὰ νὰ «ἐνοχλεῖ» τὴ γραφειοκρατία τῆς καριέρας, εἶναι αὐτονόητο· ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ θέμα εἶναι ἂν τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα καὶ τὸ σύστημα τῶν κομμάτων, ἀντὶ νὰ εἶναι ἕνας μηχανισμὸς κατάλληλος γιὰ νὰ ἐπιλέγονται δημόσιοι λειτουργοὶ ἐκλεγμένοι πού νὰ συμπληρώνουν καὶ νὰ ἐξισορροποῦν τοὺς διορισμένους γραφειοκράτες γιὰ νὰ μὴν ἀφίνουν νὰ ἀπολιθώνονται, ἔχει γίνει ἕνα ἐμπόδιο καὶ ἕνας μηχανισμὸς ἀνάστροφης πορείας, καὶ γιὰ ποιούς λόγους. Ἐξάλλου, καὶ μιά καταφορτικὴ ἀπάντηση σ' αὐτὲς τὲς ἐρωτήσεις δὲν ἐξαντλεῖ τὸ ζήτημα: διότι, καὶ ἂν δεχοῦμε (πράγμα πού πρέπει νὰ τὸ δεχοῦμε) ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἔγινε ἀποτελεσματικὸς καὶ μάλιστα βλαβερὸς, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ γραφειοκρατικὸ σύστημα πρέπει νὰ τὸ ἀποκαταστήσουμε ἠθικὰ καὶ νὰ τὸ ἐξάρουμε. Αὐτὸ πού πρέπει νὰ δοῦμε εἶναι ἂν κοινοβουλευτισμὸς καὶ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα ταυτίζονται καὶ μήπως εἶναι δυνατὴ μιά διαφορετικὴ λύση τόσο γιὰ τὸν κοινοβουλευτισμὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸ γραφειοκρατικὸ σύστημα, μὲ ἕνα καινούργιο τύπο ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος.

¹ Ἄς δοῦμε τὴ συζήτηση πού ἔχει γίνει αὐτὰ τὰ χρόνια σχετικὰ

1. Ἄρθρο πού ἀναφέρεται στὴ «Rassegna della Stampa Estera» Γενάρης 3 - 10, 1933.

2. Φορκαϊολισμὸς : ἐφαρμογὴ μιᾶς πολιτικῆς μὲ μέτρα διώξεων.

μέ τα όρια τής άρχειτερίτητας του Κράτους: είναι ή σημαντικότερη πολιτική θεωρητική συζήτηση και βοηθάει να έπισημαίνουμε τα όρια ανάμεσα σε φιλελεύθερους και μη φιλελεύθερους. Μπορεί να χρησιμοποιήσει σα σημείο άναφοράς ο μικρός τόμος του Carlo Alberto Biggini, *Il fondamento dei limiti all' attività dello stato*. 'Η διαβεβαίωση του Biggini ότι υπάρχει τυραννία μονάχα όταν θέλουν όρισμένοι να άρχουν «έξω από τους συνταγματικούς κανόνες τής κοινωνικής δομής» μπορεί να έχει επεκτάσεις πολύ διαφορετικές από κείνες που υποθέτει ο Biggini, άρκεί όταν μιλάμε για «συνταγματικούς κανόνες» να μην έννοούμε τα άρθρα των Συνταγμάτων, όπως φαίνεται να μην το έννοεί έτσι ούτε και ο Biggini (παίρνω άφορμή από μία κριτική άνάλυση τής «Italia che scrive» του 'Οκτώβρη 1929, γραμμένη από τον Alfredo Poggi).

'Εφόσον το κράτος είναι ή ίδια ή διαταγμένη κοινωνία, είναι κυρίαρχο. Δέν μπορεί να έχει νομικό όριο — δέν μπορεί να έχει όρια στα ήποκειμενικά δημόσια δικαιώματα, ούτε μπορεί να πεί ότι αυτόπεριορίζεται. Τό θετικό δικαιο δέν μπορεί να είναι όριο για τό κράτος, στο όνομα νέων κοινωνικών άπαιτήσεων κτλ. Σ' αυτό άπαντάει ο Poggi ότι τό δέχεται και ότι αυτό ήδη έξυπονοείται στη θεωρία του νομικού όριου, δηλαδή έφόσον υπάρχει μία νομική διοργάνωση, τό κράτος είναι δεσμευμένο άπ' αυτήν αν θέλει να την τροποποιήσει θα την άντικαταστήσει με μίαν άλλη διοργάνωση, δηλαδή τό κράτος μπορεί να ενεργεί μονάχα από νομικό όριόμο (άλλα μία που δ,τι κι αν κάνει τό κράτος είναι από μόνο του νομικό, μπορούμε να συνεχίσουμε έτσι έπ' άπειρον). Να δούμε σε ποιό βαθμό οι άντιλήψεις του Biggini είναι καινουφλαρισμένος μαρξισμός που έχει γίνει άφηρημένος.

Για την ιστορική άνάπτυξη αυτών των δύο άντιλήψεων για τό κράτος, μου φαίνεται ότι πρέπει να είναι ενδιαφέρον τό βιβλιαράκι του Widar Cesarini - Storza. Οι Ρωμαίοι έπλασαν την λέξη *ius* για να εκφράσουν τό δικαιο σαν έξουσία τής θέλησης και καταλάβαιναν τό νομικό καθεστώς σαν ένα σύστημα έξουσιών που δέν περιορίζονταν μέσα στην αντίστοιχη σφαίρα τους από άντικειμενικούς και όρθολογικούς κανόνες: όλες οι εκφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν άπ' αυτούς όπως *aequitas, iustitia, recta ή naturalis ratio*, πρέπει να έννοηθούν μέσα στα όρια αυτής τής βασικής σημασίας. 'Ο χριστιανισμός περισσότερο από την έννοια του *ius* επεξεργάστηκε την έννοια του *directum*, στην τάση του να υποτάσσει τή θέληση στον κανόνα, να μετατρέπει την έξουσία σε καθήκον. 'Η έννοια του δικαίου σαν έξουσία άναφέρεται μονάχα στο Θεό, που ή θέλησή του γίνεται κανόνας συμπεριφοράς εμπνεόμενος από την άρχή τής ισότητας. 'Από δω και πέρα ή *iustitia* δέν ξεχωρίζει από την *aequitas*, και οι δύο μαζί συνεπάγονται την *rectitudo* που είναι ή ήποκειμενική ιδιότητα

1. Città di Castello. Έκδοση «Il Solco» σελίδες 150.

νά θέλεις να συμμορφώσασαι προς αυτό πού είναι ὀρθό και δίκαιο. Παίρνω αὐτά τὰ στοιχεία ἀπό μιὰ κριτική ἀνάλυση (στό «Leonardo» τοῦ Αὐγούστου 1930) τοῦ Gioele Solari, πού κάνει σύντιμες παρατηρήσεις γιά τόν Cesarini - Sforza.

Στίς καινούργιες «νομικές» τάσεις πού ἐκπροσωποῦνται εἰδικά ἀπό τὸ «Nuovi Studi» τοῦ Volpicelli και τοῦ Spirito, πρέπει νά σημειώσουμε σάν σημεῖο ἀφετηρίας γιά μιὰ κριτική, τὴ σύγχυση ἀνάμεσα στήν ἔννοια κράτος - τάξη και τὴν ἔννοια τῆς ρυθμισμένης κοινωνίας. Αὐτὴ ἡ σύγχυση εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτη στό ὑπόμνημα La liberta economica πού ἀνάπτυξε ὁ Spirito στήν 19ῃ σύνοδο τῆς Ἐταιρείας γιά τὴν πρόοδο τῶν Ἐπιστημῶν πού ἔγινε στό Bolzano τὸ Σεπτέμβρη 1930 και δημοσιεύτηκε στό «Nuovi studi» τοῦ Σεπτέμβρη - Ὀκτώβρη 1930.

Ὅσο ὑπάρχει τὸ κράτος - τάξη δὲν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἡ ρυθμισμένη κοινωνία, παρά μόνο μετὰ μεταφορική ἔννοια, δηλαδή μόνο μετὰ τὴν ἔννοια ὅτι και τὸ κράτος - τάξη εἶναι μιὰ ρυθμισμένη κοινωνία. Οἱ οὐτοπιστές, στό βαθμὸ πού ἐκφράζουμε μιὰ κριτικὴ τῆς κοινωνίας πού ὑπῆρχε τὸν καιρὸ τους, καταλάβαιναν πολὺ καλά ὅτι τὸ κράτος - τάξη δὲν μπορούσε νά εἶναι ἡ ρυθμισμένη κοινωνία, τόσο περισσότερο πού στοὺς τύπους κοινωνίας πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ διαφορὲς οὐτοπίες, μπαίνει ἡ οικονομικὴ ἰσότητα σάν ἀναγκαία βάση τῆς σχεδιαζομένης μεταρρύθμισης : ἀκριβῶς σ' αὐτὸ οἱ οὐτοπιστές δὲν ἦταν οὐτοπιστές, ἀλλὰ συγκεκριμένοι ἐπιστήμονες τῆς πολιτικῆς και σωστοὶ κριτικοὶ. Ὁ οὐτοπιστικὸς χαρακτήρας μερικῶν ἀπ' αὐτοὺς δίνονταν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι θεωροῦσαν πὼς ἦταν δυνατὸ νά καθιερωθεῖ ἡ οικονομικὴ ἰσότητα μετὰ αὐθαίρετους νόμους, μετὰ μιὰ βελημματικὴ πράξη, κτλ. Παραμένει ὁμως ἡ ἀντίληψη πού τὴ συναντᾶμε και σὲ ἄλλους συγγραφεῖς τῆς πολιτικῆς (ἀκόμα και σὲ δεξιούς, δηλαδή σὲ ἐπικριτὲς τῆς δημοκρατίας, στό βαθμὸ πού αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ἐλβετικὸ ἢ δανικὸ πρότυπο γιά νά ὑποστηρίξουν ὅτι τὸ σύστημα εἶναι λογικὸ γιά ὅλες τίς χώρες) ὅτι δὲ μπορεῖ νά ὑπάρχει πλήρης και τέλεια πολιτικὴ ἰσότητα χωρὶς οικονομικὴ ἰσότητα : στοὺς συγγραφεῖς τοῦ 1600 αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τὴν ἐξαναβρίσκουμε π.χ. στὸν Ludovico Zuccolo και στό βιβλίο του Il Belluzzi και πιστεύω ἐπίσης στό Μακιαβέλλη. Ὁ Maugras ὑποστηρίζει ὅτι στήν Ἑλβετία εἶναι δυνατὴ αὐτὴ ἡ ὀρισμένη μορφή δημοκρατίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὑπάρχει μιὰ ὀρισμένη μετριότητα στίς οικονομικὲς περιουσίες κτλ.

Ἡ σύγχυση ἀνάμεσα σὲ κράτος - τάξη και ρυθμισμένη κοινωνία εἶναι χαρακτηριστικὴ γιά τίς μεσαιῶνες τάξεις και τοὺς μικροὺς διανοοῦμενους, πού θὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσε μιὰ ὀποιαδήποτε ρύθμιση πού θὰ ἐμπόδιζε τοὺς ἔντονος ἀγῶνες και τίς καταστροφές : πρόκειται γιά ἀντίληψη τυπικὰ ἀντιδραστικὴ και ὀπισθοδρομικὴ.

Μοῦ φαίνεται ὅτι τὸ πῶς λογικὸ και συγκεκριμένον πού μπορούμε νά πούμε γιά τὸ ἠθικὸ και πολιτιστικὸ κράτος εἶναι τοῦτο: κάθε κράτος εἶναι ἠθικὸ στό βαθμὸ πού μιὰ ἀπὸ τίς πῶς σημαντικὲς λειτουργίες του εἶναι νά ἀνεβάσει τὴ μεγάλη μάζα τοῦ πληθυσμοῦ σ' ἓνα καθορισμένον πολιτιστικὸ και ἠθικὸ ἐπίπεδο, ἐπίπεδο (ἢ τύπο) πού ἀντιστοι-

χει στις ανάγκες ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και επομένως στα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Το σχολείο, σά θετική παιδαγωγική λειτουργία, και τὰ δικαστήρια, σάν κατασταλτική και άρνητική παιδαγωγική λειτουργία, είναι οι πιο σημαντικές κρατικές δραστηριότητες προς αυτή την κατεύθυνση: αλλά στην πραγματικότητα, προς τó σκοπό αυτό τείνουν ένα πλήθος από άλλες πρωτοβουλίες και δραστηριότητες, οι λεγόμενες ιδιωτικές, που διαμορφώνουν τόν έξοπλισμό τής πολιτικής και εκπολιτιστικής ήγεμονίας των κυρίαρχων τάξεων. 'Η αντίληψη του Χέγκελ, χαρακτηρίζει μιá περίοδο όπου ή έκτατική ανάπτυξη τής άστικής τάξης μπορούσε να φαίνεται άπερίοριστη, επομένως μπορούσε να έπιβεβαιώνει κανείς τόν ήθικό ρόλο ή την καθολικότητά της : όλο τó ανθρώπινο γένος θά γίνει άστικό, αλλά στην πραγματικότητα μόνον ή κινωτική ομάδα που βάζει τó τέλος τού κράτος και τού ίδιου τού έαυτού της σά σκοπό που πρέπει να έπιτευχθεί, μπορεί να δημιουργήσει ένα ήθικό κράτος, που να τείνει να βάλει τέρμα στις έσωτερικές διαιρέσεις των έξουσιαζόμενων, κτλ., και να δημιουργήσει έναν ένωτικό τεχνικό - ήθικό κοινωνικό οργανισμό.

'Η θεωρία του Χέγκελ για τὰ κόμματα και τούς συνδέσμους σάν «ιδιωτικό» ύψάδι τού κράτους. Αυτή προέκυψε ιστορικά από τις πολιτικές έμπειρίες τής γαλλικής επανάστασης και έπρόκειτο να χρησιμοποιηθεί για να κάνει περισσότερο συγκεκριμένο τó συνταγματισμό. Κυβέρνηση με τή συγκατάθεση των κυβερνωμένων, αλλά με τήν οργανωμένη συγκατάθεση, όχι τή γενική και άόριστη όπως βεβαιώνεται τή στιγμή των έλογών: τó κράτος έχει και ζητά τή συγκατάθεση, αλλά επίσης διαπαιδαγωγεί αυτή τή συγκατάθεση με τούς πολιτικούς και συνδικαλιστικούς συνδέσμους, που όμως είναι οργανισμοί ιδιωτικοί, άφημένοι στην ιδιωτική πρωτοβουλία τής άρχουσας τάξης. 'Ο Χέγκελ με μιá όρισμένη έννοια, ξεπερνά ήδη, κατ' αυτόν τόν τρόπο, τόν καθαρό συνταγματισμό και θεωρητικοποιεί τó κοινοβουλευτικό κράτος με τó σύστημα των κομμάτων. 'Η αντίληψη του για τόν σύνδεσμο δέν μπορεί παρά να είναι άκείνα άόριστη και άρχέγωνα, ανάμεσα στο πολιτικό και στο οικονομικό στοιχείο σύμφωνα με τήν ιστορική έμπειρία τού καιρού, που ήταν περιορισμένη και έδινε μόνον ένα ολοκληρωμένο παράδειγμα όργάνωσης, τή «συνεταιριστική» (πολιτική μοπλασμένη μέσα στην οικονομία).

'Η γαλλική επανάσταση προσφέρει δύο επικρατέστερους τύπους: Τά clubs, που είναι όργανώσεις όχι άκαμπτες, τού τύπου «λαϊκής συνέλευσης», συγκεντροποιημένης από ξεχωριστά πολιτικά άτομα, που καθέμια τους έχει τήν έφημερίδα της και κρατάει μ' αυτήν ζύπνο τó ενδιαφέρον και τήν προσοχή μιáς καθορισμένης πελατείας με άσαφή περιθώρια, που ύποστηρίζει τή θέση τής έφημερίδας στις συγκεντρώσεις τού club. Είναι βέβαιο ότι στο κέντρο των σταθερών μελών των clubs έπρεπε να υπάρχουν περιορισμένες και έπιλεγμένες ομάδες ανθρώπων που γνωρίζονταν ανάμεσά τους και συνεργάζονταν χωριστά και προετοίμαζαν τήν ατμόσφαιρα των συγκεντρώσεων για

νά υποστηρίξουν τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ρεύμα, ἀνάλογα μὲ τὴ στιγμή καὶ ἐπίσης ἀνάλογα μὲ τὰ συγκεκριμένα συμφέροντα ποὺ διακυβεύονταν.

Οἱ μουσικὲς συνωμοσίαι ποὺ ἀργότερα εἶχαν τόση διάδοση στὴν Ἰταλία, πρὶν τὸ '48, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναπτύχθηκαν μετὰ τὸ Τερμιντόρ, στὴ Γαλλία, μέσα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς δεύτερης γραμμῆς τοῦ γιανκωβινισμοῦ, μὲ πολλὲς δυσκολίες στὴ ναπολεόντεια περίοδο, χάρις στὸν ἄγγυλο ἐλεγκτὸ τῆς ἀστυνομίας, μὲ περισσότερη εὐκολία ἀπὸ τὸ '15 ὡς τὸ '30, τὰ χρόνια τῆς Παλινόρθωσης, ποὺ ἦταν ἀρκετὰ φιλελεύθερη στὴ βάση τῆς καὶ δὲν εἶχε ὀρισμένους φόβους. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, ἀπὸ τὸ '15 ὡς τὸ '30, πρέπει νὰ ἔγινε ἡ διαφοροποίηση τοῦ λαϊκοῦ πολιτικοῦ στρατοπέδου, ποὺ παρουσιάζεται ἤδη ἀξιόλογο στὶς «δοξασμένες μέρες» τοῦ 1830, ὅταν ἀνθίζουν οἱ σχηματισμοὶ ποὺ συγκροτήθηκαν τὴν προηγούμενη δεκαπενταετία. Μετὰ τὸ '30 καὶ μέχρι τὸ '48 αὐτὴ ἡ διαδικασία τῆς διαφοροποίησης τελειοποιεῖται καὶ δίνει τύπους ἀρκετὰ ολοκληρωμένους μὲ τὸν Blanqui καὶ μὲ τὸν Filippo Buonarroti.

Εἶναι δύσκολο νὰ μπόρουν ὁ Χέγκελ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ αὐτὲς τὶς ἱστορικὲς ἐμπειρίες ποὺ ἀντίθετα ἦταν πρὸς ζωντανὲς στὸν Μάρξ¹.

Ἡ ἐπανάσταση ποὺ ἔφερε ἡ ἀστική τάξη στὴν ἀντίληψη, τοῦ δικαίου καὶ, συνεπῶς, στὴν λειτουργία τοῦ κράτους βρισκεται κυρίως στὴν ἐπιδίωξη τῆς συμμόρφωσης (συνεπῶς ἠθικότητας τοῦ δικαίου καὶ τοῦ κράτους). Οἱ προηγούμενες κυρίαρχες τάξεις ἦταν οὐσιαστικά συντηρητικές, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν εἶναι σὸ νὰ ἐπεξεργαστοῦν ἕνα ὀργανικὸ πέρασμα ἀπὸ τὶς ἕλλες τάξεις στὴ δικιά τους, σὸ νὰ ἐπεκτείνουν δηλαδὴ τὴν ταξική τους σφαίρα «τεχνικά» καὶ ἰδεολογικά: ἀντίληψη τῆς κλειστῆς κλάσας. Ἡ ἀστική τάξη ὑποθέτει τὸν ἑαυτὸ τῆς σὰν ὀργανισμὸ σὲ συνεχῆ κίνηση, ἱκανὸ νὰ ἀπορροφήσει ὅλη τὴν κοινωνία, ἀφομοιώνοντάς τὴν σὸ πολιτιστικὸ καὶ ὀικονομικὸ ἐπίπεδο: ὅλη ἡ λειτουργία τοῦ κράτους μετασχηματίζεται: τὸ κράτος γίνεται «παιδαγωγός» κτλ.

Μόλις ὁμοῦς γίνεῖ ἕνα σταμάτημα, ξαναγυρίζει ἀμέσως στὴν ἀντίληψη τοῦ κράτους σὰν καθαρὴ δύναμη, κτλ. Ἡ ἀστική τάξη ἔχει «κορεστεῖ»: ἔχει μόνον δὲν διαδίδεται ἀλλὰ διαλύεται: ἔχει μόνον δὲν ἀφομοιώνει καινούργια στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπαφομοιώνει ἕνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τῆς (ἢ τουλάχιστο οἱ ἀπαφομοιώσεις εἶναι πολὺ πολυαριθμότερες ἀπὸ τὶς ἀφομοιώσεις). Μιὰ τάξη ποὺ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς ἱκανὸ νὰ ἀφομοιώσει ὀλόκληρη τὴν κοινωνία, καὶ ἔχει ταυτόχρονα τὴν πραγματικὴ δυνατότητα νὰ ἐκφράσει τὴ διαδικασία αὐτὴ, φέρ-

1. Πάνω σ' αὐτὴν τὴ σειρά τῶν γεγονότων νὰ κοιταχτοῦν σὰν πρώτη ὅλη τὰ δημοσεῦματα τοῦ Paul Louis καὶ τὸ Dizionario politico του Maurice Block γιὰ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, εἰδικὰ ὁ Aulard νὰ κοιταχτοῦν ἐπίσης οἱ σημειώσεις τοῦ Andler σὸ Manifesto. Γιὰ τὴν Ἰταλία, τὸ βιβλίο τοῦ Luzio, La massoneria e il Risorgimento, γραμμένο μὲ πολλὴ σκοπιμότητα.

νει στην τελειότητα αυτή την αντίληψη του κράτους και του δικαίου, έτσι ώστε να συλλαμβάνει το τέλος του κράτους και του δικαίου που έχουν γίνει άχρηστα, έπειδή εξάντλησαν το έργο τους και έχουν άπορηφθει από την κοινωνία των πολιτών.

Ότι η κοινή αντίληψη για το κράτος είναι μονόπλευρη και οδηγεί σε τεράστια λάθη, μπορούμε να το αποδείξουμε παίρνοντας άφορμή από το πρόσφατο βιβλίο του Daniel Halévy, *Décadence de la liberté*, που διάβασα μιιά κριτική του άνάλυση στο «Nouvelles Littéraires». Για τον Halévy, «κράτος» είναι ό αντίπροσωπευτικός μηχανισμός και άνακαλύπτει ότι τα πιο σημαντικά γεγονότα της γαλλικής ιστορίας από το '70 ως τή σήμερα δέν όφειλονται σε πρωτοβουλίες πολιτικών οργανισμών που προήλθαν από καθολικές ψηφοφορίες, αλλά είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς (καπιταλιστικές εταιρείες, έπιτελεία κτλ.) είτε από άνώτερους δημόσιους υπάλληλους άγνωστους στη χώρα κτλ. Άλλά τί άλλο σημαίνει αυτό, παρά ότι λέγοντας «κράτος» πρέπει να έννοούμε πέρα από τον κυβερνητικό μηχανισμό, έπίσης και τον «ιδιωτικό» μηχανισμό «ήγεμονίας» ή κοινωνίας των πολιτών. Θά πρέπει να σημειώσουμε πως από αυτή την κριτική του «κράτους» που δέν έπεμβαίνει, που βρίσκεται στην ουρά των γεγονότων κτλ. γεννείται το δικτατορικό ιδεολογικό ρεύμα της δεξιάς, με το σύνθημα της ένίσχυσης της εκτελεστικής έξουσias κτλ. Θά χρειάζονταν όμως να διαβάσει κανείς το βιβλίο του Halévy για να δει άν έχει μπει και αυτός σ' αυτό το δρόμο : δέν είναι δύσκολο από άποψη άρχης, άν πάrouμε υπόψη τή προηγούμενά του (συμπάθειες προς τον Sorel, τον Maurras, κτλ.).

Ό Curzio Malaparle στην εισαγωγή στο μικρό τόμο του *Tecnica del colpo di stato*, φαίνεται να βεβαιώνει πως είναι ισοδύναμη ή διατύπωση : «Όλα μέσα στο κράτος, τίποτε έξω από το κράτος, τίποτε έναντίον του κράτους» με την πρόταση : «όπου ύπάρχει έλευθερία δέν ύπάρχει κράτος». Σ' αυτή την πρόταση ό όρος «έλευθερία» δέν νοείται με την κοινή σημασία της «πολιτικής έλευθερίας του τύπου, κτλ.», αλλά σε άντιπαράθεση στην «άναγκαιότητα» και σχετίζεται με την πρόταση του Ένγκελς για το πέρασμα από το βασίλειο της άναγκαιότητας στο βασίλειο της έλευθερίας. Ό Malaparle ούτε υποψιάστηκε καν το νόημα της πρότασης αυτής.

Στην πολεμική (έπιφανειακή άλλωστε) για τίς λειτουργίες του κράτους (και έννοείται του κράτους σαν όργανωσης πολιτικό - νομικής με τή στενή έννοια) ή έκφραση «κράτος - *veilleur de nuit*» άντιστοιχεί στην Ιταλική «*stato - carabinieri*» που θά ήθελε να σημαίνει ένα κράτος που οι λειτουργίες του περιορίζονται στην κηδεμόνευση της δημοσίας τάξης και του σεβασμού των νόμων. Δέν έπιμέvουν στο γεγονός ότι σ' αυτή τή μορφή καθεστώςτος (που άλλωστε ποτέ δέν έχει ύπάρξει παρά μονάχα σαν όριακή ύπόθεση, πάνω στο χαρτί) ή διεύθυνση της Ιστορικής εξέλιξης άνήκει στις ιδιωτικές δυνάμεις, στην κοινωνία των πολιτών, που είναι κι αυτή «κράτος» και μάλιστα είναι το ίδιο το κράτος.

Φαίνεται ότι η Έκφραση *veilleur de nuit* που θα πρέπει να είχε μιάν άξιζ περισσότερο σαρκαστική από το «κράτος - καραμπινιέρος» ή «κράτος - άστυφύλακας», είναι του Lassalle. Το αντίθετό της θα έπρεπε να είναι το «ήθικό κράτος» ή το «κράτος - που - έπεμβαίνει», γενικά, αλλά υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στη μιá και την άλλη Έκφραση: η Έννοια του ήθικού κράτους έχει πρόλευση φιλοσοφική και διανοουμεινική (χαρακτηριστική των διανοουμένων: Hegel) και στην πραγματικότητα, θα μπορούσε να συνδεθεί με την Έννοια του κράτους - *veilleur de nuit*, έφόσον αναφέρεται περισσότερο στην αυτόνομη, παιδαγωγική και ήθικη δραστηριότητα του λαϊκού κράτους, σε αντίπαράθεση προς τον κοσμοπολιτισμό και την ανάμιξη της θρησκευτικής - έκκλησιαστικής οργάνωσης σε μεσαιωνικού ύπολειμματος. Η Έννοια του κράτους - που - έπεμβαίνει έχει οικονομική πρόλευση και συνδέεται, από τη μιá μεριά, με τá ρεύματα του προστατευτισμού ή οικονομικού έθνικισμού και, από της άλλης, με την προσπάθεια να ανάθessουν σ' ένα καθορισμένο κρατικό προσωπικό με πρόλευση γαιοκτημονική και φεουδαρχική, την «προστασία» των εργαζομένων τάξεων έναντιον των υπερβασιών του καπιταλισμού (πολιτική του Μπίσμαρκ και του Ντισραέλι).

Αυτές οι διάφορες τάσεις μπορούν να συνδυασθούν κατά πολλούς τρόπους και πραγματικά συνδυάζονται. Φυσικά οι φιλελεύθεροι (οικονομιστές) είναι υπέρ του «κράτους - *veilleur de nuit*» και θα ήθελαν η ιστορική πρωτοβουλία να άφραθεί στην κοινωνία των πολιτών και στις διάφορες δυνάμεις που πληθαίνουν μέσα σ' αυτή, με το «κράτος» φύλακα της ατιμότητας του παιγνιδιού» και των νόμων του· οι διανοούμενοι παρουσιάζουν διαφορές πολύ σημαντικές, όταν είναι φιλελεύθεροι και επίσης όταν είναι υπέρ της επέμβασης (μπορούν να είναι φιλελεύθεροι στο οικονομικό πεδίο και υπέρ της επέμβασης στο πολιτιστικό, κτλ.). Οι καθολικοί θα ήθελαν ένα κράτος που να έπεμβαίνει και να τους εύνοεί τελείως, κι αν αυτό δέ συμβαίνει, η όπου είναι μειοψηφία, ζητούν το «άδιάφορο» κράτος, για να μην ύποστηρίζει τους αντίπαλους τους.

Θά έπρεπε να σκεφτούμε πάνω στο έξης επιχείρημα: ή αντίληψη του κράτους χωροφύλακας - νυχτοφύλακας (άφίνοντας κατά μέρος τον προσδιορισμό πού έχει χαρακτήρα πολεμικής: χωροφύλακας, νυχτοφύλακας κτλ.) δέν είναι ή αντίληψη του κράτους πού μόνον αυτή ήσπερνάει τις άκρικές «συνεταιριστικο - οικονομικές» φάσεις;

Επισκόματε πάντοτε στο πεδίο της ταύτισης κράτους και κυβέρνησης, ταύτιση που άκριβώς είναι μιá επανεμφάνιση της συνεταιριστικο - οικονομικής μορφής, δηλαδή της σύγχυσης ανάμεσα σε κοινωνία πολιτών και πολιτική κοινωνία, έφόσον θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στη γενική Έννοια του κράτους μπαίνουν στοιχεία που πρέπει να μεταφερθούν στην Έννοια της κοινωνίας των πολιτών (έτσι πού θα μπορούσαμε να πούμε ότι κράτος = πολιτική κοινωνία x κοινωνία των πολιτών, δηλαδή ήγεμονία θεωρακισμένη, με καταναγκασμό). Σε μιá θεωρία για το κράτος πού, το αντίλαμβάνονται να υπό-

καιτα στην τάση, της εξασθένησης και της διάλυσης μέσα στη ρυθμισμένη κοινωνία, το έπιχειρήμα είναι θεμελιώδες. Το στοιχείο κράτος-καταναγκασμός μπορούμε να το φανταστούμε ότι εξασθενεί σιγά-σιγά καθώς θα πιστοποιούνται όλο και πιο έμφανη στοιχεία της ρυθμισμένης κοινωνίας (ή ηθικού κράτους ή κοινωνίας των πολιτών).

Οι εκφράσεις «ήθικό κράτος» ή «κοινωνία των πολιτών» φαίνεται να σημαίνουν πώς αυτή την «εικόνα» του κράτους χωρίς κράτος την είχαν οι μεγαλύτεροι έπιστήμονες της πολιτικής και του δικαίου, στο βαθμό που ήταν τοποθετημένοι στο έδαφος της καθαρής έπιστήμης (καθαρής ούτοπίας, έφ'όσον βασίζεται στην προϋπόθεση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πραγματικά ίσοι και άρα έξιςου λογικοί και ήθικοί, δηλαδή έπιδεκτικοί να άποδεχτούν το νόμο τ'όθέρμητα, έλεύθερα και όχι από καταναγκασμό, που έχει έπιβληθεί από άλλη τάξη σαν πράγμα έξωτερικό για τη συνείδηση).

Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η έκφραση «νυχτοφύλακας», για το φιλελεύθερο κράτος είναι του Lassalle, δηλαδή ενός πολιτικού δογματικού και όχι διαλεκτικού (να έξεταστεί καλά η θεωρία του Lassalle πάνω σ' αυτό το σημείο και για το κράτος γενικά, σε αντίπαράθεση προς το μαρξισμό). Στη θεωρία του κράτους - ρυθμισμένης κοινωνίας, από μια φάση όπου «κράτος» θά είναι το ίδιο με «Κυβέρνηση», και «κράτος» θά ταυτίζεται με «Κοινωνία των πολιτών», θά πρέπει να περάσουμε σε μια φάση του κράτους - νυχτοφύλακα, δηλαδή οργάνωσης καταναγκασμού που θά κηδεμονεύει την έξέλιξη των στοιχείων της ρυθμισμένης κοινωνίας σε συνεχή πρόοδο και γι' αυτό θά περιορίζει βαθμιαία τις άυταρχικές και καταναγκαστικές του έπεμβάσεις. Αυτό δεν μπορεί να μς κάνει να σκεφτούμε έναν καινούργιο «φιλελευθερισμό», μολονότι θά πρόκειται για την άρχη μιας έποχής οργανικής έλευθερίας.

Έφ'όσον είναι άλήθεια ότι κανένας τύπος κράτους δεν μπορεί να μη διανύσει μια φάση οικονομικό-συνεταιριστικού πρωτογονισμού, έπεται ότι το περιεχόμενο της πολιτικής ήγεμονίας της καινούργιας κοινωνικής ομάδας που ίδρυσε τον καινούργιο τύπο κράτους, πρέπει να έχει κυρίως οικονομικό χαρακτήρα: πρόκειται να αναδιοργανώσει τη δομή και τις πραγματικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και τον οικονομικό κόσμο ή τον κόσμο παραγωγής. Τα στοιχεία του έποικοδομήματος δεν μπορεί παρά να είναι σπάνια και θά έχουν χαρακτήρα πρόβλεψης και άγώνα, αλλά με στοιχεία «σχεδίου» άκόμη σπάνια: το πολιτιστικό σχέδιο θά είναι κυρίως άρηθτικό, κριτική του παρελθόντος, θά άποβλέπει στο να ξεχαστεί το ξεπερασμένο, θά τείνει να το καταστρέψει: οι κατευθύνσεις της οικόδομησης θά είναι άκόμη «σε γενικές γραμμές», θά είναι σχεδιαγραφήματα που θά μπορούσαν (και θά έπρεπε) να αλλάξουν σε κάθε στιγμή, για να βρίσκονται σε συνάρτηση με την καινούργια δομή που διαμορφώνεται. Αυτό άκριβώς δεν πραγματοποιείται στην περίοδο των κοινοτήτων — αντίθετα ο έκπολιτισμός που παραμένει έργο της έκουλτησίας, έχει άκριβώς χαρακτήρα άν'οικονομικό (ώς προς την καπιταλιστική οικονομία που γεννιέται)· δεν έχει την κατεύθυνση να δώσει την

ήγεμονία στην καινούργια τάξη, αλλά αντίθετα να την εμποδίσει να την αποκτήσει: γι' αυτό ο Ούμπρισμας και η 'Αναγέννηση είναι αντιδραστικοί, διότι σημειώνουν την ήττα της νέας τάξης, την άρνηση του οικονομικού κόσμου που τη χαρακτηρίζει, κτλ.

"Άλλο στοιχείο που πρέπει να εξεταστεί είναι οι οργανικές σχέσεις ανάμεσα στην έσωτερική πολιτική και την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Είναι η έσωτερική πολιτική που καθορίζει την έξωτερική ή το αντίστροφο; Και σ' αυτή την περίπτωση θα πρέπει να κάνουμε διάκριση: ανάμεσα σε μεγάλες δυνάμεις με σχετική διεθνή αυτονομία και άλλες δυνάμεις, καθώς επίσης ανάμεσα σε διάφορες μορφές κυβέρνησης (μια κυβέρνηση σαν του Ναπολέοντα του 3ου είχε δύο πολιτικές, όπως φαίνονταν τα πράγματα, αντιδραστική στο έσωτερικό και φιλελεύθερη στο έξωτερικό).

Συνθήκες σ' ένα κράτος πριν και μετά έναν πόλεμο. Είναι φανερό ότι σε μια συμμαχία έχουν σημασία οι συνθήκες όπου βρίσκεται ένα κράτος σε καιρό ειρήνης. Μπορεί επομένως να συμβεί ώστε αυτός που είχε την ήγεμονία στη διάρκεια του πολέμου να καταλήξει να τη χάσει από αδυνάτισμα που έπαθε στον άγωνα και να δει έναν «υποτελή», που ήταν πιο Ικανός ή πιο «τυχερός», να γίνει ήγεμονός. Αυτό πραγματοποιείται στους «παγκόσμιους πολέμους» όταν η γεωγραφική θέση εξαναγκάζει ένα κράτος να ρίξει όλους του τους πόρους μέσα στο χωνευτήρι: νικᾶ χάρη στις συμμαχίες, αλλά η νίκη το βρίσκει εξαντλημένο, κτλ. Νά γιατί στην έννοια της «μεγάλης δύναμης» πρέπει να λογαριάζουμε πολλά στοιχεία και ιδιαίτερα τὰ «μυθία», δηλαδή ιδιαίτερα, την «οικονομική και δημοσιονομική δυναμικότητα», και τον πληθυσμό.

Ἐργάνωση τῶν ἐθνικῶν ἐνώσεων. Ἐχω σημειώσει σὲ ἄλλο μέρος ὅτι σὲ μιὰν ὀρισμένη κοινωνία κανένας δὲν εἶναι ἀνοργάνωτος καὶ χωρὶς κόμμα, ἀρκεῖ ὀργάνωση καὶ κόμμα νὰ ἐνοοῦνται μὲ τὴν πλατιά ἐννοια καὶ ἔχει τὴν τυπική. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν πολλαπλότητα ξεχωριστῶν ἐνώσεων ποὺ ἔχουν διπλὸ χαρακτήρα ἔ- φυσικὸ καὶ συμβατικὸ ἢ ἐθελοντικὸ — μιὰ ἢ περισσότερες ὑπερισχύουν σχετικὰ ἢ ἀπόλυτα, ἀποτελώντας τὸν ἡγεμονικὸ μηχανισμό μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας πάνω στὸ ὑπόλοιπο τοῦ πληθυσμοῦ (ἢ τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν), ἀποτελοῦν δηλαδὴ τὴ βάση τοῦ κράτους ὅταν αὐτὸ τὸ ἐνωσσομε στενὰ σὰ μηχανισμὸ κυβερνητικὸ - καταναγκαστικὸ.

Συμβαίνει πάντοτε, τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα νὰ ἀνήκουν σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ ἰδιαιτέρως ἐνώσεις καὶ συχνὰ σὲ ἐνώσεις ποὺ ἀντικειμενικὰ βρισκονται σὲ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσά τους. Μιὰ ὀλοκληρωτικὴ πολιτικὴ τείνει ἀκριβῶς 1) νὰ πετύχει ὥστε τὰ μέλη ἐνὸς ὀρισμένου κόμματος νὰ βροῦνε σ' αὐτὸ καὶ μόνο τὸ κόμμα ὅλες τὶς ἱκανοποιήσεις ποὺ ἔβρισκαν προηγούμενα σὲ μιὰ πολλαπλότητα ὀργανώσεων, δηλαδὴ νὰ κόψει ὅλους τοὺς δεσμοὺς ποὺ συνδέουν αὐτὰ τὰ μέλη μὲ ξένους πολιτιστικὸς ὀργανισμοὺς· 2) νὰ καταστρέψει ὅλες τὶς ἄλλες ὀργανώσεις ἢ νὰ τὶς ἐνωματώσει σ' ἓνα σύστημα ὅπου τὸ κόμμα θὰ εἶναι ὁ μόνος ρυθμιστὴς. Αὐτὸ συμβαίνει 1) ὅταν τὸ δεδομένο κόμμα εἶναι ὁ φορέας μιᾶς καινούργιας κουλτούρας καὶ ὑπάρχει μιὰ προοδευτικὴ φάση· 2) ὅταν τὸ δεδομένο κόμμα θέλει νὰ ἐμποδίσαι ὥστε μιὰ ἄλλη δύναμη, φορέας μιᾶς καινούργιας κουλτούρας, νὰ γίναι αὐτὴ «ὀλοκληρωτικὴ» καὶ ὑπάρχει μιὰ φάση ὀπισθοδρομικὴ καὶ ἀντιδραστικὴ ἀντικειμενικὰ, ἰκὸμη καὶ ὅταν ἡ ἀντίδραση (ὅπως συμβαίνει πάντοτε) δὲν τὸ ὀμολογεῖ πὼς εἶναι τέτοια καὶ προσπαθεῖ νὰ φαίνεται πὼς εἶναι φορέας μιᾶς καινούργιας κουλτούρας.

Ὁ Luigi Einaudi στὴ «Riforma Sociale», τὸν Μάη - Ἰούνη 1931, κάνει κριτικὴ ἀνάλυση ἐνὸς γαλλικοῦ βιβλίου Les sociétés de la nation, Étude sur les éléments constitutifs de la nation française, τοῦ Étienne Marlin Saint - Léon¹, ὅπου μελετᾶται ἓνα μέρος αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων, ἀλλὰ μόνον αὐτὲς ποὺ ὑπάρχουν τυπικὰ, (π.χ., οἱ ἀναγνώστες μιᾶς ἑφημερίδας σχηματίζουν ἢ ἔχει μιὰν ὀργάνωση κ.τ.λ.). Πάντως ἂν θὰ ἐξετάζονταν τὸ θέμα, νὰ κοιναχτεῖ τὸ βιβλίο καθὼς καὶ ἡ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ Einaudi.

Τά εθίμα και οι νόμοι. Έχει μεγάλη διάδοση, ή γνώμη, και μάλιστα πρόκειται για γνώμη που θεωρείται ρεαλιστική και λογική, πώς τά εθίμα πρέπει να προηγούνται από τους νόμους, πώς ο νόμος είναι αποτελεσματικός μόνο στο βαθμό που επικυρώνει τά εθίμα. Αυτή ή γνώμη βρίσκεται σε αντίθεση με την πραγματική Ιστορία τής εξέλιξης του δικαίου, που απαίτησε πάντοτε έναν αγώνα για να επικυρωθεί και που στην πραγματικότητα είναι αγώνας για τή δημιουργία ενός καινούργιου εθίμου.

Στή γνώμη που αναφέραμε υπάρχει ένα πολύ φανερό υπόλειμμα ήθικολογίας που έχει διεισδύσει στην πολιτική. Υποθέτουν ότι τó δικαιο είναι άκέρια έκφραση όλόκληρης τής κοινωνίας, πράγμα που είναι λάθος: έκφραση περισσότερο σύμφυτη τής κοινωνίας είναι αντίθετα εκείνοι οι πρακτικοί κανόνες συμπεριφοράς που οι νομικοί τους ονομάζουν «νομικά αδιάφορους» και που ή ζώνη τους αλλάζει με τους καιρούς και με τήν επέκταση τής κρατικής επέμβασης στη ζωή τών πολιτών. Τó δικαιο δεν εκφράζει δηλ τήν κοινωνία (όσοιταν θά ήταν γι' αυτήν οι παραβάτες του δικαίου αντικοινωνικοί από τήν φύση τους ή ψυχικά ελαττωματικοί, αλλά τήν άρχουσα τάξη, που επέβλεπε σ' όλόκληρη τήν κοινωνία εκείνους τους κανόνες συμπεριφοράς που ταιριάζουν καλύτερα στο λόγο τής ύπαρξής της και στην εξέλιξή της. Η άνώτερη λειτουργία του δικαίου είναι να προϋποθέτει ότι όλοι οι πολίτες πρέπει να αποδέχονται έλευθερα τή συμμόρφωση που υποδειχνει τó δικαιο, αφού όλοι μπορούν να γίνουν στοιχεία τής άρχουσας τάξης — δηλαδή στο σύγχρονο δικαιο, υπάρχει σιωπηρά ή δημοκρατική ούτοπία του 18ου αιώνα.

Υπάρχει ώστόσο κάτι τó αληθινό μέσα στη γνώμη ότι τó εθίμο πρέπει να προηγείται από τó δικαιο: πραγματικά στις επαναστάσεις εναντίον τών απολυταρχικών κρατών, υπήρχε ήδη σάν εθίμο και σάν επιθυμία ένα μεγάλο μέρος αυτού που έγινε ύστερα υποχρεωτικό δικαιο: ακριβώς με τή γέννηση και τήν ανάπτυξη τών ανισοτήτων άρχίζει να επιτείνεται και ó υποχρεωτικός χαρακτήρας του δικαίου, όπως επίσης και να επεκτείνεται και ή ζώνη κρατικής επέμβασης και του νομικού καταναγκασμού. Αλλά, σ' αυτή τή δεύτερη φάση, ενώ βεβαιώνει τó δικαιο ότι ή συμμόρφωση πρέπει να είναι έλευθερη και αυθόρμητη, τó θέμα είναι έντελώς διαφορετικό: τó θέμα είναι να καταπίσει και να καταπνίξει ένα άλλο δικαιο που γεννιέται και όχι να πετύχει τή συμμόρφωση.

Η συζήτηση ξαναγυρίζει στο γενικότερο ζήτημα τής διαφορετικής θέσης που είχαν οι ύποτελεις τάξεις προτου γίνουιν κυρίαρχες. Ορισμένες ύποτελεις τάξεις πρέπει να έχουν μιá μακρόχρονη περίοδο νομικής επέμβασης άδυσώπητης και ύστερα μετριασμένης, διαφορετικά από άλλες: υπάρχει διαφορά επίσης στους τρόπους: σε ορισμένες τάξεις ή επεκτατικότητα δέ σταματάει ποτέ, μέχρι τήν πλήρη άπορρόφηση τής Κοινωνίας: σε άλλες, τήν πρώτη περίοδο επέκτασης διαδέχεται μιá περίοδο καταπίσεως. Αυτός ó παιδαγωγικός, δημιουργικός, μορφωτικός χαρακτήρας του δικαίου λίγο έχει φωτιστεί από

δρισμένα πνευματικά ρεύματα: πρόκειται για ένα υπόλειμμα της θεωρίας του αϋθόρμητου, του άφηρημένου, ορθολογισμού που βασίζεται πάνω σε μια αντίληψη της «άνθρώπινης φύσης» άφηρημένα αίσιόδοξης, που τὰ θεωρεί όλα εύκολα. Ένα άλλο πρόβλημα μπαίνει για αυτά τὰ ρεύματα: ποιά πρέπει να είναι τὸ νομοθετικό ὄργανο, «μέτῃν πλατιά ἔννοια». Δηλαδή ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη νὰ μεταφέρονται οἱ νομοθετικές συζητήσεις σ' ὅλους τοὺς μαζικούς οργανισμούς; πρόκειται για ὀργανικό μετασχηματισμὸ τῆς ἀντίληψης τοῦ δημοψηφίσματος ἐνῶ θὰ παραμένει στὴν κυβέρνηση ἡ νομοθετικὴ λειτουργία τελευταίου βαθμοῦ.

Παύς είναι νομοθέτης; Η Έννοια τῷ «νομοθέτη» δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τυτίζεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «πολιτικοῦ». Ἀφοῦ εἶναι ἀπολιτικοὶ ἄνδρες», ὅλοι εἶναι καὶ «νομοθέτες» ἀλλὰ θὰ χρειαστεῖ νὰ κάνομε διακρίσεις. Ἡ λέξη «νομοθέτης» ἔχει μίαν ἀκριβολογημένη νομικὴ - κρατικὴ σημασία. σημαίνει δηλαδὴ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν ἀπὸ τοὺς νόμους τὴν ἀρμοδιότητα νὰ νομοθετοῦν. Μπορεῖ ὅμως νὰ ἔχει καὶ ἄλλες σημασίες.

Κάθε ἄνθρωπος ἐπίσον εἶναι δραστήριος, δηλαδὴ ζωντανός, συμβάλλει σὸ νὰ τροποποιεῖ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ὅπου ἀναπτύσσεται (νὰ τοῦ τροποποιεῖ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἢ νὰ τοῦ διατηρεῖ ἄλλα), δηλαδὴ τείνει νὰ σταθεροποιήσῃ «κανόνες», μεθόδους ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς. Ὁ κύκλος τῆς δραστηριότητάς του θὰ εἶναι μεγαλύτερος ἢ μικρότερος, ἢ συνειδητοποίηση τῆς δικιᾶς του δράσης καὶ τῶν σκοπῶν θὰ εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη· ἐξἄλλου ἢ ἀντιπροσωπευτικὴ τῶν δυνάμεων θὰ εἶναι μεγαλύτερη, ἢ μικρότερη καὶ θὰ πραγματοποιεῖται περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσωπευόμενους στὴν κανονικὴ συστηματικὴ τῆς ἔκφραση. Ἐνας πατέρας εἶναι ἕνας νομοθέτης γιὰ τοὺς γιους, ἀλλὰ ἡ πατρικὴ ἐξουσία θὰ εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο εὐσυνείδητη καὶ θὰ ὑπακούουν περισσότερο ἢ λιγότερο σ' αὐτήν, κλπ.

Γενικὰ μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι ἀνάμεσα στὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἄλλους ἀνθρώπους, εἰδικότερα νομοθέτες, ἢ διακρίση δίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἢ δευτέρη ομάδα ὄχι μόνον ἐπεξεργάζεται ὁδηγίες ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν κανόνες συμπεριφορᾶς γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἐπεξεργάζεται τὰ ὄργανα ποὺ μ' αὐτὰ οἱ ἴδιες οἱ ὁδηγίες θὰ «ἐπιβληθοῦν» καὶ θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐκτέλεσή τους. Αὐτῆς τῆς δευτέρας ομάδας, τὸ μέγιστο τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας βρίσκεται στὸ κρατικὸ προσωπικὸ (κρατικοὶ λειτουργοὶ αἵρετοὶ καὶ τῆς καριέρας), ποὺ ἔχουν στὴ διάθεσή τους τὶς νόμιμες δυνάμεις καταναγκασμοῦ ποὺ διαθέτει τὸ κράτος. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἐπίσης καὶ οἱ διευθύνοντες στοὺς «ιδιωτικούς» ὀργανισμοὺς καὶ ὀργανώσεις δὲν ἔχουν καὶ αὐτοὶ στὴ διάθεσή τους καταναγκαστικὰ κυρώσεις, μέχρι καὶ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου. Τὸ μέγιστο τῆς βιωνότητος τοῦ νομοθέτη μποροῦμε νὰ τὸ συμπεράνομε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν τέλεια ἐπεξεργασία τῶν ὁδηγιῶν ἀντιστοιχεῖ μὴ τέλεια προδιάθεση τῶν ὀργανισμῶν ἐκτέλεσης καὶ πραγματοποίησης καὶ μὴ τέλεια προετοιμασία τῆς «αὐθόρμητης» συγκατάθεσης τῶν μαζῶν ποὺ ὀφείλουν νὰ «ζήσουν» αὐτὲς τὶς ὁδηγίες, τροποποιώντας τὶς συνήθειές τους, τὴ θέλησή τους, τὶς πεποιθήσεις τους σύμφωνα μ' αὐτὲς τὶς ὁδηγίες καὶ τοὺς σκοποὺς ποὺ αὐτὲς ἐπιδιώκουν νὰ πετύχουν ἐφόσον ὁ καθένας εἶναι νομοθέτης μὲ τὴν πῦρ πλατιὰ σημασία τῆς λέξης, καθένας συνεχίζει νὰ εἶναι νομοθέτης ἀκόμα καὶ ἀνδέχεται ὁδηγίες ἀπὸ ἄλλους. Καὶ ἐκτελώντας τες, ἐλέγχει ὥστε καὶ οἱ ἄλλοι νὰ τὶς ἐκτελοῦν. Ἐχοντάς τες κατανοήσει στὸ πνεῦμα τους, τὶς διαδίδει φτιάχνοντας σχεδόν, μὲ βάση αὐτὲς τὶς ὁδηγίες, κανονισμοὺς εἰδικῆς ἐφαρμογῆς σὲ ζῶνες περιορισμένης καὶ ἀτομικῆς ζωῆς.

Σε μιὰ μελέτη δημοσιονομικῆς θεωρίας τῆς φορολογίας τοῦ Mauro Fasiani γίνεται λόγος γιὰ «υπότιθέμενη θέληση αὐτοῦ τοῦ λιγᾶκι μυθικοῦ ὄντος πού ὀνομάζεται νομοθέτης». Ἡ ἐπιφυλακτικὴ ἔκφραση ἔχει δύο σημασίες, δηλαδὴ ἀναφέρεται σὲ δύο καλὰ διακρινόμενες κατηγορίες κριτικῶν παρατηρήσεων. Ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, ἀναφέρεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ συνέπειες ἐνὸς νόμου μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὲς ἀπ' αὐτὲς πού ἔχουν «προβλεφθεῖ», πού θέλησε δηλαδὴ συνειδητὰ ὁ ἀτομικὸς νομοθέτης· γι' αὐτὸ «ἀντικειμενικά» τῆ voluntas legislatoris, δηλαδὴ τὰ ἀποτελέσματα τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τὸν ἀτομικὸ νομοθέτη, τὴν ἀντικαθιστᾷ ἡ voluntas legis, δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν πραγματικῶν συνεπειῶν πού ὁ ἀτομικὸς νομοθέτης δὲν εἶχε προβλέψει ἀλλὰ πού στὴν πράξη ἀκολουθοῦν τὸ δεδομένο νόμο. (Φυσικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ δοῦμε ἂν τὰ ἀποτελέσματα πού ὁ ἀτομικὸς νομοθέτης προβλέπει μὲ τὰ λόγια, τὰ προβλέπει bona fide ἢ μονάχα γιὰ νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκὸ περιβάλλον γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ νόμου, ἂν οἱ «σκοποὶ» πού ὁ ἀτομικὸς νομοθέτης ἰσχυρίζεται ὅτι θέλει νὰ πετύχει δὲν εἶναι ἕνα ἀπλὸ μέσο ἰδεολογικῆς ἢ δημαγωγικῆς προπαγάνδας).

Ἄλλὰ ἡ ἐπιφυλακτικὴ ἔκφραση ἔχει ἐπίσης μιὰν ἄλλη σημασία πού διακρινεῖ τὴν πρώτη καὶ τὴν ὀρίζει: ἡ λέξη «νομοθέτης» μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἐρμηνευτεῖ πολὺ πλατύτερα, «μέχρι πού νὰ δηλώνεται μ' αὐτὴν τὸ σύνολο τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῶν συμφερόντων καὶ τῶν συλλογισμῶν πού εἶναι διάχυτα σὲ μιὰ ἀνθρώπινη κοινότητα, σὲ μιὰ δεδομένη ἱστορικὴ περίοδο». Αὐτὸ στὴν πραγματικότητα σημαίνει: 1) ὅτι ὁ ἀτομικὸς νομοθέτης (καὶ τὸν ἀτομικὸ νομοθέτη πρέπει νὰ τὸν ἐννοοῦμε ὄχι μόνον στὴν περιορισμένη περίπτωση τῆς κοινοβουλευτικῆς - κρατικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἄλλη «ἀτομικὴ δραστηριότητα» πού ἐπιδιώκει σὲ σφαῖρες περισσότερο ἢ λιγότερο μεγάλες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, νὰ ἀλλάξει τὴν πραγματικότητα σύμφωνα μὲ ὀρισμένες κατευθυντήριες γραμμὲς) δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναπτύξει ἐνεργεῖες «αὐθαίρετες», ἀντιστοιχικὲς γιὰ τὴν πράξη πρωτοβουλίας του, ὅταν θὰ ἔχει συμβεῖ, ἐνεργεῖ σὲ μιὰ δύναμη «καθεαυτῆ μέσα στὸν καθορισμένον κοινωνικὸν κύκλον, προκαλώντας δράσεις καὶ ἀντιδράσεις πού εἶναι σύμφυτες στὸν κύκλον αὐτὸ πέρα ἀπὸ τὴν πράξη καθεαυτῆ· 2) ὅτι κάθε πράξη νομοθετικῆ, εἴτε ἀποτελεῖ θέληση ἐφαρμογῆς μιᾶς ἐντολῆς εἴτε θέληση ἐφαρμογῆς ἐνὸς κανόνα, πρέπει ἐπίσης καὶ εἰδικὰ νὰ ἐκτιμῆται ἀντικειμενικά, ἀπὸ τίς πραγματικὲς συνέπειες πού μπορεῖ νὰ ἔχει· 3) ὅτι κάθε νομοθέτης μόνον ἀφηρημένα καὶ γιὰ εὐκόλῃ τῆς γλώσσας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἄτομο, γιὰ τὴν πραγματικότητα ἐκφράζει μιὰ καθορισμένη συλλογικὴ θέληση πού ἔχει τὴν πρόθεση νὰ κάνει πραγματικότητα τὴ «θέλησή» τῆς, πού εἶναι «θέληση» μόνον γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινότητα ἔχει τὴν πρόθεση νὰ τὴν κάνει ἀποτελεσματικὴ· 4) ὅτι γι' αὐτὸ κάθε ἄτομο πού βλέπει ἀφηρημένα μιὰ συλλογικὴ θέληση, καὶ δὲν ἐπιδιώκει νὰ τὴ δημιουργήσει, νὰ τὴν ὑποκινήσει, νὰ

τὴν ἐπεκτείνει, νὰ τὴν ἐνισχύσει, νὰ τὴν ὀργανώσει, εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἀλογόμυθα, ἕνας «ἀφοπλισμένος» προφήτης, μιὰ φωσφορική ἀτίμιδα¹.

1. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, πρέπει νὰ δοῦμε τί λέει ὁ Pareto γιὰ τὶς λογικὲς καὶ τὶς μὴ λογικὲς πράξεις στὴ Sociologia του. Σύμφωνα μὲ τὸν Fasiani, γιὰ τὸν Pareto εἶναι «πράξεις λογικὲς αὐτὲς ποὺ συνενώνουν λογικὰ τὸ μέσο μὲ τὸ σκοπὸ, ὄχι μόνον σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τοῦ ὑποκειμένου ποὺ δρά, (ὑποκειμενικὸς σκοπός), ἀλλὰ ἐπίσης σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τοῦ παρατηρητοῦ (σκοπὸς ἀντικειμενικός). Οἱ μὴ λογικὲς πράξεις δὲν ἔχουν τέτοιο χαρακτῆρα. Ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν ὑποκειμενικὸ σκοπὸ». Ὁ Fasiani δὲν εἶναι βιαιοποιημένος ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀρολογία τοῦ Pareto ἀλλὰ ἡ κριτικὴ του παραμένει στὸ ἴδιο καθαρὰ τυπικὸ καὶ σχηματικὸ πεδίο τοῦ Pareto.

Πολιτική τέχνη και στρατιωτική τέχνη. 'Ο Ιταλός συγγραφέας για στρατιωτικά ζητήματα, στρατηγός De Cristoforis, στο βιβλίο του *Che cosa sia la guerra*, λέει πώς όταν μιλάμε για «καταστροφή του έχθρικού στρατεύματος» (στρατηγικός σκοπός), δεν έννοούμε «τό θάνατο των στρατιωτών, αλλά τη διάλυση του θεσμού τους σαν οργανικής μάζας». 'Η διατύπωση είναι πετυχημένη και μπορεί να χρησιμοποιηθεί επίσης και στην πολιτική όρολογία. Τό θέμα είναι να ξεκαθαρίσουμε ποιός είναι μέσα στην πολιτική ζωή ό ουσιώδης οργανικός θεσμός, πού δέ μπορεί να βρίσκεται μόνο στις νομικές σχέσεις (έλευθερία οργανώσεων και συγκεντρώσεων, κτλ. και σε συνέχεια των κομμάτων και συνδικάτων κτλ.). αλλά έχει τις ρίζες του στις πύ βαθειές οικονομικές σχέσεις, δηλαδή στην κοινωνική λειτουργία μέσα στον παραγωγικό κόσμο (μορφές ιδιοκτησίας και διεύθυνσης κτλ.).

«Κυβερνητική λειτουργία». Άρθρο του Sergio Panunzio, στη «Gerarchia» του Άπριλη 1933 (La fine del parlamentarismo e l'accentramento delle responsabilità). Έπιφανειακό. Ένα περίεργο σημείο είναι εκείνο όπου ο Panunzio γράφει ότι οι λειτουργίες του κράτους δεν είναι μόνο τρεις, σύμφωνα με τα παλιά συνταγματικά πρότυπα», δηλαδή ή «νομοθετική», ή «εκτελεστική» και ή «δικαστική», αλλά «ότι σ' αυτές πρέπει να προσθέσουμε μίαν άλλη, που είναι μάλιστα, ακόμη και στο κοινοβουλευτικό σύστημα ή πρωταρχική, ή άρχεγονη, και ή βασική. Πρόκειται για την κυβερνητική λειτουργία, δηλαδή τον καθορισμό της πολιτικής κατεύθυνσης. Πολιτική κατεύθυνση που σε σχέση μ' αυτήν ή ίδια ή νομοθετική συμπεριφέρεται σαν εκτελεστική(!), έφσον είναι το κυβερνητικό πολιτικό πρόγραμμα εκείνο που μεταφράζεται σε άρθρα μέσα στους νόμους και αποτελεί την προϋπόθεσή τους».

Προϋπόθεση ή περιεχόμενο και έπομένως θεσμός αδιάσπαστος; 'Ο Panunzio στην πραγματικότητα συλλογίζεται με πρότυπα, δηλ. φορμαλιστικά, χειρότερα από τους παλιούς συνταγματικούς. Αυτό που θα έπρεπε να εξηγήσει, πάνω στο θέμα του αυτό, είναι πώς παρουσιάστηκε ή άπόσπασση και ή διαπάλη ανάμεσα σε κοινοβούλιο και κυβέρνηση, έτσι που ή ένότητα αυτών των δύο θεσμών να μην καταφέρει πιά να συγκροτεί μιά σταθερή κυβερνητική κατεύθυνση, αλλά αυτό δε μπορεί να εξηγηθεί με σχήματα λογικά αλλά μόνο αν θα άναφερθούμε στις άλλαγές που έγιναν στην πολιτική διάρθρωση της χώρας, δηλαδή ρεαλιστικά, με μίαν ιστορικοπολιτική άνάλυση. Πρόκειται πραγματικά για δυσκολία να συγκροτηθεί μιά μόνιμη και μακρόπνοη πολιτική κατεύθυνση, όχι για δυσκολία γενικά κι άφηρημένα. 'Η άνάλυση δε μπορεί να γίνει αν δεν παρθούν ύπόψη στην εξέταση: 1) γιατί πολλαπλασιάστηκαν τα πολιτικά κόμματα· 2) γιατί έγινε δύσκολη ή διαμόρφωση μόνιμης πλειοψηφίας μέσα άπ' αυτά τα κοινοβουλευτικά κόμματα· 3) συνεπώς, γιατί τα μεγάλα παραδοσιακά κόμματα έχουν χάσει τη δύναμη να άδηγούν, έχουν χάσει το κύρος, κτλ. Τό γεγονός αυτό είναι καθαρά κοινοβουλευτικό, ή είναι το κοινοβουλευτικό άντικαθρέφτισμα ριζικών άλλαγών που έγιναν στην ίδια την κοινωνία, στη λειτουργία που έχουν οι κοινωνικές ομάδες μέσα στην παραγωγική ζωή, κτλ; Φαίνεται ότι ό μόνος τρόπος να άναζητήσουμε την πηγή της κατάπτωσης των κοινοβουλευτικών συστημάτων είναι να κατευθύνουμε την έρευνά μας μέσα στην κοινωνία των πολιτών και άσφαλώς έδώ δε μπορούμε να παραλείψουμε τη μελέτη του συνδικαλιστικού φαινομένου· μα ακόμα, όχι του συνδικαλιστικού φαινομένου με τη στοιχειώδη έννοια της όργάνωσης όλων των κοινωνικών ομάδων και για όποιοδήποτε σκοπό, αλλά τό περισσότερο τυπικό, δηλαδή της όργάνωσης των νεοδιαμορφωμένων κοινωνικών στοιχείων, που προηγούμενα «δεν τους έπεφτε λόγος» και που, χάρις στο γεγονός και μόνο ότι ενώνονται, αλλάζουν την πολιτική διάρθρωση της κοινωνίας.

Θά χρειαζόταν να έρευνήσουμε πώς συνέβη και οι παλιοί συνδι-

καλιστές όπαδοί (ή σχεδόν) του Sorel να γίνουν σ' ένα όρισμένο σημείο άπλωσ όπαδοί του συνεταιριστικού κινήματος ή ενωτιστές γενικά. Ίσως τó σπέρμα αύτης τής κατάπτωσης βρισκόνταν στον ίδιο τó Sorel, δηλαδή σ' έναν όρισμένο συνδικαλιστικό ή οικονομιστικό φετιχισμό.

Τó ζήτημα πού έθεσε ó Panunzio γιά τήν ύπαρξη μιás «τέταρτης» κρατικής έξουσίας, τής έξουσίας του «καθορισμού τής πολιτικής κατεύθυνσης» φαίνεται ότι πρέπει να τοποθετηθεί σε συνδυασμό με τά προβλήματα πού προκύψανε από τήν εξέλιξη τών πολιτικών κομμάτων και έπομένως από τó κενό κοινοβούλιο. Πρόκειται γιά ένα «γραφειοκρατικό» τρόπο να τοποθετείται ένα πρόβλημα πού προηγούμενα λύνονταν από τήν κανονική λειτουργία τής έθνικής πολιτικής ζωής, αλλά δε φαίνεται ποιά μπορεί να είναι ή «γραφειοκρατική» του λύση.

Τά κόμματα ήταν άκριβώς οι όργανισμοί πού μέσα στην κοινωνία τών πολιτών όχι μόνον έπεξεργάζονταν τίς πολιτικές κατευθύνσεις, αλλά διαμόρφωναν και παρουσίαζαν τούς άνθρωπους πού ύποτίθεται ότι ήταν σε θέση να τίς εφαρμόσουν.

Μέσα στο κοινοβουλευτικό πεδίο οι έπεξεργασμένες «κατευθύνσεις», όλικές ή μερικές, μακρόπνοες ή άντιμετώπιζαν ή με τήν άλλη, ξεκαθαρίζονταν από ίδιοτελή χαρακτηριστικά κτλ. και με άπ' αυτές γίνονταν «κυβέρνηση» και καθύθινε τή διακυβέρνηση τής χώρας. Τό ότι από ένα κομματιασμα του κοινοβουλίου τά κόμματα έχουν γίνει άνικανα να εκτελέσουν αυτό τó έργο, δε θα πεί ότι εξαφανίστηκε τó έργο αυτό ούτε ότι βρέθηκε με καινούργια λύση: τó ίδιο ισχύει και γιά τή διαμόρφωση και άξιοποίηση τής προσωπικότητας. 'Η «γραφειοκρατική» λύση κρύβει στην πραγματικότητα ένα καθεστώς κομμάτων του χειρότερου είδους, έπειδή άκριβώς αυτά δρουν κρυφά και χωρίς έλεγχο' τά κόμματα έχουν άντικατασταθεί από καμαρίλες και άνομολόγητες προσωπικές έπιρροές: και χωρίς να λογαριάζουμε ότι έτσι περιορίζεται ή δυνατότητα έπιλογής και άμβλύνεται τó πολιτικό αισθητήριο και ή έλαστικότητα στην τακτική. 'Ο Max Weber' έχει π.χ. τή γνώμη, ότι ένα μεγάλο μέρος τών δυσκολιών πού πέρασε τó γερμανικό κράτος τή μεταπολεμική περίοδο όφειλονταν στο ότι έλειψε μεά πολιτική - κοινοβουλευτική παράδοση κομματικής ζωής πριν τó 1914.

1. Monarchia e Parlamento in Germania, Ιταλ. μεταφρ. Bari, 1919. (Σημ. Ιταλ. Συντ.).

Ἡθικὴ καὶ πολιτικὴ. Γίνεται ἓνας ἀγώνας. Κάνουμε κρίσεις γιὰ τὴν ἀρθρότητα καὶ τὸ ἀδίκαιο τῶν ἀπαιτήσεων τῶν πλευρῶν πού συγκρούονται. Φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὲς δὲν ἔχει δίκιο, ὅτι οἱ ἀπαιτήσεις τῆς δὲν εἶναι ὀρθές, ἢ ὅτι εἶναι ἐντελῶς παράλογες. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τρόπων σκέψης συγκεχυμένων, ἀπλοικῶν, πού τὶς συμμερίζεται ἡ ἴδια ἢ πλευρὰ πού τῆς ἀπευθύνουν ἔτσι τὴ μορφή. Καὶ ὁμως ἡ πλευρὰ αὐτὴ συνεχίζει νὰ ὑποστηρίζει ὅτι «ἔχει δίκιο», ὅτι «κάνει τὸ σωστό», καὶ τὸ σημαντικότερο, συνεχίζει νὰ ἀγωνίζεται κόνοντας θυσίες· αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὅτι οἱ πεποιθήσεις τῆς δὲν εἶναι ἐπιφανειακές καὶ εἰπωμένες μὲ τὴν ἀκη τῶν χειλιῶν, δὲν εἶναι λόγια πολεμικῆς, γιὰ νὰ σωθοῦν τὰ προσχήματα, ἀλλὰ λόγια πραγματικὰ βαθιὰ πού δροῦν μέσα στὶς συνειδήσεις.

Αὐτὸ ὁμως θὰ σημαίνει ὅτι τὸ πρόβλημα κακὰ τοποθετήθηκε καὶ κακὰ λύθηκε. Ὅτι οἱ ἔθνοισ ἐ τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ δικαίου εἶναι καθαρά τυπικές. Πραγματικὰ μπορεῖ νὰ συμβεῖ ὥστε ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς πού συγκρούονται καὶ οἱ δύο νὰ ἔχουν δίκιο «ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα», ἢ νὰ φαίνεται ὅτι ἡ μιὰ ἔχει περισσότερο δίκιο ἀπὸ τὴν ἄλλη «ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα», ἀλλὰ ὅτι δὲν θὰ εἶχε δίκιο «ἂν τὰ πράγματα θὰ ἐπρόκειτο ν' ἀλλάξουν». Σὲ μιὰ σύγκρουση λοιπὸν, αὐτὸ πού πρέπει νὰ ἐκτιμήσουμε δὲν εἶναι μόνο τὰ πράγματα ἔτσι ὅπως ἔχουν, ἀλλὰ ὁ σκοπὸς πού οἱ συγκρουόμενες πλευρὲς βάζουν μπροστά τους μὲ αὐτὴ τὴ σύγκρουση. Καὶ πῶς ὁ σκοπὸς αὐτός, πού δὲν ὑπάρχει ἀκόμα σὰν πραγματικότητά, ὑπαρκτὴ καὶ ἐλεγχίμη, θὰ μπορέσει νὰ κριθεῖ; Καὶ ἀπὸ ποιὸν θὰ μπορεῖ νὰ κριθεῖ; Ἡ ἴδια ἡ κρίση δὲ θὰ γίνῃ ἓνα στοιχεῖο τῆς σύγκρουσης; Δὲ θὰ γίνῃ δηλαδὴ μιὰ δύναμη ἀπλῶς τοῦ παιγνιδιοῦ γιὰ ὄφελος ἢ γιὰ ζημιὰ τῆς μίᾶς ἢ τῆς ἄλλης πλευρᾶς; Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, μπορούμε νὰ ποῦμε: 1) ὅτι σὲ μιὰ σύγκρουση κάθε ἠθικὴ κρίση εἶναι παράλογη, διότι μπορεῖ νὰ βασιστεῖ μόνο πάνω σὲ πραγματικὰ δεδομένα πού ὑπάρχουν καὶ πού ἀκριβῶς ἡ σύγκρουση τείνει νὰ ἀλλάξῃ· 2) ὅτι ἡ μοναδικὴ δυνατὴ κρίση εἶναι ἡ «πολιτικὴ» κρίση, δηλαδὴ τῆς συμφωνίας τῶν μέσων μὲ τὸ σκοπὸ (συνεπάγεται ἐπομένως τὸν προσδιορισμὸ τοῦ σκοποῦ ἢ τῶν σκοπῶν διαβαθμίσεων σὲ μιὰ κλιμάκωση τῆς διαδοχικῆς τους ἐπιδιώξεως). Μιὰ σύγκρουση εἶναι «ἀνήθικη» στὸ βαθμὸ πού ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ σκοπὸ, ἢ δὲ δημιουργεῖ τοὺς δρους πού νὰ πλησιάζουν στὸ σκοπὸ (δηλαδὴ δὲ δημιουργεῖ μέσα περισσότερο σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ), ἀλλὰ δὲν εἶναι «ἀνήθικη» ἀπὸ ἄλλες ἠθικολογικὰς ἀπόψεις. Ἐτσι δὲ μπορούμε νὰ κρίνουμε τὸν πολιτικὸ ἀπὸ τὸ ἂν εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο τίμιος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἂν τηρεῖ ἢ ὄχι τὶς ὑποχρεώσεις του (καὶ σ' αὐτὴ τὴ συνέπεια μπορούμε νὰ συμπεριλάβουμε τὸ «νὰ εἶναι τίμιος», δηλαδὴ τὸ νὰ εἶναι τίμιος μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας ἀναγκαῖος πολιτικὸς παράγοντας, καὶ γενικὰ εἶναι, ἀλλὰ ἢ κρίση εἶναι πολιτικὴ καὶ ὄχι ἠθικὴ). Αὐτὸς κρίνεται ὄχι ἀπὸ τὸ ἂν ἐνεργεῖ δίκαια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἂν πετυχαίνει ἢ ὄχι ἀποτελέσματα θετικὰ ἢ ἀποφεύγει ἓνα ἀποτέλεσμα ἀνήθικὸ, ἓνα κα-

κό, και έδω μπορεί να είναι άναγκαϊο «να ένεργεί δικαιο», αλλά αυτό
σά μέσο πολιτικό και όχι σάν κρίση ήθική.

Μεσαία τάξη. Ἡ σημασία τῆς ἔκφρασης «μεσαία τάξη» ἀλλάζει ἀπὸ χώρα σὲ χώρα (ὅπως ἀλλάζει καὶ ἡ σημασία τῆς ἔκφρασης «λαός» καὶ «ἄρχος» ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκφραση ὀρισμῶν κοινωνικῶν στρωμάτων) καὶ γι' αὐτὸ δίνει συχνὰ ἀφορμὴ σὲ διαφορούμενες διατυπώσεις πολὺ περίεργες (ὡς θυμηθοῦμε πῶς ὁ δήμαρχος Froia τοῦ Τουρίνου ὑπόγραψε ἓνα μανιφέστο στὰ ἀγγλικά μὲ τὸν τίτλο Lord Mayor).

Ὁ ὄρος ἔχει προέλθει ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ φιλολογία καὶ ἐκφράζει τὴν ἰδιαίτερη μορφή τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Φαίνεται ὅτι στὴν Ἀγγλία ἡ ἀστυκὴ τάξη ποτὲ δὲν ἐνοοῦνταν σὰν ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ πάντοτε σὰ μιά ὄντοτητα ἀποσπασμένη ἀπ' αὐτόν: συνέβη μάλιστα στὴν ἀγγλικὴ ἱστορία, νὰ μὴν εἶναι ἡ ἀστυκὴ τάξη ποὺ ἔχει ὀδηγήσει τὸ λαὸ καὶ βοηθήθηκε ἀπ' αὐτὸν γιὰ νὰ γκρεμίσει τὰ φεουδαρχικὰ προνόμια, ἀλλὰ οἱ εὐγενεῖς (ἢ ἓνα τμῆμα τους) εἶναι αὐτοὶ ποὺ σχημάτισαν τὴν ἐθνικὴ - λαϊκὴ συμμαχία ἐναντίον τοῦ Στέμματος ἀρχικὰ καὶ ὕστερα ἐναντίον τῆς Βιομηχανικῆς ἀστυκῆς τάξης. Ἀγγλικὴ παράδοση ἐνὸς λαικοῦ «ἱεροσμοῦ» (Disraeli, κτλ.). Μετὰ τίς μεγάλες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις ποὺ διαμόρφωσαν τὸ κράτος σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα τῆς μεσαίας τάξης, τὰ δύο βασικὰ κόμματα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐγκώρισαν πάνω σὲ ἐσωτερικὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἴδια τάξη, οἱ εὐγενεῖς πῆραν ὅλο καὶ περισσότερο ἓναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα «ἀστυκῆς ἀριστοκρατίας» ποὺ συνδέονταν μὲ ὀρισμένες λειτουργίες τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας (κράτους), ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν παράδοση, τὴν ἐκπαίδευση τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος, τὴ διατήρηση μιᾶς ὀρισμένης νοοτροπίας ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει ἀπὸ βίαιες ἀλλαγές, κτλ., τὴ σταθεροποίηση τῆς αὐτοκρατορικῆς συγκρότησης, κτλ.

Στὴ Γαλλία ὁ ὄρος «μεσαία τάξη» δίνει ἀφορμὴ σὲ διαφορούμενες ἐρμηνεῖες, παρόλο ποὺ ἡ ἀριστοκρατία, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, διατήρησε μεγάλο κύρος σὰν κλειστὴ κλάση: ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται εἴτε μὲ τὴν ἀγγλικὴν σημασία, εἴτε μὲ τὴν ἰταλικὴν σημασία τῆς μικρῆς καὶ μεσαίας ἀστυκῆς τάξης.

Στὴν Ἰταλία, ὅπου ἡ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία καταστράφηκε ἀπὸ τίς κοινότητες (τὰ μέλη τῆς σκοτώθηκαν στοὺς ἐμφυλίου πόλεμους, μὲ ἐξαιρέση τῆ νότια Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία), ἐπειδὴ λείπει ἡ παραδοσιακὴ «ἀνώτερη» τάξη, ὁ ὄρος «μεσαία» κατέβηκε ἓνα σκαλοπάτι. Μεσαία τάξη σημαίνει «ἀρνητικὰ» ὄχι λαός, δηλ. «ὄχι ἐργάτες καὶ ἀγρότες» σημαίνει θετικὰ τὰ στρώματα τῶν διανοουμένων, τοὺς ἐπαγγελματίες, τοὺς ὑπαλλήλους.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε πῶς ὁ ὄρος σινιόρε διαδόθηκε στὴν Ἰταλία ἀπὸ παλιὰ γιὰ νὰ δηλώνει ἐπίσης καὶ τοὺς μὴ εὐγενεῖς ὑπάρχουν καὶ οἱ ὄροι «ντόνο», «γκαλιαντούμμι», «τσιβίλι», «μποργκέζι», κτλ. στὴ Σαρδηνία, σινιόρε δὲν εἶναι ποτὲ ὁ ἀγρότης, οὔτε καὶ ὁ πλούσιος κτλ.

‘Ο άνθρωπος άτομο και ο άνθρωπος μάζα. ‘Η λατινική παροιμία: *Senatores boni viri senatus mala bestia*, έχει γίνει κοινοτοπία. Τι σημαίνει αυτή η παροιμία και πού σημασία απόκτησε; ‘Ότι ένα πλήθος άνθρωποι κυριαρχούμενοι από τὰ άμεσα συμφέροντα ή υποταγμένοι στο πάθος, πού προκάλεσαν έντυπώσεις τής στιγμής μεταδομένες άκριτα από στόμα σε στόμα, ενώνονται στη χειρότερη συλλογική άπόφαση, πού άνταποκρίνεται στα πιο ταπεινά θηριώδη ένστικτα. ‘Η παρατήρηση είναι σωστή και ρεαλιστική, όταν αναφέρεται σε πλήθη τυχαία, πού μαζεύτηκαν όπως «ένα σύνολο ανθρώπων την ώρα μιάς νεροποντής κάτω από ένα παράπηγμα», άποτελούμενο από άτομα πού δε συνδέονται με δεσμούς εϋθύνης με άλλους ανθρώπους ή ομάδες ανθρώπων ή με μιά συγκεκριμένη οικονομική πραγματικότητα, πού ή διάλυσή της έχει σαν αντίκτυπο την συμφορά στα άτομα. Μπορούμε να πούμε γι’ αυτό ότι σε τέτοια πλήθη ο άτομικισμός δεχι μόνο δεν ξεπερνιέται αλλά δύνεται από τη βεβαιότητα τής άτιμωρησίας και τής άνευθυνότητας.

‘Αλλά είναι επίσης κοινή παρατήρηση ότι μιά συνέλευση «καλά διοργανωμένη» από ταραξίες και στοιχειά άπειθαρχα, ενώνεται σε συλλογικές άποφάσεις άνώτερες από τον άτομικό μέσο όρο: ή ποσότητα γίνεται ποιότητα. ‘Αν δεν ήταν έτσι δε θα ‘ταν δυνατό να υπάρξει π.χ. τὸ στρατεύμα· δε θα ήταν δυνατές οι άνήκουστες θυσίες πού ανθρώπινες ομάδες καλά πειθαρχημένες ξέρουν να προσφέρουν σε όρισμένες περιπτώσεις, όταν τὸ αίσθημα τής κοινωνικής τους εϋθύνης ξεπνέει έντονο από την άμεσα αίσθηση του κοινού κινδύνου και τὸ μέλλον παρουσιάζεται σημαντικώτερο από τὸ παρόν.

Μπορούμε να δώσουμε τὸ παράδειγμα μιάς συνέλευσης σε πλατεία πού είναι διαφορετική από μιά συνέλευση σε κλειστό χώρο και είναι διαφορετική από μιά συνδικαλιστική συνέλευση έπαγγελματιών κ.ο.κ. Μιά συνεδρίαση άξιωματικών έπιτελείου θα είναι πολύ διαφορετική από μιά συγκέντρωση τών στρατιωτῶν ενός ούλαμου, κτλ.

Τάση πρὸς τὸν κονφορμισμὸ στὸ σύγχρονο κόσμο, σε μεγαλύτερη έκταση και βάθος από δ,τι στὸ παρελθόν: ή τυποποίηση του τρόπου σκέψης και ενέργειας παίρνει έθνική έκταση ή και έντελής ήπειρωτική (εϋρωπαϊκή) έκταση.

‘Η οικονομική βάση του συλλογικού ανθρώπου: μεγάλη εργοστάσια, τεηλορισμός, όρθολογική όργάνωση, κτλ. ‘Αλλά στὸ παρελθόν υπήρχε ή δεχι ο συλλογικός άνθρωπος; ‘Υπήρχε με τη μορφή τής χαρισματικής διεϋθυνσης, για να μιλήσουμε σαν τὸν Michels: δηλαδή πετυχαίνονταν μιά συλλογική θέληση κάτω από την παρακίνηση και την άμση ύπαγόρευση ενός «ήρωα», ενός αντιπροσωπευτικού ανθρώπου· άλλ’ αυτή ή συλλογική θέληση όφειλόταν σε έξωτερικούς παράγοντες και συνθέτονταν και άποσυνθέτονταν αδιόκοπα. ‘Ο σημερινός συλλογικός άνθρωπος διαμορφώνεται αντίθετα κυρίως από τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω, πάνω στη βάση τής θέσης πού κατέχει ή συλλογικότητα στὸν κόσμο τής παραγωγής: ο αντιπροσωπευτικός άνθρωπος παίζει και σήμερα ένα ρόλο στη διαμόρφωση του συλλογικού

άνθρώπου, αλλά πολύ κατώτερο από ότι στο παρελθόν, τόσο που μπορεί να εξαφανιστεί, χωρίς να διαλυθεί το συλλογικό τοιμέντο και να καταρρεύσει το οικοδόμημα.

Λένε ότι «οι δυτικοί έπιστήμονες δέχονται ότι η ψυχή της μάζας δεν είναι τίποτε άλλο παρά το ξαναζωνάνεμα των παλιών ενστίσεων της πρωταρχικής όρξης και έπομένως μια όπισθοδρόμηση σε πολιτιστικά στάδια ξεπερασμένα από καιρό». Αυτό πρέπει να άναχθεί στη λεγόμενη «ψυχολογία του πλήθους», δηλαδή των τυχαίων ανθρώπινων συνόλων, και ό ισχυρισμός είναι ψευδοεπιστημονικός, συνδέεται με τη θετικιστική κοινωνιολογία.

Γιά τον κοινωνικό «κονφορμισμό» πρέπει να σημειώσουμε ότι τό ζήτημα δεν είναι καινούργιο και ότι ό συναγεμός που σημαίνουν όρισμένοι διανοούμενοι είναι μονόχα κωμικός. Ό κονφορμισμός πάντα ύπηρχε: σήμερα πρόκειται για άγώνα άνάμεσα σε «δύο κονφορμισμούς», δηλαδή για έναν άγώνα ηγεμονίας, για μια κρίση της κοινωνίας των πολιτών. Οι παλιοί πνευματικοί και ήθικοί ήγέτες της κοινωνίας νύθθουν να φεύγει τό έδαφος κάτω από τά πόδια τους, καταλαβαίνουν ότι τά «κηρύγματα» τους έγιναν τελείως «κηρύγματα», δηλαδή πράγματα ξένα προς την πραγματικότητα, καθαρή μορφή χωρίς περιεχόμενο, φάντασμα χωρίς ψυχή από δω και ή απόγωση τους και οι αντίδραστικές και συντηρητικές τάσεις τους: επειδή ή είδηση μορφή πολιτισμού, κουλτούρας, ήθους που αύτοί αντιπροσώπευσαν, άποσυντίθεται, παραπονούνται για τό θάνατο κάθε πολιτισμού, κάθε κουλτούρας, κάθε ήθικότητας και ζητούν καταπιεστικά μέτρα από τό κράτος και οργανώνονται σε ομάδα αντίστασης αντίθετη προς την πραγματική ιστορική διαδικασία, αύξαινοντας έτσι τη διάρκεια της κρίσης, έφόσον ή παρακμή ενός τρόπου ζωής και σκέψης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς κρίση. Οι εκπρόσωποι, έξάλλου, του καινούργιου καθεστώτος που κυφορείται, από «όρθολογιστική» άπέχθεια προς τό παλιό, διαδίδουν ούτοπίες και σχέδια φανταστικά. Ποίο είναι τό σημείο άναφοράς για τον καινούργιο κόσμο που κυφορείται; Ό κόσμος της παραγωγής, ή έργασία. (1) μέγιστος ώφελιμισμός πρέπει να βρίσκειται στη βίωση κάθε άνάλυσης των ήθικών και πνευματικών θεσμών που πρέπει να δημιουργηθούν και των άρχών που πρέπει να διζδοθούν: ή συλλογική και άτομική ζωή πρέπει να οργανωθεί, για να άποδώσει τό μέγιστο ό παραγωγικός μηχανισμός. Η άνάπτυξη των οικονομικών δυνάμεων πάνω στις καινούργιες βάσεις και ή προοδευτική έγκαθίόρυση της καινούργιας δομής θα γιατρέψουν τις αντίράσεις που δε μπορούν να μήν ύπάρχουν, και έχοντας δημιουργήσει έναν καινούργιο «κονφορμισμό» άπ' τά κάτω, θα επιτρέψουν καινούργιες δυνατότητες άυτοπειθαρχίας, δηλαδή έλευθερίας έπίσης και άτομικής.

Ψυχολογία και πολιτική. Ειδικά στις περιόδους οικονομικής κρίσης γίνεται πολύς λόγος για «ψυχολογία» σάν την πραγματική αίτια ορισμένων περιθωριακών φαινομένων. Ψυχολογία (δυσπιστία), πανικός κτλ. 'Αλλά τί σημαίνει σ' αυτή την περίπτωση «ψυχολογία»; Είναι ένα φύλλο συκής για να δηλωθεί ή «πολιτική», δηλαδή μιὰ ορισμένη πολιτική κατάσταση.

Αφού συνήθως με τόν όρο «πολιτική» έννοείται ή δράση τών κοινοβουλευτικών ομάδων, τών κομμάτων, τών έφημερίδων και γενικά κάθε δράσης που άναπτύσσεται σύμφωνα με μιὰ φανερή και προκαθορισμένη όδηγία, δίνεται τó όνομα τής «ψυχολογίας» στά στοιχειώδη μαζικά φαινόμενα, τά μη προκαθορισμένα, μη οργανωμένα, μη καθοδηγούμενα φανερά, που εκδηλώνουν μιὰ ρήξη τής κοινωνικής ένότητας ανάμεσα σέ κυβερνωμένους και κυβερνήτες. Μέσα άπ' αυτές τες «ψυχολογικές πιέσεις» οι κυβερνώμενοι εκφράζουν τή δυσπιστία τους στους ήγέτες και ζητούν ν' αλλάξουν τά πρόσωπα και οι κατεπύθινες τής δημοσιονομικής και έπομένως τής οικονομικής δραστηριότητας. Οι άποταμειντές δέν επενδύουν τες άποταμειύσεις και άποσύρουν τες επενδύσεις τους άπό ορισμένες δραστηριότητες που εμφανίζονται ιδιαίτερα ριψοκίνδυνες, κτλ.: Ικανοποιούνται με τά ελάχιστα και άκόμα με καθόλου κέρδη· καμιά φορά προτιμούν νά χάνουν άμεσα ένα μέρος του κεφαλαίου για νά εξασφαλίσουν τó υπόλοιπο.

Μπορεί νά είναι άρκετή ή «διαπαιδαγώγηση» για ν' άποφεύγονται τέτοιες κρίσεις γενικής δυσπιστίας; Αυτές είναι συμπτωματικές άκριβώς επειδή είναι «γενικές», και έναντίον τής «γενικότητας» είναι δύσκολο νά διαπαιδαγωγηθεί μιὰ καινούργια έμπιστοσύνη. 'Η συχνή διαδοχή τέτοιων ψυχολογικών κρίσεων δείχνει ότι ένας οργανισμός είναι άρρωστος, δηλαδή τó κοινωνικό σύνολο δέν είναι πιά σέ θέση νά βγάλει Ικανούς ήγέτες. Πρόκειται λοιπόν για κρίσεις πολιτικές και μάλιστα πολιτικοκοινωνικές τής ήγετικής ομάδας.

« Αντιφάσεις του Ιστορισμοῦ καὶ φιλολογικῆς τους ἐκφράσεις (εἰρωνεία, σαρκασμός)». Νὰ δοῦμε τὰ δημοσιεύματα τοῦ Adriano Tilgher ἐναντίον τοῦ Ιστορισμοῦ. Σὲ ἓνα ἄρθρο τοῦ Bonaventura Tecchi (Il demiurgo di Burzio, «Italia Letteraria», 20 Ὀκτ. 1929) ὑπάρχουν ἀποσπάσματα ἀπὸ ὀρισμένες νύξεις τοῦ Filippo Burgio ποὺ φαίνεται νὰ ἀποκαλύπτουν στὸν Burzio ἓνα ὀρισμένο βάθος (ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν ἐπιτηδευμένη γλώσσα καὶ τὶς διατυπώσεις μὲ μιὰ τάση παραδοξολογίας - φιλολογίας) στὴ μελέτη τῶν «ψυχολογικῶν» ἀντιφάσεων ποὺ γεννοῦνται στὸ ἔδαφος τοῦ ἰδεαλιστικοῦ Ιστορισμοῦ ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τοῦ ὀλοκληρωμένου Ιστορισμοῦ.

Πρέπει νὰ μελετήσουμε τὴν πρόταση: «νὰ εἶναι πάνω ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματα, δοκιμάζοντάς τα ὡστόσο», ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πλοῦσια σὲ συνέπειες. Πραγματικὰ ὁ κόμπος τῶν προβλημάτων ποὺ προβάλλουν ἀναφορικὰ μὲ τὸν Ιστορισμὸ καὶ ποὺ ὁ Tilgher δὲν καταφέρνει νὰ διασαφηνίσει, βρίσκεται ἀκριβῶς στὴ διαπίστωση ὅτι «μποροῦν νὰ ὑπάρχουν κριτικοὶ καὶ ἄνθρωποι τῆς δράσης ταυτόχρονα μὲ τρόπο ποὺ ὄχι μόνο ἢ μιὰ πλευρὰ νὰ μὴν ἀδυνατίζει τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀπειναντίας νὰ τὴν ἰσχυροποιεῖ». Ὁ Tilgher πολὺ ἐπιφανειακὰ καὶ μηχανιστικὰ διασπᾷ τοὺς δύο ἄρους τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας (δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν ἔχει ὑπάρξει ἄνθρωπος ὀλοκληρωτικὰ κριτικὸς καὶ ἄνθρωπος ὀλοκληρωτικὰ κυριαρχούμενος ἀπὸ τὰ πάθη) ἐνῶ ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐπιδιώξουμε νὰ προσδιορίσουμε τὸ πῶς σὲ διάφορες Ιστορικὲς περιόδους ὁ ἕκαστος συνδυάζεται εἴτε στὰ ἄτομα εἴτε κατὰ κοινωνικὰ στρώματα (πλευρὰ τοῦ ζητήματος τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου τῶν διανοουμένων) κάνοντας νὰ ὑπερσχύει (ἐπιφανειακὰ) ἢ μιὰ πλευρὰ εἴτε ἡ ἄλλη (γίνεται λόγος γιὰ ἐποχὲς κριτικῆς, γιὰ ἐποχὲς δράσης κτλ.). Ἄλλὰ δὲ φαίνεται καὶ ὁ Croce νὰ ἔχει ἀναλύσει σὲ βάθος τὸ πρόβλημα στὰ γραπτὰ ὅπου θέλει νὰ προσδιορίσει τὴν ἔννοια «πολιτικῆ - πάθος»: ἂν ἡ συγκεκριμένη πολιτικὴ πράξη, ὅπως λέει ὁ Croce, πραγματοποιεῖται στὸ πρόσωπο τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἡγέτη σὰν τέτοιου δὲν εἶναι βέβαια ἡ κυριαρχία του ἀπὸ τὰ πάθη, ἀλλὰ ὁ ψυχρὸς, ἀντικειμενικὸς, σχεδὸν ἀπρόσωπος ὑπολογισμὸς τῶν δυνάμεων ποὺ ἀγωνίζονται καὶ τῶν σχέσεών τους (αὐτὸ ἰσχύει τόσο περισσότερο, ὅταν πρόκειται γιὰ πολιτικὴ στὴν πιὸ ἀποτελεσματικὴ καὶ καθοριστικὴ τῆς μορφῆς, τὸν πόλεμο ἢ ὀποιαδήποτε ἄλλη μορφή ἐνοπλοῦ ἀγώνα). Ὁ ἡγέτης ὑποκίνει καὶ κατευθύνει τὰ πάθη, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι «ἀνοσοποιημένος» ἀπ' αὐτὰ, ἢ τὰ κυριαρχεῖ γιὰ νὰ τὰ ἀποδεδεῖσει καλύτερα, νὰ τὰ τροχοπεδήσει στὴ δεδομένη στιγμή, νὰ τὰ πειθαρχήσει, κτλ. Ὅφειλε περισσότερο νὰ τὰ γνωρίζει σὰν ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο τῆς πραγματικότητας, σὰ δύναμη, παρὰ νὰ τὰ «αἰσθάνεται» ἄμεσα, ὀφείλει νὰ τὰ γνωρίζει καὶ νὰ τὰ κατανοεῖ, ἔστω καὶ μὲ «μεγάλῃ συμπάθεια» (καὶ τότε τὸ πάθος παίρνει μιὰν ἀνώτερη μορφή, ποὺ χρειάζεται νὰ ἀναλύσουμε παίρνοντας σὰ βάση τὸν ὑπαινωμὸ τοῦ Burzio).

Ἀπὸ τὸ γραπτὸ τοῦ Tecchi φαίνεται πὼς ὁ Burzio ὑπανίσταται συχνὰ τὸ στοιχεῖο «εἰρωνεία» σὰ χαρακτηριστικὸ (ἢ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ) τῆς κατάστασης ποὺ ἀναφέρεται καὶ συμπυκνώνεται στὴν πρόταση ἀνὰ εἰσαι πάνω ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματα δοκιμάζοντάς τα ὡστόσο». Φαίνεται νὰ εἶναι καθαρὸ, ὅτι ἡ «εἰρωνική» στάσις, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ στάσις τοῦ πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ ἡγέτη, ὅταν ἀντιμετωπίζει τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ὁπαδῶν καὶ τῶν διοικουμένων του. Ἡ «εἰρωνεία» μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ γιὰ τὴ στάσις τῶν ξεχωριστῶν διανοουμένων σὰν ἄτομα, δηλαδὴ χωρὶς ἄμεση εὐθύνη εἴτε γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησις ἐνὸς πολιτιστικοῦ κόσμου εἴτε γιὰ νὰ δέξῃ τὴν ἀπόστασις τοῦ καλλιτέχνη ἀπὸ τὸ αἰσθηματικὸ περιεχόμενον τῆς δημιουργίας του (ποῦ μπορεῖ νὰ τὴν «αἰσθάνεται» ἀλλὰ ὄχι νὰ «συμμετέχει» σ' αὐτὴν, ἢ μπορεῖ νὰ συμμετέχει ἀλλὰ μὲ μορφὴ πνευματικὰ πῦρ ἐκλεπτυσμένη) ἀλλὰ στὴν περίπτωσι τῆς ἱστορικῆς δράσης, τὸ στοιχεῖο «εἰρωνεία» θὰ ἦταν μονάχα φιλοσοφικὸ ἢ διανοουμενιστικὸ καὶ θὰ ἔδειχνε μὴ μορφὴ ἀπόστασις, συνδεμένης μᾶλλον μὲ ἓνα σκεπτικισμὸ περισσότερο ἢ λιγότερο ἐρασιτεχνικὸ, ποῦ ὀφείλεται σὲ ἀπογοήτευσιν, σὲ κούρασιν, σὲ «ὑπερανθρωπισμὸν».

Ἀντίθετα στὴν περίπτωσι τῆς ἱστορικοπολιτικῆς δράσης τὸ κατ'ἄλλο στοιχεῖο ὕφους, ἢ χαρακτηριστικῆς στάσις τῆς ἀπόστασις - κατανόησις εἶναι ὁ «σαρκασμὸς» καὶ ἀκόμα μὲ μίαν ὀρισμένη μορφὴ, ὁ «σαρκασμὸς μὲ πάθος». Στους ἴβρυτες τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξεως βρίσκεται ἡ πῦρ ὑψηλὴ ἠθικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἔκφρασις σαρκασμοῦ μὲ πάθος. Ἄλλες μορφές. Ἀπέναντι στις λαϊκὰς δοξασίας καὶ φαντασιοκοπίαι (πίστις στὴ δικαιοσύνη, τὴν ἰσότητά, τὴν ἀδελφότητα, δηλαδὴ στὰ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα ποῦ διαδόθηκαν ἀπὸ τὴς δημοκρατικὰς τάσεις ποῦ διαδέχθηκαν τὴν γαλλικὴ ἐπανάστασι) ὑπάρχει ἓνας σαρκασμὸς μὲ πάθος, «θετικὸς», δημιουργικὸς, προοδευτικὸς: ἐξυπακούεται ὅτι δὲν ὑπάρχει πρόθεσις ὑπαινιγμοῦ τοῦ πῦρ ἐνδόμυχου αἰσθηματος αὐτῶν τῶν φαντασιοκοπιῶν καὶ δοξασίῶν, ἀλλὰ τῆς ἄμεσης μορφῆς τους, ποῦ συνδέεται μὲ ἓναν ὀρισμένον «πρόσκαιρον» κόσμον, μὲ τὴν δυσωδία πτώματος ποῦ ἀναδίνεται μέσα ἀπὸ τὰ ἀνθρωπιστικὰ φτιασίδια τῶν ἐπαγγελματιῶν τῶν «ἀθανάτων ἀρχῶν». Γιατὶ ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἓνας σαρκασμὸς τῆς «δεξιᾶς», ποῦ σπάνια ἔχει πάθος, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε «ἀρνητικὸς», σκεπτικιστικὸς καὶ καταστρεπτικὸς ὄχι μόνον γιὰ τὴ συμπτωματικὴ «μορφὴ», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ «ἀνθρώπινον» περιεχόμενον αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων καὶ δοξασίῶν. Καὶ σχετικὰ μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ «ἀνθρώπινον», μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς σὲ μερικὰ βιβλία, ἀλλὰ εἰδικὰ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» ποιά σημασία πρέπει νὰ τοῦ δοθεῖ. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δοθεῖ στὸν ζωντανὸν πυρῆνα τῶν πόνων ποῦ περιβάλλεται σ' αὐτὴς τὴς δοξασίας μὴ κινουόργια μορφὴ (ἐπομένως νὰ γίνῃ ἀνάνεωσις, καλύτερος προσδιορισμὸς αὐτῶν τῶν πόνων), ὄχι νὰ καταστρέφῃται ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον τῶν πόνων (ὄχι ἐνοεῖται μέσα στις λαϊκὰς μάζαις, γιατί τότε θὰ καταστρέφονταν ἐπίσης καὶ ὁ λαϊκὸς χρι-

στιασμούς, αλλά μέσα στους διανοούμενους) και γι' αυτό η επίθεση εναντίον της «μορφής» δεν είναι παρά ένα «διδακτικό» τέχνασμα.

Όπως συμβαίνει πάντοτε οι πρώτες πρωτότυπες εκδηλώσεις του σαρκασμού είχαν τους μμητές τους και τους παπαγαλιστές. Το στυλ έγινε επιτήδευση, έγινε μία μορφή μηχανισμού, ένα κρυπτογράφημα, μία άρχη που θα μπορούσε να δώσει άφορμή σε δηκτικές παρατηρήσεις (δταν τη λέξη «πολιτισμός» τη συνοδεύουν πάντοτε με το επίθετο ο «λεγόμενος», είναι θεμιτό να σκεφτεί κανείς ότι πιστεύουν στην ύπαρξη ενός «πολιτισμού» υποδειγματικού, άφηρημένου ή τουλάχιστο συμπεριφέρονται σά να το πιστεύουν, δηλαδή από την κριτική και ιστορική νοοτροπία περνούν στην ούτοπιστική νοοτροπία). Στην αρχική μορφή του ο σαρκασμός πρέπει να εξετάζεται σαν έκφραση που τονίζει τις αντιφάσεις μιας μεταβατικής περιόδου· επιδιώκει να διατηρήσει την επαφή με τις ανθρώπινες εκφράσεις των υποτιμών κοινωνικών τάξεων για τις παλιές αντιλήψεις και ταυτόχρονα τονίζει την απόστασή τους από τις εκφράσεις των κυρίαρχων και θυνόντων με την προσδοκία ότι οι νέες αντιλήψεις με τη σταθερότητα που αποκτούν μέσω της ιστορικής εξέλιξης, θα κυριαρχήσουν σε σημείο που να αποκτήσουν τη δύναμη των «λαϊκών δοξασιών». Αυτές οι καινούργιες αντιλήψεις έχουν ήδη αποκτηθεί σταθερά από αυτόν που μεταχειρίζεται το σαρκασμό, αλλά πρέπει να εκφραστούν και να διαδοθούν με στάση «πολεμική», άλλως θα ήταν μία «ούτοπία», γιατί θα έμφανίζονταν σαν «αυθαιρεσία» ατομική, ενός στενού κύκλου: εξέλλου από την ίδια του την φύση ο «ιστορισμός» δε μπορεί να συλλάβει τον εαυτό του σαν κάτι που είναι δυνατό να εκφραστεί με αποδεκτική μορφή ή με μορφή κηρύγματος, και όφειλε να δημιουργήσει μία καινούργια καλαισθησία ύφους, και μάλιστα μία καινούργια γλώσσα, σά μέσα πνευματικού αγώνα. Ο «σαρκασμός» (όπως η ειρωνεία στο περιορισμένο φιλολογικό επίπεδο της εκπαίδευσης μικρών ομάδων) εμφανίζεται έτσι σά φιλολογική συνιστώσα μίας σειράς θεωρητικών και πρακτικών απαιτήσεων που επιφανειακά μπορούν να έμφανιστούν σαν άθεράπευτα αντιφατικές: τó κύριο στοιχείο του είναι ή κυριαρχία από τó πάθος που γίνεται κριτήριο της ατομικής δύναμης ύφους (της ελικρύνειας, της βαθειάς πεπότησης σά αντιπαράθεση με τόν παπαγαλισμό και τη μηχανιστικότητα).

Από την άποψη αυτή χρειάζεται να εξετάσουμε τις τελευταίες σημειώσεις του Croce στον πρόλογο του 1917 τού βιβλίου για τόν 'Ιστορικό 'Γλισμό, όπου γίνεται λόγος για τή «μάγισσα Άλτσιναν», και μερικές παρατηρήσεις για τó ύφος τού Lotia. 'Επίσης πρέπει να δει κανείς τó δοκίμιο τού Mehring για τή «άλληγορία» στο γερμανικό κείμενο¹, κτλ.

1. Franz Mehring, Karl Marx als Denker, Mensch und Revolutionär. Ein Sammelbuch herausgegeben von D. Rjazanov, Wien, 1928 (Σημ. της 'Ιταλ. Συντ.).

Φετιχισμός. Πώς μπορεί να περιγράψει κανείς το φετιχισμό. Ένας συλλογικός οργανισμός αποτελείται από ξεχωριστά άτομα που σχηματίζουν τον οργανισμό, έφόσον είναι άφοσιωμένα σ' αυτόν και αποδέχονται ενεργητικά μιάν ιεραρχία και μιάν ορισμένη καθοδήγηση. "Αν καθένα από τὰ ξεχωριστά συστατικά στοιχεία σκέφτεται τὸ συλλογικὸ ὄργανισμὸ σὰ μιὰν ὄντοτητα ξένη ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του, εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὸς ὁ ὄργανισμὸς δὲν ὑπάρχει πιά στὴν πράξη, ἀλλὰ γίνεται ἕνα φάντασμα τοῦ νοῦ, ἕνα φετίχ. Πρέπει νὰ δοῦμε μὴπως αὐτὸς ὁ τρόπος σκέψης, ὁ πολὺ διαδεδομένος, δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἕνα κατὰλοιπο τῆς ἀρχῆς τῆς ἀδιαφιλονεικτῆς ὑπεροχῆς στὸν καθολικισμὸ και τῶν παλιῶν πατερναλιστικῶν συστημάτων: ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι κοινὸς σὲ μιὰ σειρά ὄργανισμῶς, στὸ κράτος, τὸ ἔθνος, τὰ πολιτικὰ κόμματα κτλ. Εἶναι φυσικὸ νὰ τὸν συναντᾶμε στὴν ἐκκλησία, ἔφοσον στὴν Ἰταλία τουλάχιστο, ἢ κοσμικῆ ἐργασία τοῦ Κέντρου στὸ Βατικανό, γιὰ νὰ ἐκμηδενίσει κάθε ἴχνος ἐσωτερικῆς δημοκρατίας και παρέμβασης τῶν πιστῶν στὴν ἐκκλησιαστικὴ δραστηριότητα, ἔχει πετύχει τέλεια και ἔχει γίνει μιὰ δευτέρη φύση τοῦ πιστοῦ, παρόλο πὺ ἔχει διαμορφώσει ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν εἰδικὴ μορφὴ καθολικισμοῦ πὺ χαρακτηρίζει τὸν Ἰταλικὸ λαό.

Αὐτὸ πὺ ἐκπλήσσει, και πὺ εἶναι χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ φετιχισμὸς αὐτοῦ τοῦ εἶδους παρουσιάζεται και σὲ «ἠθελοντικούς» ὄργανισμοῦς, μὴ «δημοσίου» ἢ κρατικοῦ τύπου, ὅπως τὰ κόμματα και τὰ συνδικάτα. Φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ θεωροῦν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ἄτομο και τὸν ὄργανισμὸ σὰν ἕνα διῆμισμὸ, φτάνουν σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ κριτικὴ στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὸν ὄργανισμὸ (ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ στάση ἐνθουσιώδους, ἀκριτου θαυμασμοῦ). Πάντως ἔχουμε ἐδῶ φετιχιστικὴ σχέση. Τὸ ἄτομο περιμένει ἀπὸ τὸν ὄργανισμὸ νὰ δράσει, ἀκόμα κι ὅταν αὐτὸ δὲν ἐνεργεῖ και δὲν σκέφτεται ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ στάση του εἶναι πολὺ διαδομένη, ὁ ὄργανισμὸς βρίσκεται ἀναγκαστικὰ σὲ ἀδράνεια. Ἐξάλλου, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε, πὼς ἐπειδὴ εἶναι πολὺ διαδομένη μιὰ ντετερμινιστικὴ και μηχανιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας (ἀντίληψη πὺ κυριαρχεῖ στὸν κοινὸ νοῦ και συνδέεται μὲ τὴν παθητικότητα τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν), κάθε ἄτομο, βλέποντας ὅτι, παρὰ τὴ μὴ παρέμβασή του, κάτι ὡστόσο γίνεται, καταλήγει νὰ σκέφτεται ὅτι ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὰ ἄτομα ὑπάρχει μιὰ φαντασμαγορικὴ ὄντοτητα, ἡ ἀφαίρεση τοῦ συλλογικοῦ ὄργανισμοῦ, ἕνα εἶδος αὐτόνομης θεότητας, πὺ δὲ σκέφτεται μὲ κανένα συγκεκριμένο κεφάλι, ἀλλὰ πάντως σκέφτεται, πὺ δὲν κινεῖται μὲ ὀρισμένα πόδια τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πάντως κινεῖται, κτλ.

Θὰ μπορούσε νὰ νομίσει κανεὶς ὅτι ὀρισμένες ἰδεολογίες ὅπως τοῦ σημερινοῦ ἰδεαλισμοῦ (τοῦ Ugo Spirito), πὺ σ' αὐτὲς ταυτίζεται τὸ ἄτομο και τὸ κράτος, θὰ ὀφείλαν νὰ ἀναδιαπαιδαγωγήσουν τίς ἀτομικὲς συνειδήσεις. Ὅμως δὲ φαίνεται νὰ συμβαίνει κάτ. τέτοιον στὴν πραγματικότητα, διότι αὐτὴ ἡ ταύτιση εἶναι ἀπλῶς λεκτικὴ και βερμπαλιστικὴ. Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ πούμε γιὰ κάθε μορφὴ τοῦ λεγόμενου «ὄργανικοῦ συγκεντρωτισμοῦ», πὺ βασίζεται πάνω

στην προϋπόθεση — πού αληθεύει μόνο σε εξαιρετικές στιγμές — ότι είναι πυρακτωμένα τα λαϊκά πάθη, ότι η σχέση ανάμεσα σε κυβερνήτες και κυβερνώμενους δίνεται από το γεγονός ότι οι κυβερνήτες έξυπνότεροι των συμφέροντα των κυβερνωμένων και γι' αυτό «πρέπει» να έχουν τη συγκατάθεσή τους, δηλ. πρέπει να επαληθεύεται η ταύτιση του ατόμου με το όλο, όπου το όλο (οποιοσδήποτε οργανισμός κι αν είναι αυτό) αντιπροσωπεύεται από τους ηγέτες. Μπορεί να σκεφτεί κανείς πόσο για την καθολική Έκκλησία μιὰ τέτοια αντίληψη όχι μόνον είναι χρήσιμη, αλλά αναγκαία και απαραίτητη: κάθε μορφή παρέμβασης από τα κάτω θα διέλυε πραγματικά την Έκκλησία (αυτό φαίνεται στις προτεσταντικές Έκκλησίες). Άλλα για άλλους οργανισμούς αποτελεί ζήτημα ζωής όχι ή παθητική και έμμεση συγκατάθεση, αλλά ή ενεργητική και άμεση, ή συμμετοχή επομένως των ατόμων, ακόμα κι αν αυτό προκαλεί μιάν επιφανειακή εικόνα διάλυσης και ταραχής. Μια συλλογική συνείδηση και επομένως ένας ζωντανός οργανισμός δε σχηματίζεται παρά μόνον αφού ή πολλαπλότητα ένωθεί μέσα από την προστριβή των ατόμων, ούτε μπορεί να πει κανείς ότι ή «σωπή» δεν είναι πολλαπλότητα. Μια όρχήστρα που κάνει πρόβες, κάθε όργανο για λογαριασμό του, δίνει την έντοπωση της υπό τρομερής κακοφωνίας· κι όμως αυτές οι πρόβες αποτελούν την προϋπόθεση για να ζήσει ή όρχήστρα σαν ένα μοναδικό «όργανο».

Οι Σημειώσεις για τὸν Μακιαβέλλη, γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ γιὰ τὸ σύγχρονο κράτος εἶναι τμήμα τῶν *TETRAΔΙΩΝ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ* τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι, καὶ γράφτηκαν στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1929 ὠς τὸ 1935. Ἡ μετάφραση αὐτή, ἔγινε ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ καὶ ἀποτελεῖ ἐκλογή ἀπὸ τὸν τόμο τῆς ἐκδόσεως Einaudi πού ἔχει τὸν τίτλο *Note sul Machiavelli sulla politica e sullo Stato moderno* (6η ἔκδ.)

Οἱ Σημειώσεις γιὰ τὸν Μακιαβέλι, γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ γιὰ τὸ σύγχρονο κράτος εἶναι τμῆμα τῶν ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι, καὶ γράφτηκαν στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1929 ὡς τὸ 1935.

Ἡ μετάφραση αὐτὴ, ἔγινε ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ ἀποτελεῖ ἐκλογή ἀπὸ τὸν τόμο τῆς ἔκδοσης Einaudi ποὺ ἔχει τίτλο Note sul Machiavelli sulla politica e sullo Stato moderno.

960-335-046-X

9 789603 350460